

NEKROPOLE RIMSKOG SINGIDUNUMA

STEFAN POP-LAZIĆ

Prošlo je više od sto godina kako traju zaštitna i sistematska istraživanja antičkog Singidunuma. Nažalost, krajem dvadesetog veka saznanja o ovom gradu su veoma površna u odnosu na naše poznavanje istorije drugih antičkih gradova, koji se toliko dugo istražuju. Jedan od razloga je i činjenica da je nad antičkim Singidunumom izrastao Beograd čijom su izgradnjom uništavani stariji kulturni slojevi.

Antički Singidunum je predstavljao značajan urbani centar provincije Gornje Mezije, nastao na prostoru koji je rimska država osvojila u I veku. Nalazeći se na putu između dva velika grada, Sirmijuma i Viminacijuma, Singidunum se razvijao kao važna spona između ovih gradova, ipak se odlikujući izvesnim osobenostima. Specifičan strateški položaj je predstavljao preduslov za nastanak urbane strukture grada, koja se sastojala iz legijskog logora, naselja, komunikacija, nekropola i prostora zanatske delatnosti. Pomenuta pozicija između dva velika antička centra, uzvišenje iznad ušća dve reke na kome je nastao legijski logor i naselje sa nekropolama u produžetku, kao i brežuljci u okolini, odredili su izgled i raspored gradskih celina.

Dugogodišnja sistematska istraživanja legijskog logora i objavljivanje rezultata obavljenih istraživanja na keramičkom materijalu i topografiji, za sada čine temelje buduće slike o Singidunumu. Pokušaj uobličavanja predstave o sahranjivanju antičkog življa se nametnuo kao potreba. Trebalo bi da nam ukaže na probleme vezane za sam čin sahranjivanja, topografiju grada, pojave vezane za pokretni materijal otkriven u grobovima, običaje, duhovni život i ličnu istoriju antičkog čoveka.

Ovaj rad je proistekao iz potrebe da se sakupe do sada postojeća saznanja i podaci o antičkom sahranjivanju u Singidunumu. Osnovni deo rada čini katalog grobnih celina u kojem su izneti svi postojeći podaci o pojedinačnoj sahrani. Svaka grobna celina ima svoj redni broj, podatke o mestu i godini na-

laza, vrsti sahrane, dimenzijama, grobnom inventaru, opis uslova nalaza, crtež i eventualno datovanje. Katalog grobnih celina predstavlja nastavak kataloga grobova objavljenih u zborniku Singidunum 1, stoga se u ovom radu nalaze grobne celine poredane hronološki po godini otkrića, počevši od broja 94 nadalje. Katalogom je obuhvaćena uža teritorija Singidunuma, tj. grobovi u neposrednoj blizini naselja i legijskog logora. Sa šire gradske teritorije su uključeni samo grobovi jugozapadno, južno i jugoistočno od naselja, a istočni i severoistočni delovi, od današnjih naselja Višnjice do Ritopeka, ovom prilikom nisu razmatrani zbog specifičnosti istraživanja koja su sprovedena na ovom prostoru tokom više decenija, kao i zbog velike količine materijala koji je pohranjen u Narodnom i Muzeju grada Beograda, a za koji nemamo preciznije podatke o uslovima nalaza.

Tokom vremena su neki podaci izgubljeni, a neki nisu ni pribavljeni u trenutku nalaza, ali je kao antička grobna celina tretiran svaki podatak koji izričito pominje postojanje groba, tj. predmeta koji potiče iz groba. Uglavnom se to odnosi na grobni inventar koji je otkupom ili kao poklon pre drugog svetskog rata stizao u Narodni muzej u Beogradu i posle rata u Muzej grada Beograda. Neke grobne celine su otkrivene prilikom zaštitnih intervencija Zavoda za zaštitu spomenika kulture grada Beograda i Muzeja grada Beograda, tako da je preuzet podatak iz postojeće dokumentacije ili publikacije, ukoliko je grob publikovan. Ovom prilikom se zahvaljujem Tatjani Cvjetičanin i Jeleni Kondić, iz Narodnog Muzeja u Beogradu, Slavici Krunić, iz Muzeja grada Beograda i Zoranu Simiću iz Zavoda za zaštitu spomenika kulture grada Beograda na pruženoj pomoći i ustupanju potrebne dokumentacije za objavljivanje nepublikovanog materijala. Podaci o stratigrafiji na nekropolama nisu obrađeni, s obzirom da ih postojeća terenska dokumentacija

nije zabeležila. U katalogu nismo tretirali kao grobnu celinu primarnu upotrebu nadgrobnih stela, s obzirom da nijedna nije otkrivena *in situ*, iako postoji mogućnost da neka od pronađenih stela pripada već otkrivenom grobu. Podaci o primarnoj upotrebi stela razmatrani su u delu rada posvećenom topografiji Singidunuma, gde je preuzet stav ranijih istraživača da mesto primarne upotrebe nije mnogo udaljeno od mesta nalaza, ukoliko je otkrivena na prostoru nekropole. Takođe nije uzimana u obzir teoretska mogućnost sekundarne upotrebe sarkofaga, i samim tim ni postojanje dve grobne celine, mada su neki nalazi na to ukazivali. Grobne celine su vremenski vrednovane samo u slučaju nalaza hronološki opredeljivog grobnog inventara, u prvom redu novca i nakita. Navođen je *terminus post quem* sa ciljem da se ukaže na momenat pre kojeg nije moglo da dode do sahrane i to u slučaju kada je otkriven novac u grobu, a u slučaju kada je grob datovan prema ostalom grobnom inventaru navodili smo širi vremenski okvir, zavisno od vrste grobnog priloga i njegovog datovanja na drugim antičkim lokalitetima. Nadgrobne stele u sekundarnoj upotrebi su takođe korišćene za određivanje trenutka pre kojeg nisu mogle biti u ponovnoj upotrebi, ali u nešto širem vremenskom okviru, zbog specifičnosti datovanja na osnovu epigrafskih, paleografskih i ikonografskih karakteristika. Pokretni materijal je hronološki i tipološki opredeljivan prema analognom materijalu sa lokaliteta iz Gornje Mezije i graničnih provincija. Za nadgrobne stele i sarkofage sa natpisima preuzeta je hronološka determinacija i čitanje natpisa od autora korpusa »Natpisi na tlu Gornje Mezije«. ¹ Opredeljivanje numizmatičkog materijala je preuzeto od autora radova koji su publikovali pojedinačne primerke.

* * *

Raspored osnovnih elemenata topografije antičkog provincijskog grada je u Singidunumu poznat. Tokom višegodišnjih istraživanja konstatovani su kameno utvrđenje trapezastog oblika na bregu iznad Ušća Save u Dunav i odbrambeni rov na prostoru Knez Mihailove ulice, za koji se pretpostavlja da čini deo zemljano-palisadnog utvrđenja prvobitnog logora rimskih legija I veka. ² Kameno utvrđenje se svojim upravnim zidovima spuštalo ka obali Save, obuhvatajući prostor Donjeg grada, a smatra se da je predstavljalo središte legije IV Flavije. Otkri-

ća severozapadnog bedema u dužini od oko 100 m, severoistočnog u dužini od 15 m, i tragova jugozapadnog bedema i južne kapije sa ugaonim kulama, dozvolila su da se odrede približne dimenzije strana Kastruma: oko 560 m duže strane i 330 m severozapadna, odnosno 380 m jugoistočna, kraća strana utvrđenja. Pretpostavljene dimenzije zemljano palisadnog utvrđenja su bile znatno manje, a smatra se da je moglo obuhvatati površinu od 200 × 400 m (Plan I). ³

Prema položaju vojnih logora određeni su i drugi elementi topografije. Tokom vremena naselje se širilo i sužavalo tako da se u periodu svog najvećeg razvitka prostiralo od Patrijaršije i Ulice Kosančićevog venca na zapadu, preko Ulice kralja Petra i Knez Mihailove do Uzun Mirkove, Studentskog trga i Filozofskog fakulteta, idući ka severu i severoistoku. Najjužniji lokalitet na kojem su otkriveni elementi naseobinske arhitekture nalazio se na prostoru Zmaj Jovine ulice.

Na ovakav raspored naselja najpre bi nam ukazivali podaci o arhitekturi, otkrivenoj u višegodišnjim istraživanjima kompleksa antičke građevine na Kosančićevom vencu. Kako istraživanja još uvek traju, nije moguće njeno preciznije hronološko opredeljenje, mada se može reći da pripada vremenu druge polovine II veka. ⁴ U neposrednoj blizini, u Zadarskoj ulici otkriveni su ostaci skromnije rimske arhitekture. ⁵ Idući ka severu, otkriće zavetne ploče sa natpisom, ⁶ ukazuje na mogućnost postojanja termi sa početka III veka, između zgrada Saborne crkve i Francuske ambasade. U neposrednoj blizini Narodne banke u Ulici kralja Petra otkriven je veći broj žrtvenika posvećenih Jupiteru, koji daju povoda za razmišljanje da se na ovom prostoru nalazio glavni gradski hram, a samim tim i gradski forum. Ostaci dva antička objekta na uglu ulica Knez Mihailove i kralja Petra i ispred zgrade u Ulici Kralja Petra br. 20 slabo su očuvani. Ispred zgrada u Zmaj Jovinoj ulici br. 13–15 otkriveni su veoma

¹ IMS I.

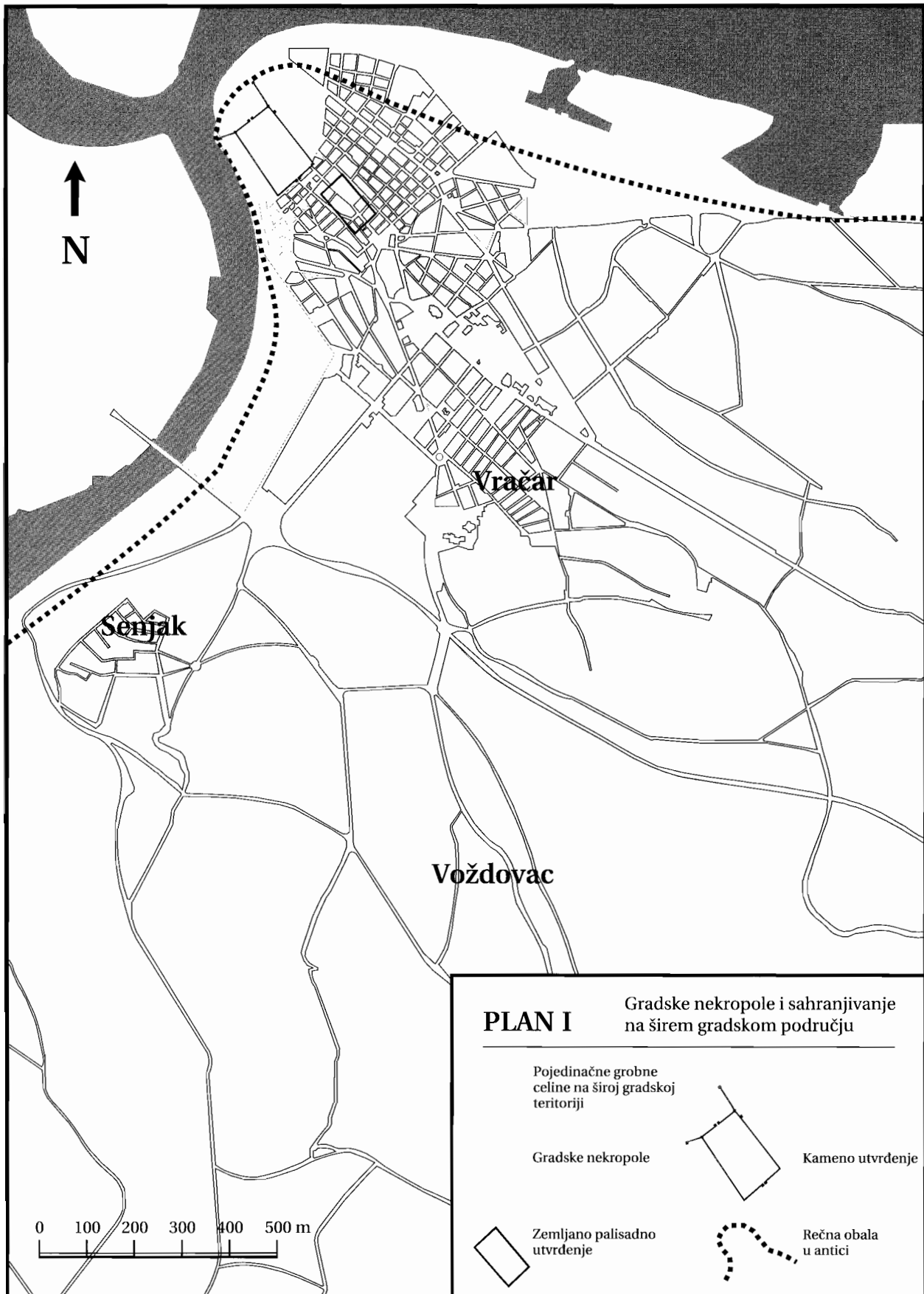
² Ivanišević, Nikolić-Dordević 1997, 142; Mirković 1998, 95; Mirković, 1999, 113–114.

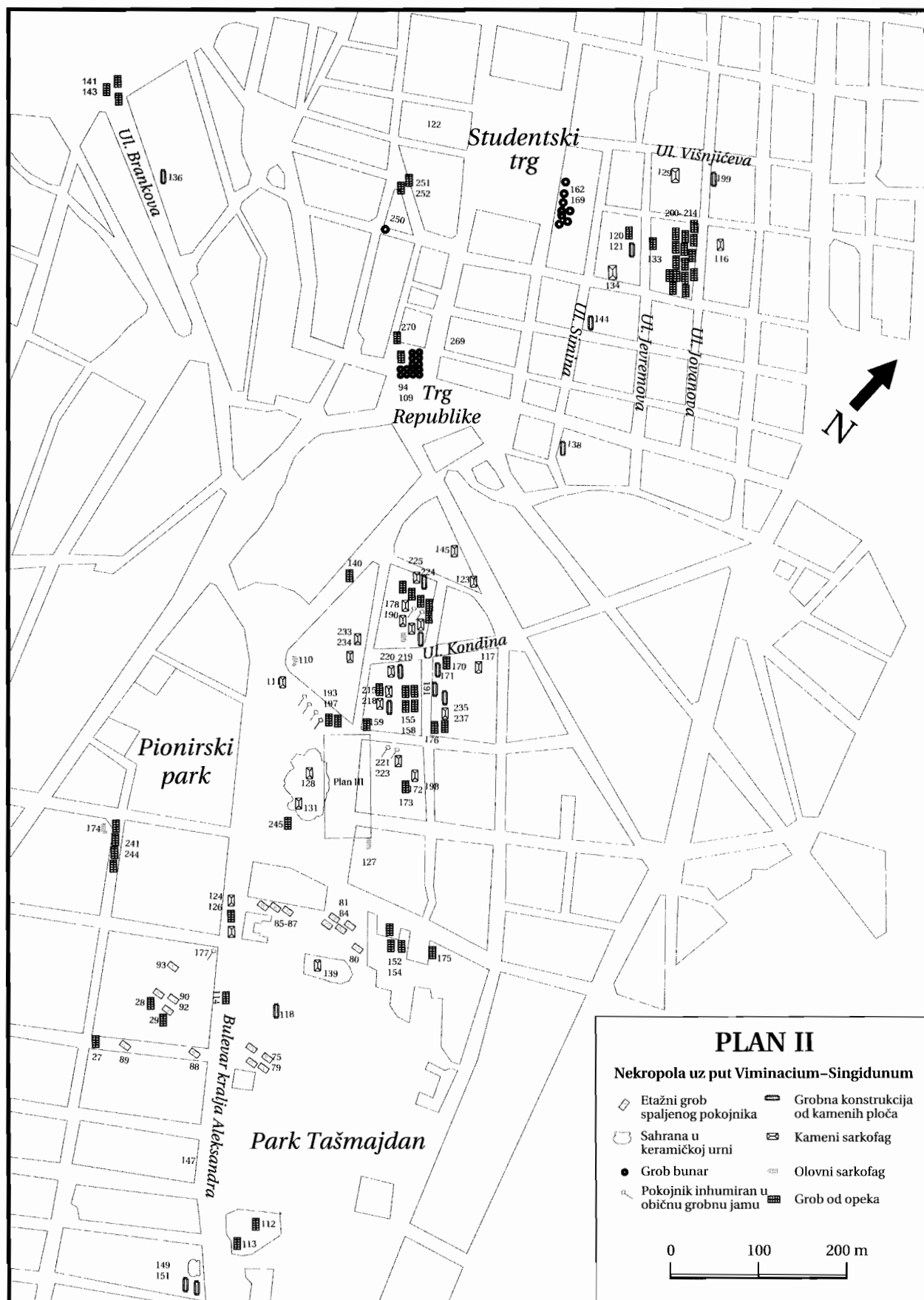
³ Popović M. 1997, 16.

⁴ Cvetković-Tomašević 1981, 182; Autor datuje opeke sa žigom *LEG IIII FF* u kraj I veka. Sa slike se ne vidi jasno skraćivanje imena legije, a za ovu vrstu skraćivanja *F(lavia) F(elix)* je M. Mirković ubedljivo dokazala da se javlja i posle Hadrijanovog doba.

⁵ Bojović 1976, 9, sl. 6.

⁶ IMS I, No. 48.

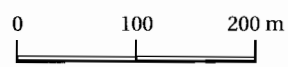

PLAN II

Nekropola uz put Viminacium-Singidunum

- ◊ Etažni grob spaljenog pokojnika
- ◻ Sahrana u keramičkoj urni
- Grob bunar
- Pokojnik inhumiran u običnu grobnu jamu
- ▭ Grobna konstrukcija od kamenih ploča
- ⊞ Kameni sarkofag
- ◻ Olovni sarkofag
- ▭ Grob od opeka

oštećeni ostaci zidova antičkog objekta.⁷ Postoje podaci da je u blizini, idući ka Siminoj ulici, naden deo rimskog objekta sa ostacima hipokausta.⁸ Na platou ispred Filozofskog fakulteta konstatovana su tri naseobinska horizonta od kojih najstariji karakteriše ranije pomenuta arhitektura od pletera i lepa, zatim srednji horizont sa kamenom građevinom datovanom u završnu trećinu II veka, dok najmlađi horizont čine ostaci termi građenih opekama, koje je autor datovao u prelaznu fazu III u IV vek.⁹ U neposrednoj blizini ovih, u Studentskom parku su otkrivene terme datovane u III vek.¹⁰ Na širem prostoru Studentskog trga su tokom vremena zabeleženi brojni zidovi građeni opekama kao i ostaci podova i fresaka.¹¹

Znači, naselje je u svom najrazvijenijem trenutku obuhvatalo prostor Savske padine na zapadu, centralni deo bi obuhvatao beogradski greben oko Knez Mihailove ulice i uzak deo Dunavske padine na severu. Glavnu gradsku komunikaciju činio je nastavak *via cardo* kastruma, koja je od jugoistočne kapije vodila ka jugoistoku, čineći dalje put ka Viminacijumu.¹² Pouzdano je dokumentovana druga, paralelna komunikacija, koja je prolazila kroz severni deo naselja, a njena trasa u pravcu severozapad–jugoistok se prati od ugla Vasine i Zmaj Jovine ulice preko ugla Vasine i Dobračine, do ugla Vlajkovićeve i Kosovske ulice.¹³ Najverovatnije je da su se ove dve komunikacije spajale negde na tom prostoru, čineći glavni put ka Viminacijumu.

Prostori radioničke delatnosti otkriveni su u neposrednoj blizini komunikacija i naselja. Keramičke peći su konstatovane na uglu ulica Francuske i Braće Jugovića,¹⁴ i u Gospodar Jovanovoj ulici,¹⁵ dok su otpadne jame konstatovane u ulicama Tadeuša Koščuška,¹⁶ Kneza Sime Markovića, Francuskoj i Golsvortijevoj ulici.¹⁷

Sahranjivanje je obuhvatilo najširi prostor Singidunuma (Plan II). Grobovi su konstatovani jugozapadno od naselja na prostoru Pop-Lukine i Brankove ulice. U centralnom delu se preklapaju naselje i nekropola iz različitih perioda u Knez Mihailovoj i u Ulici Vuka Karadžića, dok su severno od naselja otkriveni grobovi u ulicama Braće Jugovića, Kapetan Mišinoj, Cara Uroša, Višnjicevoj, Gospodar Jovanovoj, Gospodar Jevremovoj, Dobračinoj, Siminoj i u Jevrejskoj ulici gde je otkriven i najseverniji antički nalaz. Jugoistočno je otkriven čitav niz grobova počevši od Trga Republike preko ulica Makedonske i Dečanske, od Nušičeve, sve do Ulice Svetozara Markovića i dalje uz Bulevar kralja Alek-

sandra, sve do Tehničkog fakulteta. Tu već prestaje frekventno pojavljivanje antičkih nalaza ka istoku, koji u ovom delu postaju pojedinačni. Tako su grobovi još konstatovani jugoistočno i južno, u širem arealu u Požarevačkoj ulici, u ulicama Vojvode Dragomira, Cerskoj, Generala Ždanova i još dalje u Ulici Ignjata Joba, na Banjici, Marinkovoj bari, Bukovičkoj, na Topčiderskom brdu. Od naseobinskih elemenata na ovom prostoru konstatovana je arhitektura samo u Ulici Maksima Gorkog, dok su ostali nalazi predstavljeni pokretnim materijalom.

ISTORIJAT ISTRAŽIVANJA

Sam početak razvoja arheologije na našim prostorima povezan je sa otkrićem antičkih grobova na tlu Beograda 1882. godine, kada se prilikom izgradnje spomenika Knezu Mihailu Obrenoviću III naišlo na grobove oblika bunara.¹⁸ Mada nisu sprovedena arheološka iskopavanja, činjenica da je nalaz podrobno razmatran u članku posvećenom ovoj vrsti sahranjivanja, daje nam za pravo da 1882. godinu smatramo početkom rada na istraživanju antičkih nekropola Singidunuma. Pored ovog ekskluzivnog nalaza, interesovanju tadašnje stručne javnosti za antiku na našim prostorima pogodovali su i formiranje Srpskog arheološkog društva 1883. god. i početak izlaženja časopisa *Starinar* 1884. godine. Tako je na području Beograda sledećih godina, prilikom izgradnje novih objekata, otkriveno nekoliko grobnica od opeka, nadgrobnih stela i drugih kamenih spomenika. Materijal je pristizao u Narodni muzej otkupom ili poklonima od strane viđenijih građana Beograda. U inventaru je često samo sumarno zabeleženo da potiče iz Beograda, a u naj-

⁷ Bjelajac, Simić 1991, 20.

⁸ Garašanin D. 1954, 69.

⁹ Bojović 1975, 20–23.

¹⁰ Bojović 1977b, 20.

¹¹ Todorović, Birtašević 1955, 33–34;

¹² Bjelajac, Simić 1991, 18; Popović M. 1997, 8.

¹³ Bojović 1980, 85–87.

¹⁴ Cvjetičanin 2000, 245–254.

¹⁵ Rezultati obrade materijala sa lokaliteta Gospodar Jovanova 2–4 su u pripremi za štampu.

¹⁶ Rezultati obrade materijala su u pripremi za štampu.

¹⁷ Kondić 1957, 666.

¹⁸ Valtrović 1885, 35–45, 69–74, T. V–VI.

boljem slučaju su kao mesto nalaza navedeni deo grada ili ime vlasnika na čijem zemljištu je otkriven predmet. Prvi izveštaji o antičkim grobovima iz Singidunuma se pojavljuju u prvom broju Starinara, kada su objavljeni i podrobno opisani nalazi iz rimskih grobnica u »Fišegdžijskoj čaršiji« i »Selištu«. ¹⁹ Već sledeće godine, pri razmatranju grobova otkrivenih kod kneževog spomenika, Mihailo Valtrović pominje i otkriće kamenog i olovnog sarkofaga na prostoru Batal-Džamije. ²⁰ Naredna, 1886. godina, donosi jedan od najvažnijih antičkih nalaza na prostoru Singidunuma – »Jonin sarkofag«. Međutim, do današnjih dana je ostala nedoumica oko lokacije gde je sarkofag otkriven. U svim radovima u kojima je pomenuto mesto nalaza, kuća trgovca Marka Markovića navodi se kao jedini podatak. ²¹ Sledeće, 1887. godine zabeleženo je otkriće sarkofaga sa natpisom u Kondinoj ulici, ²² kao i dve nadgrobne stele sekundarno upotrebljene pri gradnji groba otkrivenog kod Starog groblja 1888. godine. ²³ Prvi nalaz antičkog sahranjivanja van uže gradske teritorije Singidunuma zabeležen je 1889. kada je pored antičkih posuda i novca otkriven najmanje jedan grob spaljenog pokojnika na Banjici. ²⁴ Samom otkriću je prisustvovao član Srpskog arheološkog društva, poručnik Milovan Ružičić, koji je o ovom nalazu izvestio uredništvo »Starinara« i tadašnjeg glavnog urednika, Mihaila Valtrovića. Značaj ovog podatka je još veći, ako se zna da su posle ovog, grobovi sa spaljenim pokojnicima položeni u jame, otkriveni u Beogradu tek 1988. godine. Dve godine kasnije, prilikom gradnje kuće prof. Visoke škole Ljube Kovačevića, otkrivene su dve grobnice. Jedna od njih je načinjena od sekundarno upotrebljenih nadgrobni stela, a druga od opeka. ²⁵ Godina 1891. je veoma bitna za istorijat proučavanja antičkih nekropola Beograda, stoga što je tada po prvi put posvećena veća pažnja jednom od najznačajnijih spomenika Singidunuma »Joninom sarkofagu«. Razmatrajući nalaze ranohrišćanskih spomenika sa tla Srbije, M. Valtrović se, pored detaljne analize predstave, osvrnuo i na pitanje nekropole na kojoj je otkriven sarkofag, tako da se po prvi put pominje pretpostavka o prostiranju antičke nekropole na Dunavskoj padini. ²⁶ U sledećih nekoliko godina nema podataka o antičkim grobovima, tako da je tek 1901. godine, u okviru publikacije antičkih spomenika iz Srbije, objavljen sarkofag sa ugla ulica Makedonske i Skopljske (Nušičeve). ²⁷ Saznanja o postojanju jugoistočne nekropole Singidunuma povećavala su se sve više nalazima dva sarkofaga i grob-

nice od opeka iz Ulice (Bulevara) kralja Aleksandra, kao i podacima o olovnom i kamenom sarkofagu, otkrivenim prilikom gradnje Parlamenta (Savezne skupštine). ²⁸ Tokom izvođenja radova na izgradnji Telefonske centrale (zgrada Telekoma) 1907. godine, u Narodni muzej su prispeli olovni sarkofag i veći broja predmeta koji su očigledno pripadali sloju nekropole. ²⁹ Jedan enigmatičan podatak o rimskim grobovima »nalik na bunare« u Vasinoj ulici objavljen je 1909. godine u Godišnjaku Srpske Kraljevske Akademije. ³⁰ Posle skoro dvadeset godina, kada je 1910. god. objavljen nalaz kamenog sarkofaga u Višnjicevoj ulici, ponovo se pominje Dunavska padina kao prostor na kojem je obavljano sahranjivanje u antici. ³¹ Pred sam rat otkriven je antički grob na Čukarici, što je činilo još jedan važan prilog pitanju urbanizma antičkog Singidunuma. ³²

Završetkom I svetskog rata započeta je obnova Beograda, što je nužno uticalo na povećanje broja otkrivenih antičkih grobova, mada su velika oštećenja zgrade Narodnog muzeja, jedine institucije u kojoj se čuvao materijal sa nekropole, uticala na to da neki predmeti i podaci iz vremena pre prvog svetskog rata budu zauvek izgubljeni za buduća istraživanja. Tako su 1924. otkriveni kameni sarkofag kod Parlamenta (Savezne Skupštine), ³³ olovni sarkofag u Požarevačkoj i grobnica od opeka u Kapetan Mišinoj ulici. ³⁴ Objavljivanje nalaza u vidu izveštaja u Godišnjaku Srpske Kraljevske Akademije, koje je započeto pre I svetskog rata, nastavljeno je i posle rata, uz izveštaje publikovane u »Starinaru«.

¹⁹ Valtrović 1884, 43–44; Na planu grada Beograda N. Zarića iz 1878. god. kao Fišegdžijska čaršija označen je prostor između današnjih ulica Kneza Miloša i Beogradske.

²⁰ Valtrović 1885, 45.

²¹ Valtrović 1886, 70–71.

²² Valtrović 1887, 26.

²³ Valtrović 1888, 137–138.

²⁴ Valtrović 1889, 85–91; T. VIII, sl. 4.

²⁵ Valtrović 1890, 114–116.

²⁶ Valtrović 1891, 130–142, T. XI, XII. O lokalizaciji nalaza Joninog sarkofaga biće reči u katalogu grobnih celina.

²⁷ Ladek, Premerstein, Vulić 1901, 128, No. 33.

²⁸ Vasić M. 1907, 308.

²⁹ Vasić M. 1908, 167.

³⁰ Županić 1909, 208.

³¹ Vasić M. 1910, 277.

³² Grbić 1928, 229.

³³ Saria 1925, 160.

³⁴ Saria 1924, 197.

Sarkofag pronađen u Ulici knjeginje Ljubice 1928. godine, praćen je samo informacijom o postojanju predmeta, mada je naglašeno da je u Narodni muzej dopremljen neotvoren, dok je iste godine otkriven još jedan sarkofag, ovog puta na Topčiderskom brdu, koji nam je upotpunio oskudna saznanja o pitanjima urbanizacije šire teritorije Singidunuma.³⁵ U zapadnom delu grada, u Brankovoj ulici, 1931. god. je po prvi put otkriven antički grob, što je podosta promenilo pogled na pitanje rasprostiranja antičkih nekropola Singidunuma,³⁶ dok je nalaz kamenog sarkofaga i nepoznatog broja grobova pri izgradnji crkve sv. Marka samo potvrdio činjenicu da je na ovom prostoru sahranjivanje tokom antike bilo veoma frekventno.³⁷ Grob od sekundarno upotrebljenih nadgrobnih stela, otkriven 1932. godine u Siminoj ulici, predstavlja najistočniji nalaz na nekropoli Dunavske padine,³⁸ koji nam, uz jedan neobjavljeni podatak o sarkofagu u tadašnjoj Poenkareovoj (Makedonskoj),³⁹ daje mogućnosti da razmišljamo o prostornom kontinuitetu sahranjivanja između ove dve ulice. Sledećih godina, do početka II svetskog rata, samo su sumarno pominjana otkrića grobova u ulicama Dečanskoj⁴⁰ i Siminoj,⁴¹ tako da se ovaj početni period istraživanja može ograničiti na vreme od šezdeset godina, tokom koga su prikupljeni podaci i materijal povezani sa antičkim sahranjivanjem u Singidunumu.

U tom periodu su stručnjaci Narodnog muzeja i Filozofskog fakulteta uspeli da sačuvaju većinu informacija o nekropolama koje su se mogle pribaviti, koliko je to bilo moguće i koliko je to bilo primerno tadašnjoj arheološkoj metodologiji, uz činjenicu koju neprestano treba imati na umu, da nad antičkim Singidunumom raste moderan glavni grad. Ne treba zaboraviti ni zaljubljenike u starine koji su, kao arh. R. Štaudinger⁴², predano beležili nalaze iz različitih perioda istorije Beograda.

Posleratna istraživanja antičkih nekropola Singidunuma su takode povezana sa zaštitnim intervencijama sprovedenim prilikom građevinskih radova. Sa osnivanjem Muzeja grada Beograda ova institucija preuzima brigu o predmetima sa šire teritorije Beograda. Već 1948. godine objavljen je nalaz tri antička groba iz Bulevara revolucije (danas Kralja Aleksandra), kada je D. Garašanin u radu o novim otkrićima u arheologiji sa prostora Beograda posvetila veću pažnju predmetima iz grobova.⁴³ Sledeće, 1949. godine otkriveno je više grobnica u ulicama Takovskoj, Majke Jevrosime i Vlajkovićevoj. Povodom objavljivanja ovog nalaza D. Garašanin je prvi

put sumirala dotadašnja otkrića i predložila hronologiju po kojoj najstarijem periodu sahranjivanja pripadaju grobovi bunari sa Trga Republike, srednjem periodu veći broj sarkofaga i grobnica datovanih u period II–III veka, a najmlađem periodu bi pripadali grobovi načinjeni od sekundarno upotrebljenih nadgrobnih stela. Pretpostavila je da se nekropola širila duž antičkog puta Singidunum–Viminacium počevši od prostora oko spomenika Knezu Mihailu ka Bulevaru revolucije, te je u određenom trenutku usmerena natrag, kada su uništeni stariji grobovi i načinjeni novi.⁴⁴ Izlaskom iz štampe publikacije »Arheološka nalazišta na tlu Srbije«, u delu o antičkom Singidunumu, pored ostalih nalaza sumirana su saznanja o grobovima, koji su navodeni prema lokalitetima na kojima su otkriveni.⁴⁵ Sličan rad, koji je ovog puta obuhvatio samo antičke nalaze sa teritorije Beograda, objavljen je u Godišnjaku Muzeja grada Beograda za 1954. godinu.⁴⁶ Od prvog broja Godišnjak Muzeja grada Beograda prati delatnost arheologa na tlu grada, tako da se sledećih godina objavljuju radovi vezani za nova otkrića. Povodom izgradnje nove zgrade Hemijskog instituta (Prirodno-matematički fakultet) 1955. godine sprovedena su zaštitna iskopavanja koja su donela interesantne rezultate – grobove bunare, ostatke antičkih građevina i ostali arheološki materijal. Činjenica da su arheološka istraživanja sprovedena za vreme građevinskih radova ističe problem razgraničenja naseobinskog od horizonta sahranjivanja. Nalaz je sumarno objavljen u okviru nastavka publikovanja lokaliteta sa kojih potiču arheološki spomenici Beograda i okoline.⁴⁷ Iste godine je objavljen i nalaz grobnice od opeka u Takovskoj ulici br. 12. Autor datuje ovu grobnicu, prema ranije otkrivenim iz neposredne blizine, u

³⁵ Petrović 1928, 202–203, 230–231.

³⁶ Vulić 1931, 7.

³⁷ Petrović 1932, 218.

³⁸ Petrović 1934, 317–321.

³⁹ Podatak iz dokumentacije Zavoda za zaštitu spomenika kulture grada Beograda.

⁴⁰ Politika 2. IV 1933.

⁴¹ Petković 1934, 242–243.

⁴² O značaju njegovog rada najbolje govori D. Bojović u Godišnjaku grada Beograda br. XXIII.

⁴³ Garašanin D. 1948, 123–129.

⁴⁴ Garašanin D. 1949, 146–154.

⁴⁵ Garašanin M., Garašanin D. 1951, 123–132.

⁴⁶ Garašanin D. 1954, 45–97.

⁴⁷ Todorović, Birtašević 1955, 34–42.

period kraja II i početka III veka.⁴⁸ Već u trećem broju Godišnjaka Muzeja grada Beograda objavljena su nova otkrića grobova na lokalitetu Majke Jevrosime 47. Tom prilikom je zabeleženo sahranjivanje u kamenim i olovnim sarkofazima, grobnicama od kamenih blokova i opeka, kao i polaganje skeleta u običnu grobnu jamu. U neposrednoj blizini, ispred zgrade u Ulici Majke Jevrosime 36, konstatovana je još jedna grobnica od kamenih blokova.⁴⁹ U izveštaju o radu Muzeja grada Beograda za 1957. godinu objavljen je nalaz slobodno ukopanih skeleta i grobnica od opeka sa prostora između Savezne Skupštine i Vlajkovićeve ulice,⁵⁰ a u sedmom broju je objavljen interesantan nalaz olovnog sarkofaga položenog u grobnicu od sekundarno upotrebljenih nadgrobničkih stela iz Višnjiceve 10.⁵¹ U istom radu autor nas izveštava o postojanju 15 grobnica od opeka na uglu ulica Kapetan Mišine i Gospodar Jevremove. Kako su uništene prilikom građevinskih radova, autor je mogao samo da konstatuje njihovo postojanje. V. Kondić se osvrće na nalaze grobova u neposrednoj okolini, ograničavajući rasprostiranje severne nekropole od Ulice Tadeuša Koščušskog do Francuske i Vasine ulice.⁵² U ovom radu je objavljen i plan nalaza grobova sa prostora severne nekropole. Povodom linije limesa Singidunum–Castra Tricornia, autor uopšteno razmatra pitanja urbane organizacije Singidunuma, tako da u delu o nekropolama napominje da nalazi grobova iz Železnika, Banjice, Čukarice i Rospi Ćuprije ne mogu biti vezani za nekropolu Singidunuma. Rimsku nekropolu Singidunuma autor vezuje za prostor koji počinje na obroncima tvrđave prema Dubrovačkoj i Višnjicevoj ulici, ka Trgu Republike i Vasinoj ulici. Za grobove bunare sa Trga Republike tvrdi da pripadaju najstarijem delu nekropole. Navodeći da je najgušći deo nekropole na prostoru ulica Makedonske, Nušićeve, Moše Pijade (Dečanske) između Trga Marksa i Engelsa (Nikole Pašića) i Savezne skupštine, primećuje da su datovani grobovi sa ovog prostora iz perioda druge polovine III veka. Intenzitet sahranjivanja se smanjuje kako se ide od Ulice Majke Jevrosime ka Takovskoj i prema Tašmajdanskom parku.⁵³ Sa osnivanjem Zavoda za zaštitu spomenika kulture grada Beograda započinje nova etapa u istraživanju antičkih nekropola Singidunuma. Već 1962/63. godine obavljena su zaštitna iskopavanja u Kosovskoj, Kondinoj i Vlajkovićevoj ulici, u toku kojih su otkrivena 4 kamena sarkofaga, jedan grob od opeka i dve grobnice od kamenih blokova. Objavljajući ove nalaze, autor se poziva na ranije zaključke D. Garašanin o

rasprostiranju nekropole.⁵⁴ I tokom sledeće godine su obavljena zaštitna iskopavanja u neposrednoj blizini, na lokalitetu Majke Jevrosime 47–49, kada su otkrivena dva kamena sarkofaga. Ovaj lokalitet je od ranije bio poznat po nalazima različitih oblika sahranjivanja. Autor se u razmatranju datuma sahranjivanja bazira na ranijim zaključcima o grobovima iz neposredne okoline i konstatuje da su dva kamena sarkofaga iz perioda III veka.⁵⁵ Na Voždovcu su iste godine otkrivena dva groba od opeka. U jednom od njih je bilo interesantnih grobnih priloga, na osnovu kojih je autor hronološki opredelio grobove u period III–IV veka. D. Bojović je pretpostavio i postojanje *villae rusticae* u neposrednoj blizini.⁵⁶ U svom radu o rimskim nekropolama ranog carstva u Jugoslaviji, D. Srejović navodi nalaze grobova bunara sa Trga Republike i Hemijskog instituta (Prirodno-matematički fakultet), kao i nalaz urne sa ostacima spaljenog pokojnika sa lokaliteta Bulevar revolucije 72–78. I D. Srejović smatra da grobovi bunari obeležavaju najstariju nekropolu rimskog Singidunuma, zaključujući na osnovu nalaza stambenog horizonta II veka iz ulice Braće Jugovića, da se nekropola u tom periodu širi prema Tašmajdanu i Bulevaru revolucije. Razmatrajući oblik grobova bunara autor u daljem tekstu zaključuje da je ovo usamljena pojava na našim prostorima, što ukazuje na to da je stranog porekla, preneti iz Italije posredstvom legionara stacioniranih u Singidunumu. Autor grobove bunare hronološki opredeljuje u drugu polovinu I veka. Što se tiče nalaza urne u Bulevaru revolucije autor je vezuje za kasnoantičku nekropolu IV veka. Govoreći o nalazu groba sa spaljenim pokojnikom u Ulici Andre Nikolića, smatra da se ovaj nalaz može vezati za neko manje naselje u blizini, a ne za nekropolu Singidunuma.⁵⁷ Za nalaz nekropole na Banjici, D. Srejović smatra da novac otkriven tom prilikom ne pripada grobnoj celini i samim tim dovodi u sumnju datovanje

⁴⁸ Todorović 1960, 24.

⁴⁹ Todorović, Kondić 1956, 76–83.

⁵⁰ Kondić 1957, 665–666.

⁵¹ Kondić 1960, 29–36.

⁵² Kondić 1960, 36.

⁵³ Kondić 1961, 117–120.

⁵⁴ Marjanović 1963, 81–82.

⁵⁵ Marjanović-Vujović 1964, 91–92.

⁵⁶ Bojović 1977a, 156–158.

⁵⁷ Srejović 1965, 69.

u drugu polovinu III veka.⁵⁸ Rad M. Mirković »Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji«, posvećen u prvom redu istoriji i epigrafskim spomenicima Singidunuma, jednim svojim delom obuhvata i pitanja urbanizma Singidunuma, a samim tim su razmatrane nekropole i sahranjivanje. U nekoliko navrata je tumačila pojave koje manje ili više imaju veze sa sahranjivanjem. Tako M. Mirković u uvodnom razmatranju predistorije antičkog Singidunuma pominje nalaze sa nekropole Karaburma–Rospri Ćuprija, naglašavajući da je ilirska etnička komponenta isto tako brojno zastupljena kao i keltska. Dalje, navodi da ni u jednom grobu nije otkriven rimski materijal. Za keltski materijal sa nekropole kaže da pripada Latenu III, koji obuhvata i I v.n.e. Kao nasebinski prostor, za koji bi bila vezana ova nekropola, ona pominje mogućnost postojanja naselja na zvezdarskom bregu, mada naglašava da sama lokacija nikada nije bila arheološki istraživana. U razmatranju pitanja naselja Singidunuma I veka, M. Mirković prihvata raniju interpretaciju nalaza grobova bunara otkrivenih kod Prirodno-matematičkog fakulteta i spomenika Knezu Mihailu. I u tumačenju prostiranja nekropole u II–III, kao i krajem III i IV veka, autor prihvata ranije iznete zaključke drugih autora.⁵⁹ U sklopu zaštitnih iskopavanja Zavoda za zaštitu spomenika kulture 1971. godine, obavljani su radovi na lokalitetu Majke Jevrosime 28, kojima su konstatovane dve grobnice od kamenih ploča i sekundarno upotrebljenih nadgrobni stela i jedna grobnica od opeka. M. Popović sahrane okvirno datuje u III vek na osnovu nalaza novca, iznova naznačavajući veću koncentraciju sahrana na prostoru jugoistočne nekropole.⁶⁰ Sledeće godine, takode u sklopu zaštitnih radova, sprovedena su istraživanja na lokalitetima Tašmajdan i ugao ulica Kneza Miloša i Proleterskih brigada (danas Krunska). Ovim iskopavanjima je konstatovano sedam grobova od opeka. Za grobove sa lokaliteta Tašmajdan M. Popović je konstatovao da pripadaju istočnoj nekropoli Singidunuma koja se formirala uz put ka Viminacijumu, dok za grobove sa druge lokacije autor smatra da ne pripadaju istoj nekropoli već da čine manju celinu formiranu u neposrednoj blizini istočne nekropole.⁶¹ U poglavlju »Antički Singidunum«, »Istorije Beograda« iz 1974. godine, izvesna pažnja je posvećena sahranjivanju u gradu. Kao i ranije, najinteresantiji oblik sahranjivanja za istraživače bilo je sahranjivanje u grobovima oblika bunara. Tako M. Garašanin navodi lokalitete na kojima je otkriven ovaj grobni oblik:

Spomenik knezu Mihailu, zgrada Jugoeksporta na Obilićevom vencu, Studentski trg, Golsvortijeva ulica (očigledno je u pitanju greška koja je preuzeta iz rada V. Kondića), Topčidersko brdo – Ulica Andre Nikolića. Autor navodi da su grobovi bunari rimski grobni oblik, zbog činjenice da u njima nije otkriven domorodački inventar. Njihov raspored u Singidunumu ukazuje da su skoncentrisani oko Gornjeg grada, gde bi trebalo da se nalazi značajniji centar. Smatra da bi ovi grobovi, nađeni bliže Gornjem gradu, možda mogli da pripadaju Kanabama – naselju zanatlija i trgovaca pored samog rimskog logora, dok bi se udaljeniji nalazi vezivali za osnivanje civilnog naselja.⁶² U poglavlju »Osnovni elementi topografije Singidunuma« V. Kondić⁶³ navodi ranije iznete zaključke o rasprostiranju jednog dela nekropole između ulica Tadeuša Košćuškog, Simine, Cara Dušana i Dositejeve koji hronološki opredeljuje u dve faze. Prvu fazu bi činio period od početka do kraja II veka, dok bi vreme druge polovine III i IV veka činilo period kada dolazi do krize i opadanja grada kada se opet sahranjuje na ovom prostoru i kada se koriste stele iz prethodnog perioda. Drugi deo nekropole V. Kondić smešta u prostor između ulica Moše Pijade, Kosovske, Lole Ribara i Tašmajdanskog parka, za koji kaže da ima najgušće sahranjivanje. Nalaze grobova iz okoline Bulevara revolucije ne smatra istovremenim, već navodi da je najduži period trajanja sahranjivanja na ovoj nekropoli, tokom II i III veka. V. Kondić je takode komentarisao nalaze grobova bunara u Singidunumu. Prema grupisanju grobova bunara oko Trga Republike smatra da je u neposrednoj blizini postojalo naselje I veka, mada sumnja u sepulkralni karakter nalaza u Ulici Braće Jugovića. Autor takode navodi mogućnost postojanja možda i većeg naselja kome bi pripadali grobovi bunari, na prostoru Topčiderskog brda. Sa početkom izlaženja edicije »Inscriptions de la Mésie Supérieure« 1976. svi do tada otkriveni epigrafski nalazi sa prostora provincije Gornje Mezije postaju dostupni istraživačima, a kako nadgrobne stele i sarkofazi često imaju natpise na latinskom i rede na grčkom jeziku, to je njihovo

⁵⁸ Srejović 1965, 70.

⁵⁹ Mirković 1968, 37–49.

⁶⁰ Popović M. 1971, 73–74.

⁶¹ Popović M. 1972, 64–66.

⁶² Garašanin M. 1974, 58 i dalje.

⁶³ Kondić 1974, 72–88.

objavljivanje i komentarisanje od ključnog značaja za proučavanje antičkog sahranjivanja. U prvom tomu natpisa na tlu gornje Mezije obuhvaćeni su spomenici sa teritorije Sigidunuma i severozapada provincije. M. Mirković u delu posvećenom Singidunumu daje istorijsko-epigrafsku interpretaciju zaključaka do kojih se stiglo analizom epigrafskih izvora. Tako autor zaključuje da su na nekropoli Singidunuma sahranjivani vojnici i civilno stanovništvo. Pri navođenju rasprostiranja i vrste grobnih oblika sa nekropole iz različitih perioda, M. Mirković navodi ranije objavljene nalaze. Ono što predstavlja najznačajniji deo rada za naše istraživanje su pouzdana datovanja epigrafskih spomenika, onih koji su omogućavali da budu datovani na osnovu svojih epigrafskih karakteristika.⁶⁴ U okviru sondažnih istraživanja Dorćola 1978. godine, u ulici Braće Baruh 3, u sondi 3/78, otkrivena je grobna konstrukcija od kamenih ploča. U prikazu ovog nalaza M. Popović je konstatovao da se može definisati radijus širenja severoistočne nekropole ka severu prema priobalnom pojasu. U komentaru posvećenom datiranju nalaza, autor se zadržao na vrsti grobnog oblika, koji se prema analogijama iz Singidunuma datira u III vek.⁶⁵ Povodom ovog nalaza prvi put je objavljena antropološka analiza ljudskih skeleta sa nekropole Singidunuma. Autor je u svom radu došao do zaključka da su u kamenom sarkofagu otkrivene tri ljudske individue od kojih su dve muškog, a jedna ženskog pola. Zaključeno je da su sve tri osobe po svojim antropološkim i genetskim odlikama pripadale rimskoj populaciji.⁶⁶

Krajem osamdesetih i tokom devedesetih godina situacija vezana za istraživanje antičkih nekropola Singidunuma se sa jedne strane poboljšala, a sa druge otežala. Poboljšanje se ogleda u činjenici da su sprovedena zaštitna iskopavanja u nekoliko kampanja prilikom radova na toplovodu i rekonstrukciji Knez Mihailove ulice, tako da je otkriveno preko sto antičkih grobova, što je celokupan korpus povećalo na broj preko dvesta pedeset zabeleženih antičkih sahrana. Otežavajuća okolnost je neprekidna izgradnja najužeg gradskog jezgra modernog Beograda, koja neumitno uništava kulturne slojeve i samim tim i sloj antičke nekropole. To isto možemo reći i za izgradnju na prostoru šireg gradskog jezgra, gde bi se mogle očekivati izdvojene manje nekropole iz neposredne blizine Singidunuma. Prilikom izvođenja radova na toplifikaciji Beograda 1989–1990. godine sprovedena su zaštitna arheološka istraživanja u ulicama Palmotićevoj, Kosovskoj,

Vlajkovićevoj, Đure Salaja, Arhiepiskopa Danila, Svetozara Markovića, General Ždanovoj (danas Resavskoj), Lazarevićevoj i u parku Tašmajdan. Rezultate radova je objavio Z. Simić u dva maha i to u Arheološkom pregledu za 1988.⁶⁷ i u Singidunumu 1.⁶⁸ S obzirom da je u »Arheološkom pregledu« objavljen samo preliminarni izveštaj sa iskopavanja, u zborniku Singidunum su grobovi obrađeni po grobnim celinama sa katalogom grobova i grobnog inventara. Objasnjavajući otežane okolnosti u kojima su sprovedena istraživanja, Z. Simić ukazuje na moguće nedostatke koji su mogli da proisteknu iz činjenice da se nije mogla konstatovati stratigrafija na lokalitetu, kao i to da su pojedini grobovi uništavani naočigled istraživača. Otkrivena su 93 groba, od toga 61 sa kremiranim i 32 sa inhumiranim pokojnicima. Autor navodi tri vrste sahranjivanja u okviru grobova spaljenih pokojnika: polaganje ostataka u grobove etažnog tipa, polaganje kremiranih kostiju u grobne jame nagorelih bočnih strana i dna, i sahranu kremiranih kostiju u zidanom grobu od kamena i opeka. Za prve dve vrste sahranjivanja autor navodi da pripadaju tipu Mala Kopašnica–Sase I i II, sa analogijama iz Gornje Mezije, Panonije, Dalmacije i Makedonije, dok za konstrukciju od kamena i opeka kaže da ima analogije u nekim grobovima iz Brestovika i Panonije. Za grobove inhumiranih individua Z. Simić navodi da su najzastupljeniji oni kod kojih je pokojnik smešten u običnu grobnu jamu, zatim grobovi od kamena i opeka, dok su otkrivena samo dva kamena sarkofaga. Razmatrajući orijentaciju grobova autor primećuje da je kod inhumiranih individua najčešća orijentacija severozapad–jugoistok, zatim zapad–istok i jugozapad–severoistok, dok je orijentacija sever–jug konstatovana samo u jednom slučaju. Kod grobova spaljenih pokojnika procentualno je slična situacija, s tim što je orijentacija sever–jug zastupljenija, javlja se u jedanaest primera. Za pokretni materijal Z. Simić navodi da je ujednačene materijalne vrednosti, primećujući da su najčešći predmeti od keramike. Prema pokretnom inventaru, autor široko datuje trajanje nekropole – u period od II do IV veka. Tokom 1988. godine sprovedena su zaštitna arheološka

⁶⁴ IMS I.

⁶⁵ Popović M. 1979, 109–112.

⁶⁶ Živanović 1979, 113–115.

⁶⁷ Simić 1988, 125–128.

⁶⁸ Simić 1997, 21–56.

istraživanja na prostoru Knez Mihailove ulice, kada su otkrivena tri antička groba.⁶⁹ U pitanju su grob oblika bunara ispred Zmaj Jovine 13 i dva groba od opeka ispred Američke čitaonice u Knez Mihailovoj ulici. Pojavu grobova od opeka u okviru naseobinskog dela Singidunuma autori objašnjavaju opadanjem i sužavanjem urbane zone, za koju kažu da se povlači ka bedemima kastruma u vremenu druge polovine IV veka. Pojavu groba oblika bunara autori nisu podrobnije razmatrali, mada navode da grob nije u celosti iskopan, a materijal koji je otkriven čini nekoliko fragmenata keramike. Iste godine su, takode, sprovedena zaštitna iskopavanja na prostoru fabrike »Ivo Lola Ribar« u Železniku, kada su otkriveni kameni sarkofag i grob od opeka.⁷⁰ Na ovom lokalitetu je 1948. godine otkriven još jedan sarkofag sa natpisom, što je navelo autora da razmišlja o postojanju *villae rusticae* na ovom prostoru, sa kojom bi bila u vezi jedna manja nekropola iz perioda kasne antike. Zaštitna arheološka istraživanja sprovedena na prostoru severoistočne strane Savezne skupštine 1993. godine predstavljaju nastavak istraživanja iz 1989–1990. godine.⁷¹ Ovim novim iskopavanjima konstatovano je 12 grobova, sedam sa ostacima spaljenih pokojnika i pet grobova sa inhumiranim pokojnicima. Autor navodi da materijal otkriven u grobovima pripada kraju II i prvoj polovini III veka, dok uočena gustina ukazuje na dugotrajno sahranjivanje na tom prostoru. Krajem devedesetih godina objavljen je rad M. Popovića koji je uopšteno sumirao dosadašnja saznanja o topografiji antičkog Singidunuma, i ukazao na to zbog čega i u kojoj meri su određeni prostori zauvek izgubljeni za buduća iskopavanja, a neki još uvek potencijalan izvor novih saznanja i dopuna dosadašnjim saznanjima. M. Popović izdvaja nekoliko faza razaranja antičkog Singidunuma: razaranja u srednjem veku koja su imala za cilj da pribave građevinski materijal za nove građevine, razaranja s kraja XVII i prvih decenija XVIII veka, kada su sprovedeni obimni fortifikacioni radovi i barokna rekonstrukcija grada, zatim trasiranje i uređenje ulica s kraja XIX i tokom prve polovine XX veka, kada je denivelisan teren. Loš kvalitet materijala kojim je građen Singidunum, autor izdvaja kao još jedan od razloga za slabu očuvanost antičkih ostataka. Pri razmatranju topografske slike antičkog Singidunuma III i većeg dela IV veka, koju smatra nesporom, autor naglašava postojanje jedne manje nekropole koja se nalazila uz zapadni rub naselja i obuhvatala područje Pop-Lukine i Brankove ulice

sve do Zelenog venca, pored toga što je obuhvatio ranije iznete zaključke o rasprostranju nekropole duž trase puta ka Viminaciumu i na prostoru Dunavske padine. U pogledu topografije Singidunuma s kraja I i u II veku M. Popović ukazuje na odnos pretpostavljenog kastruma i grobova bunara, i posredni odnos naselja i grobova bunara, zaključujući da je zona prostiranja grobova bunara omeđavala prostiranje zemljanog bedema logora prema jugu i severoistoku, kao i to da zbog položaja ranih nekropola naselje treba tražiti na prostorima prema Kalemegdanu i Kosančićevom vencu. On ukazuje da ovi grobovi čine začetke nekropole koja se kasnije širi niz dunavsku padinu i prema jugoistoku, duž puta za Viminacium. Pojavu grobova bunara u Temišvarskoj i Ulici Andre Nikolića, autor vezuje za postojanje stambene insule na Topčiderskom brdu. Pri razmatranju kasnoantičkog Singidunuma poslednjih decenija IV i prve polovine V veka, M. Popović navodi da su se na prostoru nekadašnjeg naselja vršila sahranjivanja, na šta ukazuju grobovi iz Knez Mihailove i Čika Ljubine ulice, dok se gradska populacija povlačila u okvire bedema kastruma. Zaključujući svoj rad navođenjem prostora koji bi mogli biti od značaja za buduća iskopavanja, M. Popović ukazuje na prostor između Brankove i Ulice maršala Birjuzova, zatim pojedinačne netaknute delove Dunavske padine, a prvenstveno na deo grada oko Savezne skupštine, Pionirskog parka i parka Tašmajdan.⁷²

Ako želimo da izdvojimo par osnovnih karakteristika kojima se odlikuju dosadašnja istraživanja antičkih nekropola Singidunuma, moramo navesti, kao prvu, činjenicu da od samog početka pa do danas nisu sprovedena sistematska iskopavanja antičkih nekropola. Već smo na par mesta naveli da je razlog veoma jasan, nad Singidunumom se mnogo gradilo i još uvek se gradi, tako da od preostalih, netaknutih ostataka ne treba očekivati mnogo. Od iskopanog materijala, koji je pristigao u muzeje zadužene za čuvanje predmeta iz Singidunuma, jedan deo je zauvek izgubljen, dok jedan deo možda još uvek postoji u muzejima, ali bez podataka o mestu nalaza. To se u prvom redu odnosi na materijal iskopan pre drugog svetskog rata, koji se čuva

⁶⁹ Bjelajac, Simić 1991, 17–34.

⁷⁰ Simić 1992, 59–62.

⁷¹ Krunić 1995, 192.

⁷² Popović M. 1997, 1–20.

u Narodnom muzeju u Beogradu. Što se tiče dokumentacije sa dosadašnjih iskopavanja, ona jednim delom nedostaje, tako da se buduća istraživanja mogu bazirati samo na objavljenim podacima.

Istorijsko epigrafska interpretacija postojećih nalaza je već izvršena, kao što je to prethodno navedeno, tako da su za novija istraživanja, samim tim i za nove zaključke, potrebni novi nalazi epigrafskog materijala. Arheološka interpretacija dosadašnjih nalaza sa nekropola Singidunuma je u prvom redu obuhvatila pitanje prostiranja i okvirne hronologije nekropola. Zatim je pojedinačno obuhvaćen pokretni materijal sa nekropola u okviru publikacija koje tretiraju pojedinačni materijal sa prostora celog Singidunuma – keramika, novac, žišci, fibule, nakit. Vrste sahranjivanja su obrađivane u radovima koji su obuhvatali tu temu na širem prostoru.

Postoje dva nivoa problema koji se izdvajaju pri proučavanju Singidunuma. Prvi je pitanje topografije i hronologije, tj. rasprostiranje pojedinih urbanih celina u određenim istorijskim periodima. Poseban problem predstavljaju nastanak grada i početak urbanizacije u I veku, o čemu imamo izvesne istorijske naznake. U pogledu topografije nekropola Singidunuma nameće se par problematičnih činjenica. Kada se analizira postojanje nekropole koja bi bila u vezi sa najranijom vojnom postajom, svi autori se slažu da su grobovi bunari njeni ostaci. Ovaj specifičan oblik sahranjivanja je ponovo u žiži interesovanja, tako da novi zaključci otvaraju mnoga pitanja o Singidunumu. Naime, ako grobovi bunari predstavljaju sepulkralni oblik određene populacije – Kelta iz Galije – nameće se kao pitanje gde su i kako izgledaju grobovi ostalih vojnika i predstavnika rimske države, a zatim se postavlja pitanje grobova autohtone populacije? Ova dva ključna pitanja su neraskidivo vezana sa razmatranjem datovanja do sada otkrivenih grobova bunara. Osnovni problem koji se u ovom trenutku pojavljuje kod proučavanja antičkih nekropola Singidunuma je pitanje datovanja sahrana. Iz dosadašnjih istraživanja se vidi da veći broj grobnih celina nije precizno datovan, a samim tim su okvirna datovanja neupotrebljiva za dalje istraživanje. Jedan od primera za to je datovanje grobova bunara. Kao što će i ovaj rad pokušati da pokaže, grobovi bunari, uz par kamenih sarkofaga, čine jedine grobne oblike s kraja I i prve polovine II veka iz uže gradske teritorije Singidunuma. Od

toga su grobovi bunari sa Trga Republike dokumentovani samo crtežima, dok je za preciznije datovanje neupotrebljiv materijal koji je zbirno sakupljen iz svih grobova, bez podatka o pojedinačnoj grobnoj celini. Za karakter grobova sa prostora Glavnjače postoji velika sumnja da li su u pitanju grobovi bunari ili neka vrsta jama, s obzirom da ne posedujemo dnevnik, crteže i opis slojeva i horizonata na lokalitetu. Grob iz Zmaj Jovine 13 nije do kraja iskopan, dok otkriveni materijal čini nekoliko atipičnih fragmenata keramike. Lokalitet Obilićev venac, bogat keramičkim materijalom, opisuje se dvojako – kao mesto gde su otkriveni grobovi bunari, i kao prostor zanatske delatnosti, uz činjenicu da ne postoji nikakva tehnička dokumentacija. Sličan slučaj je i u ulicama Andre Nikolića i u Temišvarskoj na Topčiderskom brdu. Kada je u pitanju situacija sa nekropolom s kraja II i početka trećeg veka, tu je nešto bolje stanje istraženosti, s obzirom na obavljena iskopavanja 1989/90/93 godine, koja su dala jasnu sliku da i u Singidunumu postoje grobovi tipa Mala Kopašnica–Sase. Međutim i za ovaj period se postavlja pitanje hronologije i karaktera nekropole na Dunavskoj padini, na kojoj nema ni jedne grobne celine spaljenih pokojnika. Jugozapadnu nekropolu čini jedan grob za koji postoji mogućnost datovanja i tri groba čije se postojanje pominje samo mestom nalaza. O ovoj nekropoli je i najmanja mogućnost saznanja u budućnosti, s obzirom na stepen razaranja koji je preživela. Mogućnosti saznanja o ostalim pojavama sahranjivanja na užoj i široj gradskoj teritoriji su onolike koliko je to slučaj dozvolio.

Podjednako neistražen deo istorije Singidunuma predstavlja period kraja IV i prve polovine V veka, sve do hunskih razaranja. Grobovi otkriveni u središtu naselja kao i oni iz kastruma ukazuju na neke odgovore u vezi sa ovim periodom.

Sumirajući sve prethodno rečeno, možemo da konstatujemo samo to da jedino buduća iskopavanja, sa jednim preciznim uspostavljanjem horizonata sahranjivanja mogu da daju odgovore na pitanja hronologije, rasprostiranja i karaktera nekropola Singidunuma. Ovaj rad ima za cilj da budućem istraživaču olakša analizu nepreciznih i dvoznačnih podataka. Dalji zaključci koji će ovde biti izneti predstavljaju jedno od mogućih tumačenja postojećeg, sa velikom mogućnošću da negde i greše.

KATALOG GROBNIH CELINA

Ovaj katalog predstavlja nastavak onog objavljenog u zborniku Singidunum 17⁷³ i stoga prva grobna celina započinje brojem 94, a sve su hronološki poredane prema godini otkrića. Za svaku smo naveli precizniju lokaciju u okviru današnjeg Beograda kao i nazive ulica iz vremena kada je grob otkriven, ukoliko je naziv ulice promenjen. Za nalaze otkrivene pre II svetskog rata naveden je broj pod kojim su smešteni u Narodnom muzeju. Sve postojeće informacije o grobu su priložene u kratkom opisu grobne celine i lokacije sa koje potiče. Predloženo je datovanje samo u slučajevima kada su pokretni materijal i uslovi nalaza to dozvoljavali. Ukoliko su grobne celine ranije objavljene, navodili smo rad u kojem se prvi put pominju, kao i rad D. Garašanin koja je sakupila sve podatke o antičkim nalazima na tlu Beograda do 1954. godine.⁷⁴

TRG REPUBLIKE

Prilikom kopanja temelja za spomenik knezu Mihailu Obrenoviću godine 1882. otkriveni su grobovi, na dubini 4.00 m od nivoa tla. U pitanju su bili grob od opeka i 13 kružnih i 2 pravougaone jame iskopane u peskovitoj ilovači izmešanoj sa krečnjakom. Dubina ovih jama je varirala od 0.30 do 9.00 m. Kako nisu istraživane arheološkim iskopavanjima, dubine pojedinih jama su konstatovane uz pomoć bušilice. Širine jama su varirale od 0.75 m do 1.30 m. Prema zapažanju M. Valtrovića nisu se razlikovali slojevi u ispuni jama, već su bile ispunjene pepelom. U jamama su nalažene životinjske kosti i zubi, pored ostalih, od ovce i vola. Grob od opeka je otkriven u južnom delu iskopa za temelj spomenika na dubini od 1.00 m. U njemu je otkriven jedan žižak. Kako je materijal nasumice sakupljen i iz dva puta pristizao u Narodni Muzej, nije moguće izdvojiti predmete po grobnim celinama. Ministarstvo građevina je poslalo muzeju sledeće predmete, zavedene pod inventarskim brojem 1113 u starom inventaru Narodnog muzeja: 14 fragmenata keramike, jedan žižak (verovatno se radi o žišku otkrivenom u grobnici od opeka), komad kaneliranog stuba, deo (od kolena na dole) statuete od terakote, fragment kamene figure, 16 podnih pločica lepezastog oblika (prema crtežu iz starog inventara Narodnog muzeja), bronzana igla, koštana igla, 11 rimskih opeka (verovatno potiču iz grobnice od opeka). Pod inventarskim brojevima 1157–1167 u starom inventaru

Narodnog muzeja, zavedeni su predmeti dobijeni na poklon od Đ. Đurića: »keramički lončić bez drške, bronzana igla, četiri zemljana krčaga srednje veličine, jedan manji zemljani krčag, tri mala zemljana lonca, dva žiška sa dva i tri plamena, jedan zemljani čanak, jedan crep od crvenog suda«. Publikujući ovaj nalaz u Starinaru za 1885. godinu, M. Valtrović navodi još i nalaz bronzanog novca koji je jako korodirao, fragmentovane bronzane alke širine 1 cm, za koje smatra da potiču od vojnog oklopa, kao i životinjske kosti. Danas se u rimskoj zbirci muzeja mogu identifikovati kao predmeti sa ovog lokaliteta samo keramički krčag i manja keramička posuda, međutim postoji mogućnost da se među postojećim materijalom nalazi još po neki predmet sa ovog lokaliteta, čiji su podaci o mestu nalaza tokom vremena izgubljeni.

G-94

grob bunar

Grobna jama kružnog otvora otkrivena je na dubini 4.00 m. Prečnik otvora je iznosio 0.75 m, a visina cele jame 2.00 m.

Grobni inventar – nepoznat.

Datovanje – kraj I početak II veka (?).

G-95

grob bunar

Grobna jama kružnog otvora otkrivena je na dubini 4.00 m. Prečnik otvora je iznosio 1.20 m, a visina cele jame 2.00 m.

Grobni inventar – nepoznat.

Datovanje – kraj I početak II veka (?).

G-96

grob bunar

Grobna jama kružnog otvora otkrivena je na dubini od 4.00 m. Prečnik otvora je iznosio 1.20 m, a visina cele jame 3.50 m. Grobovi 95 i 96 se dodiruju.

Grobni inventar – nepoznat.

Datovanje – kraj I početak II veka (?).

G-97

grob bunar

Grobna jama pravougaonog otvora otkrivena je na dubini od 4.00 m. Dimenzije otvora iznose 1.10 × 1.60 m, a visina cele jame 3.00 m.

Grobni inventar – nepoznat.

Datovanje – kraj I početak II veka (?).

⁷³ Simić 1997, 21–56.

⁷⁴ Garašanin D. 1954, 45–97.

G-98

grob bunar

Grobna jama kružnog otvora otkrivena je na dubini od 4.00 m. Prečnik otvora je iznosio 0.90 m, a visina cele jame 3.00 m.

Grobni inventar – nepoznat.

Datovanje – kraj I početak II veka (?).

G-99

grob bunar

Grobna jama kružnog otvora otkrivena je na dubini od 4.00 m. Prečnik otvora je iznosio 1.30 m, a visina cele jame 2.50 m.

Grobni inventar – nepoznat.

Datovanje – kraj I početak II veka (?).

G-100

grob bunar

Grobna jama kružnog otvora otkrivena je na dubini od 4.00 m. Prečnik otvora je iznosio 0.90 m, a visina cele jame 9.00 m.

Grobni inventar – nepoznat.

Datovanje – kraj I početak II veka (?).

G-101

grob bunar

Grobna jama kružnog otvora otkrivena je na dubini od 4.00 m. Prečnik otvora je iznosio 1.00 m, a visina cele jame 0.30 m.

Grobni inventar – nepoznat.

Datovanje – kraj I početak II veka (?).

G-102

grob bunar

Grobna jama kružnog otvora otkrivena je na dubini od 4.00 m. Prečnik otvora je iznosio 0.75 m, a visina cele jame 3.00 m.

Grobni inventar – nepoznat.

Datovanje – kraj I početak II veka (?).

G-103

grob bunar

Grobna jama pravougaonog otvora otkrivena je na dubini od 4.00 m. Dimenzije otvora su 1.00×1.25 m, a visina cele jame je nepoznata pošto nije otkrivena u potpunosti.

Grobni inventar – nepoznat.

Datovanje – kraj I početak II veka (?).

G-104

grob bunar

Grobna jama kružnog otvora otkrivena je na dubini od 4.00 m. Prečnik otvora je iznosio 0.40 m, a visina cele jame 1.00 m.

Grobni inventar – nepoznat.

Datovanje – kraj I početak II veka (?).

G-105

grob bunar

Grobna jama kružnog otvora otkrivena je na dubini od 4.00 m. Prečnik otvora je iznosio 0.90 m, a visina cele jame 5.00 m.

Grobni inventar – nepoznat.

Datovanje – kraj I početak II veka (?).

G-106

grob bunar

Grobna jama kružnog otvora otkrivena je na dubini od 4.00 m. Prečnik otvora je iznosio 1.00 m, a visina cele jame 8.00 m.

Grobni inventar – nepoznat.

Datovanje – kraj I početak II veka (?).

G-107

grob bunar

Grobna jama kružnog otvora otkrivena je na dubini od 4.00 m. Prečnik otvora je iznosio 1.00 m, a visina cele jame je nepoznata pošto nije otkrivena u potpunosti.

Grobni inventar – nepoznat.

Datovanje – kraj I početak II veka (?).

G-108

grob bunar

Grobna jama kružnog otvora otkrivena je na dubini od 4.00 m. Prečnik otvora je iznosio 0.75 m, a visina cele jame je nepoznata pošto nije iskopana do dna.

Grobni inventar – nepoznat.

Datovanje – kraj I početak II veka (?).

G-109

grob od opeka

Grob od nasatice postavljenih opeka otkriven je na dubini od 1.00 m, na južnoj strani iskopa. Nepoznate su dimenzije grobnice. Neke od opeka su imale pečat *LEG IIII FL*, dimenzija 0.59×0.59. Dimenzije ostalih opeka 0.59×0.59 m, 0.40×0.55 m, 0.25×0.37 m.

Grobni inventar – keramički žižak.

Datovanje – III–IV v. (?).

Objavljeno: Valtrović 1885, 35–45, 69–74.

BATAL DŽAMIJA

Prilikom publikovanja grobova u obliku bunara M. Valtrović pominje Batal džamiju i pijacu (danas se na mestu pijace nalazi Savezna skupština) kao mesto gde su 1884. otkriveni jedan olovni i jedan kameni sarkofag.

G-110

olovni sarkofag

Otkriven je bez podatka o dubini i dimenzijama, kao i o eventualnom postojanju grobnih priloga.

Datovanje – nema elemenata.

Objavljeno: Valtrović 1885, 45.

G-111

kameni sarkofag

Otkriven je bez podataka o postojanju grobnih priloga, preciznijem mestu nalaza i dimenzijama.

Datovanje – nema elemenata.

Objavljeno: Valtrović 1885, 45.

**SELIŠTE – prostor oko današnjeg
Pravnog fakulteta**

U Starinaru za 1884. M. Valtrović pominje dva groba od opeka, otkrivena prilikom gradnje kuće u jugoistočnom kraju Beograda, zapadno od Trkališta, na mestu zvanom Selište. Kako se Trkalište nalazilo 1883. na prostoru koji danas obuhvataju Pravni fakultet i hotel »Metropol«, Selište bi bilo sa druge strane Bulevara kralja Aleksandra, između uglova ulica Beogradske i Kumanovske. U starom inventaru Narodnog muzeja, pod brojem 1278 pominju se dva mala zemljana krčaga i ogrlica od žice iz groba od opeka sa ove lokacije.

G-112

grob od opeka

Devastiran grob bio je ozidan dvojnim opekama. Dimenzije opeka su iznosile 0.54×0.53×0.06 m i 0.42×0.27×0.04 m, dok su dimenzije groba nepoznate. Kao grobni inventar otkrivena su tri keramička krčaga.

Grobni inventar – tri oker pečena i crveno bojena keramička krčaga.

Datovanje – nalaz tri keramička krčaga ne omogućava preciznije datovanje celine.

Objavljeno: Valtrović 1884, 43; Valtrović 1885, 71; Garašanin D. 1955, 68.

G-113

grob od opeka

Grob je bez preciznijeg opisa i podataka o dimenzijama.

Grobni inventar – Ogrlica načinjena od srebra i bronzne, dužine 0.35 m. Pletena je od tankog kanapa oko kojeg je obmotana tanka srebrna žica. Sredinom lanca teče prost splet srebrne žice, dok su po ivicama nizovi lančano vezanih karičica. U razmacima od po 5 cm povezane su ružice od debele bronzane žice (opis je preuzet od M. Valtrovića).

Datovanje – bez obzira što je veoma precizan opis predmeta, nismo bili u mogućnosti da pronademo analogije i samim tim predložimo eventualno datovanje grobne celine.

Objavljeno: Valtrović 1884, 43; Garašanin D. 1955, 68.

**FIŠEGDŽIJSKA ČARŠIJA –
Bulevar kralja Aleksandra**

U istom broju Starinara M. Valtrović objavljuje zlatnu kutiju otkrivena u grobu od opeka na prostoru Fišegdžijske čaršije. Kako se Fišegdžijska ulica nalazila na pro-

storu današnje Ulice kralja Aleksandra između ulica Kneza Miloša i Beogradske, možemo da pretpostavimo da je grobnica otkrivena u bloku zgrada između ove dve ulice. U Starom inventaru Narodnog muzeja ovaj nalaz je zabeležen pod inventarskim brojem 1288.

G-114

grob od opeka

Otkriven je bez preciznijih podataka o mestu, uslovima nalaza i dimenzijama.

Grobni inventar – 1. Mala kutija od tankog zlatnog lima, dimenzija 0.032×0.015 m; 2. Novac Konstantinopolja; 3. Novac *URBS ROMA*; 4. Novac Filipopolja.

Datovanje – prva polovina IV veka.

Objavljeno: Valtrović 1884, 43; Garašanin D. 1955, 66.

KUĆA MIKE UROŠEVIĆA KOD AKADEMIJE

Na ovoj lokaciji je 1885. godine otkriven grob sa kamenom figurom lava. Ovaj nalaz je zaveden u starom inventaru Narodnog muzeja pod brojem 1437. Lokacija kuće Mike Uroševića je nepoznata, verovatno se nalazila u blizini Vojne akademije u tadašnjoj Fruškogorskoj, a današnjoj Resavskoj ulici, u bloku zgrada između Nemanjine i Birčaninove ulice.

G-115

grob nepoznatog izgleda

Nepoznat oblik groba i pomen kamene figure lava navode na pomisao da je moguće da otkrivena je nadgrobna stela, a ne i sam grob.

Grobni inventar – nepoznat.

Datovanje – nema elemenata.

Objavljeno: Garašanin D. 1955, 88.

UL. GOSPODAR JOVANOVA 45a

U Starinaru za 1886. godinu M. Valtrović publikuje nalaz sarkofaga, koji je otkriven prilikom gradnje kuće trgovca Marka Markovića, avgusta 1885. godine. Za samu lokaciju se zna samo da se nalazi u severnom Beogradu. Pretpostavljamo da se pod imenom ovog trgovca krije knjižar Marko Marković, koji je imao knjižaru u Beogradu 1894. a za njega je 1904. godine po planovima Jelisavete Načić izgrađena kuća u Gospodar Jovanovoj 45a. Verovatno je te godine izgrađena kuća na mestu nekadašnje. U Narodnom muzeju je sarkofag inventarisan pod brojem 1493. Danas je smešten u Karadorđevoj kapiji na Kalemegdanu.

G-116

kameni sarkofag

Otkriven je na nepoznatoj dubini. Dužina sanduka je 2.18 m, širina 0.98 m, visina 0.74 m; dužina poklopca 2.29 m, širina 1.165 m, visina 0.28 m. Poklopac sarkofaga je

Grobni inventar – fragmenti keramičke posude.
Datovanje – nema elemenata.
Objavljeno: Vasić M. 1908, 168; Garašanin D. 1955, 65.

UL. VASINA

U okviru izveštaja za 1909. godinu, o antropološkom i paleontološkom radu Narodnog muzeja, N. Županić pominje nalaz rimskih i turskih grobova u Vasinoj ulici prema Univerzitetu i zgradi Narodnog muzeja. Kako nije moguće preciznije odrediti mesto nalaza ovih grobova, može se samo reći da je u pitanju deo ulice između Kapetan Mišinoz zdanja i zgrade Etnografskog muzeja.

Objavljeno: Županić 1909, 208; Garašanin D. 1955, 68.

UL. VIŠNJIĆEVA 6

U izveštaju o radu Narodnog muzeja za 1910. M. Vasić pominje da je u Višnjicevoj 6 otkriven kameni sarkofag upotrebljen za izradu jednog kasnijeg groba.

G-129

kameni sarkofag

Bez podataka o izgledu i eventualnom grobnom inventaru.

Datovanje – neopredeljen.

Objavljeno: Vasić M. 1910, 277; Garašanin D. 1955, 69.

ČUKARICA

Na Čukarici je 1914. god. otkriven grob u kome su se nalazile dve bronzane fibule, olovno ogledalo i novac. Nije poznato preciznije mesto nalaza. Nalazi iz groba su zavedeni u starom inventaru Narodnog muzeja pod br. 2890, gde se kaže da potiču iz rimske grobnice, na osnovu čega bi se dalo pretpostaviti da se radi o grobnoj konstrukciji radenoj od opeka. Grob je objavljen u »Godišnjaku SKA« za 1928. godinu.

G-130

grob nepoznatog izgleda

Grobni inventar – 1. Dve bronzane fibule; 2. Jedan novac; 3. Olovno ogledalo.

Datovanje – druga polovina III veka (?).

Objavljeno: Grbić 1928, 229; Garašanin D. 1954, 89.

SAVEZNA SKUPŠTINA

Pri kopanju kanala kod Parlamenta, na jugoistočnoj strani zgrade, 1925. godine otkriven je sarkofag, o čemu nas izveštava B. Saria.

G-131

kameni sarkofag

Sarkofag načinjen od krečnjaka, grube izrade, dimenzija 1.45×0.70×0.88 m.

Grobni inventar – fragmenti keramičke posude.
Datovanje – nema elemenata.
Objavljeno: Saria 1925, 160.

UL. POŽAREVAČKA 32

Prilikom kopanja temelja za kuću, otkriven je olovni sarkofag u kome su se nalazile razbacane kosti i pored njih nekoliko grobnih priloga. Sopstvenik imanja je poklonio predmete Narodnom muzeju. Tokom vremena su nestali.

G-132

olovni sarkofag

Sarkofag dimenzija 1.80×0.40×0.35.

Grobni inventar – 1. Novac Filipa II, viminacijumsko kovanje AN VI; 2. Zlatna grivna; 3. Plavi kamen za nakit; 4. Žižak; 5. Tri krčaga; 6. Bronzana kutijica za mirise.

Datovanje – posle 244–245. godine.

Objavljeno: Saria 1924, 147; Saria 1925, 160; Garašanin D. 1955, 81.

UL. KAPETAN MIŠINA 6

U »Godišnjaku SKA« za 1924. godinu, B. Saria objavljuje da je kupljena kameja za Narodni muzej koja potiče iz jednog groba otkrivenog u Kapetan Mišinoj 6. U inventaru je ovaj nalaz zaveden pod brojem 3021 sa naznakom da je grob bio načinjen od opeka.

G-133

grob od opeka

Grobni inventar – 1. Novac cara Florijana; 2. Kameja sa predstavom ženske glave u zlatnom okviru.

Datovanje – posle 276. godine.

Objavljeno: Saria 1924, 195; Garašanin D. 1955, 79.

UL. ZMAJ JOVINA (Knjeginje Ljubice) 25

Prilikom gradnje palate D. Gavrilovića u Ulici knjeginje Ljubice otkriven je neopljačkan kameni sarkofag koji je prenešen u Muzej. Palata D. Gavrilovića se nalazila u broju 25 današnje Zmaj Jovine ulice, između ulica Simine i Gospodar Jevremove. Ovaj nalaz je publikovao J. Petrović u Godišnjaku Srpske kraljevske Akademije za 1928. godinu.

G-134

kameni sarkofag

Manji kameni sarkofag je neotvoren donet u Narodni muzej. Da li je u sarkofagu bilo nekih nalaza i kako je izgledao, danas ne znamo.

Grobni inventar – nema podataka.

Datovanje – nema elemenata.

Objavljeno: Petrović J. 1928, 202–203; Garašanin D. 1955, 76.

TOPČIDERSKO BRDO

Na imanju Ramadanovića na Topčiderskom brdu, u Ulici Vojislava Vučkovića 15, 1928. godine je otkriven kameni sarkofag raden od zelenog krečnjaka. U sarkofagu nisu otkriveni predmeti, niti su otkriveni ostaci kostiju. Sarkofag je dopremljen u Narodni muzej, gde je zaveden pod brojem 3346. Sada je izložen u Gornjem gradu Beogradske tvrđave.

G-135

kameni sarkofag
Sarkofag načinjen od zelenog krečnjaka.
Datovanje – nema elemenata.
Objavljeno: Petrović J. 1928, 202–3, 230.

BEOGRAD – NEPOZNATO NALAZIŠTE**G-136**

kameni sarkofag
Sarkofag sa natpisom na bočnoj strani i poklopcem na dve vode sa ugaonim akroterijama. Dimenzije sarkofaga su 0.80×0.20×0.70 m. Natpis u IMS I–31.

Grobni inventar – nepoznat.

Datovanje – prema paleografskim karakteristikama natpisa, sarkofag se datuje u period kraja III i početka IV veka.

Objavljeno: Vulić 1931, 7; Garašanin D. 1955, 61; IMS I, 62.

UL. BRANKOVA 16

Objavljujući antičke spomenike Jugoslavije, u »Spomeniku« Srpske kraljevske Akademije LXXI, N. Vulić navodi dve stele koje su korišćene u sekundarnoj upotrebi za izradu groba u Brankovoj 16, u kojem su otkrivena dva novca Klaudija II i jedan Aurelijanov novac. U inventaru Narodnog muzeja pod inventarskim brojem 3509 zabeleženo je da su sa ove lokacije pribavljena tri spomenika.

G-137

grobna konstrukcija od sekundarno upotrebljenih nadgrobni stela i kamenih ploča.

Grobni inventar – novac cara Aurelijana i 2 novca cara Klaudija II.

Datovanje – posle 270–275. godine.

Objavljeno: Vulić 1937, 234; Garašanin D. 1955, 66, IMS I 62, 79.

UL. SIMINA 33

Prilikom uredenja kaldrme ispred broja 33 u Siminoj ulici 1932. godine otkriven je rimski grob načinjen od sekundarno upotrebljenih nadgrobni stela i kamenih ploča. Nalaz je objavljen u »Starinaru« za 1933, a stele su zavedene u Narodnom muzeju pod inv. brojem 3578.

G-138

Grobna konstrukcija od sekundarno upotrebljenih nadgrobni stela i kamenih ploča.

Otkrivena je na dubini od 0.05–0.10 m, dok su dimenzije iznosile 1.93×1.14×1.02 m. Kod uzglavlja je načinjeno uzdignuće visine 0.22 m. Unutrašnjost grobnice je oplepljena hidrostatičkim malterom. Orijehtacija groba je zapad–istok. IMS I, 34 i 52.

Grobni inventar – nema podataka.

Datovanje – posle druge polovine II veka.

Objavljeno: Petrović J. 1932, 218; Petrović J. 1933–4, 317–321; Vulić, 1933, 31; Garašanin D. 1955, 84; IMS I, 63–64, 77.

CRKVA SV. MARKA

Prilikom zemljanih radova ispred stare crkve sv. Marka 1932. godine, otkriveno je više grobova od opeka, kao i jedan kameni sarkofag. Sarkofag je zaveden u inv. Narodnog muzeja pod brojem 3558 sa napomenom da je iz Aleksandrove ulice.

G-139

kameni sarkofag

Sarkofag dimenzija 2.00×0.92×0.87 m otkriven je na nepoznatoj dubini. Na jednoj od dužih strana je *tabula ansata* sa rozetama u klinovima.

Grobni inventar – nepoznat.

Datovanje – nema elemenata.

Objavljeno: Petrović J. 1932, 217; Vulić 1933, 8; Garašanin D. 1955, 64.

UL. DEČANSKA**G-140**

grob od opeka

Izgled i eventualni grobni prilozi su nepoznati.

Objavljeno: Garašanin D. 1955, 76.

UGAO POP-LUKINE I BRANKOVE ULICE

Pre zidanja mosta u Brankovoj ulici na uglu sa Pop-Lukinom otkrivena su tri groba od opeka, od kojih su neke imale pečat legije IV Flavije. O tome nas izveštava Štaudinger koji je zabeležio mesto nalaza ovih grobnica.

G-141-143

Tri groba od opeka je zabeležio arh. Štaudinger pri izvođenju radova na prostoru Brankove ulice 1934. godine.

Objavljeno: Bojović 1976, 7.

UGAO DOBRAČINE I SIMINE ULICE

Na uglu Dobračine i Simine ulice ispred zgrade Crvenog krsta otkrivene su dve nadgrobne stele koje su služile

u sekundarnoj upotrebi za izradu jednog groba. Precizno mesto nalaza je nacrtano u margini inventarskog broja 3609, koji beleži ulaz ove dve stele u inventar zbirke Narodnog muzeja.

G-144

Grobna konstrukcija od sekundarno upotrebljenih nadgrobni stela.

Grobni inventar – nepoznat.

Datovanje – prva polovina IV veka.

Objavljeno: Petković 1934, 242–243; Garašanin D. 1955, 74; IMS I, 69, 71.

UL. MAKEDONSKA (Poenkareova) 32

O otkriću sarkofaga na ovoj lokaciji imamo podatke na osnovu jedne informacije arhitekta D. Jovanovića, za beležene u listama Zavoda za zaštitu spomenika kulture grada Beograda. U Narodnom muzeju se nalazi prsten pod inv. brojem 170 u kasnoantičkoj zbirci, za koji postoje podaci da potiče iz rimskog groba u Poenkareovoj 32. Postoji mogućnost da prsten potiče iz ovog sarkofaga.

G-145

kameni sarkofag

Kameni sarkofag je imao dvoslivni poklopac sa ugao-nim akroterijama. Dimenzije su 2.20 × 1.35 × 2.20 m. Danas se čuva kod Zindan kapije na Beogradskoj tvrđavi.

Grobni inventar – 1. Zlatan prsten sa gemom.

Datovanje – III vek.

Objavljeno: Popović I. 2001, 81.

MARINKOVA BARA

U starom inventaru antičke zbirke Narodnog muzeja od br. 3383–3398 zabeleženo je nekoliko predmeta za koje je označeno da su otkriveni u antičkom grobu od opeka. Uvidaj je vršio R. Marić.

G-146

grob od opeka

Dimenzije i precizniji opis su nepoznati.

Grobni inventar – 1. Tri keramička krčaga; 2. Zlatna perla; 3. Zlatna perla (uništena); 4. Krstasta fibula; 5. Perla od staklene paste zelene boje; 6. Tri bronzane bule; 7. Delovi konjske opreme; 8. Dva gvozdena eksera; 9. Tri fragmenta posude.

Datovanje – kraj III – prve decenije IV veka.

Neobjavljeno.

BULEVAR KRALJA ALEKSANDRA 62

(Kafana »Grgeč«)

U inventaru Narodnog muzeja pod brojem II/106,7 čuvaju se nalazi iz groba otkrivenog u Bulevaru kralja

Aleksandra, iza današnje kafane »Grgeč«. Ostali podaci o ovom grobu nisu nam poznati.

G-147

grob nepoznatog izgleda

Grobni inventar – dva keramička krčaga oker pečena i crveno bojena.

Datovanje – II–III vek.

Neobjavljeno.

ŽELEZNIK – KALEMI

Prilikom zaštitnih arheoloških iskopavanja, sprovedenih na prostoru fabrike »Ivo Lola Ribar« u Železniku, otkriven je i jedan fragmentovan kameni sarkofag sa natpisom u posebno klesanom polju.

G-148

kameni sarkofag

Očuvane dimenzije sarkofaga su 2.25 × 0.74 × 0.17 m. Natpisno polje, dimenzija 0.95 × 0.54 m, je sa bočnih strana uokvireno panonsko-noričkom volutom. Natpis je urezan u 7 redova.

Grobni inventar – nema podataka.

Datovanje – III vek.

Objavljeno: Garašanin M, Garašanin D. 1951, 130; IMS I, 87.

BULEVAR KRALJA ALEKSANDRA 72–78

Prilikom radova na izgradnji stambene zgrade 1947. godine otkrivena su tri antička groba. Izlaskom arheologa na teren konstatovana je grobna konstrukcija od kamenih blokova u kojoj je otkriven skelet sa bogatim grobnim inventarom, jedna keramička urna sa ostacima spaljenog pokojnika, podnica uništenog groba i površina zapečene zemlje nad kojom je otkrivena kamena figura lava. U sloju izvan grobova nađen je veći broj keramičkih posuda i ostalog materijala. U inventaru Muzeja grada Beograda predmeti sa ovog lokaliteta zavedeni su pod brojevima: 4, 6–7, 37, 75, 121–126, 162–168, 202–205, 208–211, 216–7, 224–241, 243–275, 316–317, 346, 362, 647, 683, 687–688, 702, 711, 1002–1012, 1014, 1016–1017, 1019–1020, 1038.

G-149

keramička urna

Urnajastog oblika, profilisanog oboda koji se širi ka otvoru. Dve male žljebljene drške spajaju obod sa rame-nom suda. Trbuh je ukrašen horizontalnim kanelurama. Ceo sud se sužava naniže. Žučkaste boje. Vis. 29.5 cm. U posudi su otkriveni ostaci spaljenih kostiju i novac.

Grobni inventar – novac cara Filipa II.

Datovanje – posle 244. godine.

Objavljeno: Garašanin D. 1948, 123–129; Garašanin D. 1955, 67–68.

G-150

grobna konstrukcija od kamenih ploča

Dimenzije konstrukcije su iznosile $2.40 \times 1.40 \times 1.26$ m. Pod su činile tri položene kamene ploče, dok su bočne strane i poklopac bili od većih kamenih blokova. Pored blokova je otkrivena veća kamena pinija. U grobu je naden ženski skelet, dužine 1.65 m; orijentacije severo-zapad-jugoistok.

Pored desne slepoočnice i iznad karličnih kostiju otkriven je novac, iznad karličnih kostiju čilibarske perle, a pored karlice zlatne niti, koje verovatno predstavljaju ostatke torbice u kojoj je bio smešten novac. Na levoj ruci su otkriveni zlatan prsten i zlatna grivna. Ispod nogu i iznad glave su konstatovane staklene posude.

Grobni inventar – 1. Dvanaest novčića Filipa Arapi-na, Galijena, Salonine i Klaudija II; 2. Sedam čilibarskih perli loptastog i diskoidnog oblika nanizanih na deblju bronzanu žicu; 3. Zlatne niti; 4. Fragment gvozdene zapona; 5. Dve koštane igle poliedarskih glava; 6. Jedna bronzana igla; 7. Jedan zlatan prsten; 8. Jedna zlatna grivna; 9. Dva staklena suda.

Datovanje – posle 268. godine.

Objavljeno: Garašanin D. 1948, 122–129; Garašanin D. 1955, 67–68.

G-151

grobna konstrukcija od kamenih ploča (?)

Pod od tri međusobno poredane kamene ploče jedini je preostali deo groba.

Grobni inventar – bez podataka.

Datovanje – nema elemenata.

Objavljeno: Garašanin D. 1948, 123.

UL. TAKOVSKA 4

Prilikom izvođenja građevinskih radova otkrivena su tri groba građena od opeka. Zaštitnom intervencijom stručnjaka Muzeja grada Beograda konstatovano je da su grobne konstrukcije ukopane u sloj zdravice, na dubini od oko 1.65 m.

G-152

grob od opeka

Grobna konstrukcija od horizontalno postavljenih opeka sa ispuštanjem redova. Unutrašnja širina iznosi 0.59 i 0.79 m, a visina 0.55 m. Ukopan je u zdravicu. Nema dno. Pokrivač od opeka dimenzija $0.59 \times 0.60 \times 0.06$ m. Opeke u zidovima $0.42 \times 0.30 \times 0.04$ m. Zidovi od 9 redova horizontalno postavljenih opeka dok deseti red čini pokrivač. Grob je bio pljačkan. Orijehtacija je severoistok-jugozapad.

Grobni inventar – bez priloga.

Datovanje – nema elemenata.

Objavljeno: Garašanin D. 1949, 146; Garašanin D. 1955, 85–86.

G-153

grob od opeka

Lomljene opeke su horizontalno postavljene u 9 redova. Spoljna dužina konstrukcije je 2.20 m, a unutrašnja 1.84, širina 0.43 m, dok je očuvana visina 0.46 m. Dimenzije lomljenih opeka su $0.15 \times 0.42 \times 0.07$ m, krovnih $0.56 \times 0.56 \times 0.06$ m, podnih $0.57 \times 0.38 \times 0.03$ m. Poslednji red opeka je pomeren ka unutrašnjosti, kako bi primio samo jedan red opeka pokrivača. Grob je bio ukopan u zdravicu. Orijehtacija je istok-zapad.

Grobni inventar – bez priloga.

Datovanje – nema elemenata.

Objavljeno: Garašanin D. 1949, 147; Garašanin D. 1955, 85–86.

G-154

grob od opeka

Grob načinjen od horizontalno postavljenih, celih i polomljenih opeka, složenih u 7 redova. Otkriven je na dubini od 1.65 m. Spoljnje dimenzije groba iznose 2.20×0.77 m. Horizontalno postavljene opeke poklopca su urušene zbog pritiska zemlje. Skelet pokojnika je opružen na ledima, sa glavom na jugozapadu, ruku prekrštenih na trbuhu. Ispod glave su dve opeke postavljene kao uzglavlje. Novac je otkriven na grudima pokojnika. Ispod iznad konstrukcije otkriveni su novci careva Domicijana, Trajana, Hadrijana i Antonina Pija. Orijehtacija groba je severozapad-jugoistok.

Grobni inventar – bronzani novac cara S. Severa.

Datovanje – posle 193. godine.

Objavljeno: Garašanin D. 1949, 147–8; Garašanin D. 1955, 86.

UL. MAJKE JEVROSIME 35

Prilikom građevinskih radova otkrivena su četiri antička groba od opeka. Ukopani su u sloj zdravice do dubine između 1.00 i 1.60 m. U jednom od njih je otkrivena keramička posuda, dok je u sloju oko grobova otkriven novac cara Antonina Pija, fragment keramičkog žiška, kao i dve keramičke posude.

G-155

grob od opeka

Grob od horizontalno postavljenih, lomljenih opeka otkriven je na dubini od 1.44 m. Dimenzije konstrukcije iznose $1.97 \times 0.60 \times 0.45$ m. Lomljene opeke su dimenzija $0.38 \times 0.14 \times 0.04$ m, opeke poda dim. $0.38 \times 0.23 \times 0.04$ m. Pokrivač je od fragmentovanih opeka očuvanih dimenzija 0.56×0.08 m. Orijehtacija groba je severoistok-jugozapad.

Grobni inventar – 1. Keramički krčag.

Datovanje – neopredeljen.

Objavljeno: Garašanin D. 1949, 148; Garašanin D. 1955, 79–80.

G-156

grob od opeka

Grob od opeka, otkriven je na dubini od 1.03 m, spoljnjih dimenzija 2.23×0.96×0.90 m, a unutrašnjih 1.72×0.42 i 0.43×0.49 m. Dimenzije opeka, poredanih u 8 redova su 0.26×0.36×0.05 m. Pod je načinjen od dve uzdužno postavljene opeke. Orijehtacija je severoistok–jugozapad.

Grobni inventar – bez priloga.

Datovanje – nema elemenata.

Objavljeno: Garašanin D. 1949, 149; Garašanin D. 1955, 79–80.

G-157

grob od opeka

Grob od horizontalno postavljenih opeka, otkriven je na dubini od 1.53 m. Dimenzije konstrukcije su 2.40×0.64 i 0.43×0.42 m. Iznutra je oplepljena hidrostatičkim malterom debljine 0.03 m. Ispod glave je postavljena opeka, tako da čini uzdigniče za glavu. Bočni zidovi su načinjeni od 8 redova opeka dim. 0.39×0.15×0.04 m, a pod od opeka dimenzija 0.39×0.29×0.04. U grobnoj konstrukciji su otkriveni samo ostaci skeleta. Orijehtacija je severozapad–jugoistok.

Grobni inventar – bez priloga.

Datovanje – nema elemenata.

Objavljeno: Garašanin D. 1949, 149–150; Garašanin D. 1955, 79–80.

G-158

grob od opeka

Grob od horizontalno postavljenih lomljenih opeka oplepljenih malterom otkriven je na dubini od 1.32 m. Orijehtacija je severoistok–jugozapad. Pod pravim uglom se naslanja na grob G-153.

Grobni inventar – bez priloga.

Datovanje – nema elemenata.

Objavljeno: Garašanin D. 1949, 150; Garašanin D. 1955, 79–80.

UGAO UL. VLAJKOVIĆEVE I KOSOVSKE

Prilikom radova na ovoj lokaciji otkriven je grob od opeka, u kome se nalazio keramički žižak. Dubina na kojoj je ukopan iznosi 1.80 m.

G-159

grob od opeka

Grob od opeka otkriven je na dubini od 1.78 m. Zidan je od lomljenih tegula dim. 0.54×0.22×0.04 m i sa pokrivačem od lomljenih tegula 0.60×0.53×0.04 m. Širina groba je iznosila 0.46 m. U njemu su otkriveni ostaci klinova i jedan keramički žižak.

Grobni inventar – 1. Keramički žižak sa predstavom zeca na disku.

Datovanje – III vek.

Objavljeno: Garašanin D. 1949, 150–1; Garašanin D. 1955, 80.

UL. CARA UROŠA 25

Prema podacima Olge Šafarik, tadašnjeg radnika Muzeja grada Beograda, na ovoj lokaciji je otkriven rimski grob od opeka, bez bližih podataka.

G-160

grob od opeka

Bez bližih podataka o grobnoj konstrukciji i eventualnim grobnim prilozima.

Datovanje – nema elemenata.

Objavljeno: Garašanin D. 1949, 151; Garašanin D. 1955, 88.

ČUKARICA – KOD FABRIKE »PROLETER«

Preko puta fabrike »Proleter« otkriven je kameni sarkofag, o čijim uslovima nalaza i eventualnom postojanju grobnih priloga nema daljih podataka.

G-161

kameni sarkofag

Dimenzije sarkofaga su 0.77×0.48–46×0.35–30 m.

Grobni inventar – bez priloga.

Datovanje – nema elemenata.

Objavljeno: Garašanin D. 1955, 90.

PRIRODNO-MATEMATIČKI FAKULTET – STARA GLAVNJAČA

Prilikom gradnje nove zgrade Hemijskog instituta otkriveno je osam grobova bunara, a pored njih i ostaci rimskih kuća, koje predstavljaju zidovi od opeka i podovi. Kako nema bližih podataka o kontekstu u kome je otkriven materijal, možemo samo reći da je otkriven veći broj fragmentovanih i celih keramičkih posuda, fragmentovanih terakota, žižaka, igala od kostiju, i jedan srebrni prsten.

G-162-169

Jedini predmet za koji stoji da potiče iz groba br. 2 (G-163) je žižak sa pečatom CASSI.

Objavljeno: Todorović, Birtašević 1955, 32–35.

UL. MAJKE JEVROSIME 36

Na ovoj lokaciji su otkriveni grobna konstrukcija od kamenih ploča, grob od opeka i jedan skelet konja, bez prisustva stručnjaka, tako da su bliži podaci o uslovima nalaza nepoznati. U grobu br. 170 otkriven je jedan nečitak novac, dok su izvan grobova otkrivena još dva. Pored skeleta konja nađene su konjske žvale, kao i dve predice.

G-170

grobna konstrukcija od kamenih ploča

Zidana je od kamenih ploča vezanih malterom i otkrivena na dubini od 1.50 m. Poklopac i pod su od kompaktnih kamenih ploča. Dimenzije konstrukcije su 2.00×0.80 m. Pored skeleta je otkriven novac. Orijeantisana je u pravcu istok-zapad.

Grobni inventar – nečitak bronzani novac.

Datovanje – III vek (?).

Objavljeno: Todorović, Birtašević 1955, 36–37.

G-171

grob od opeka

Grob od opeka vezanih blatom, naden je na udaljenosti 3 metra od prethodne. U blizini je otkriven i jedan nečitak novac IV veka (?). U grobnici je konstatovan samo skelet.

Grobni inventar – bez priloga.

Datovanje – IV vek (?).

Objavljeno: Todorović, Birtašević 1955, 36–37.

UL. MAJKE JEVROSIME 17-19

Na dubini od 2.50 m otkriven je jedan grob od opeka, u kojem se nalazio skelet i pored njega keramička zdela i jedan sarkofag od krečnjaka, polomljenog poklopca. U sarkofagu su otkrivene razbacane kosti i fragmenti keramike. Ovaj nalaz je objavljen u Godišnjaku grada Beograda za 1955. godinu.

G-172

kameni sarkofag

Sarkofag jednostavne izrade, bez predstava i natpisa otkriven je na dubini od 2.50 m. Dimenzije sarkofaga su 2.40×1.00×1.00 m. Poklopac je uništen, a u njemu je otkriven dislociran skelet i fragmenti keramike.

Datovanje – nema elemenata.

Objavljeno: Todorović, Birtašević 1955, 37.

G-173

grob od opeka

Grobna konstrukcija od opeka zidana je tehnikom ispuštanja redova. Same opeke su vezane blatom, dok je unutrašnjost oblepljena hidrostatičnim malterom. Unutrašnje dimenzije grobnice su 1.40×0.53×0.50 m. U grobu je otkriven skelet.

Grobni inventar – 1. Keramička zdela.

Datovanje – II-III vek, na osnovu tipa zdele.

Objavljeno: Todorović, Birtašević 1955, 37.

UGAO UL. KNEZA MILOŠA I KRUNSKJE

Pre intervencije arheologa razrušen je nepoznat broj grobova od opeka, tako da su izlaskom na teren stručnjaci konstatovali samo fragmente opeka i kosti. Ovom prilikom

je otkriven i jedan olovni sarkofag u kojem se nalazio keramički žižak.

G-174

olovni sarkofag

Olovni sarkofag nepoznatog izgleda i dimenzija u čijoj unutrašnjosti je otkriven jedan keramički žižak.

Grobni inventar – 1. Fragment diska crveno pečenog keramičkog žiška.

Datovanje – III vek (?).

Objavljeno: Todorović, Birtašević 1955, 37–38.

UL. TAKOVSKA 12

Prilikom izgradnje nove zgrade otkriven je grob od opeka na relativnoj dubini od 0.95 m (teren je prethodno bio iznivelisan). U grobu su otkriveni fragmenti koštanih igala, fragmentovana fibula, perla, bronzani zakivak i komadići zlatnog lima.

G-175

grob od opeka

Grob je zidan od horizontalno postavljenih opeka, a otkriven je na dubini od 0.95 m. Spoljne dimenzije su iznosile 2.24×1.00×0.54 m, a unutrašnje 1.62×0.42 m. Dimenzije opeka su 0.42×0.29×0.05 m, poredanih u deset redova, od kojih je prvi red služio kao podnica, a deseti kao poklopac groba. Opeke se bile vezane tankim slojem gline. Pod je bio popločan sa četiri opeke položene po širini, dok je peta, uzdignutog kraja, imala funkciju uzglavlja. Glava je otkrivena kod nogu pokojnika, a kosti ruku su konstatovane na površini groba. Dve koštane igle su otkrivene kod grudnog koša, a nešto niže fragment bronzane narukvice od upletene žice, kao i jedna perla. Kod leve ruke su nadeni komadići zlatnog lima, a uz glavu se nalazila bronzana nitna. Orijeantacija je severoistok-jugo-zapad.

Grobni inventar – 1. Fragmenti koštanih igala; 2. Fragment bronzane narukvice od upletene žice; 3. Perla; 4. Bronzana nitna; 5. Komadići zlatnog lima.

Datovanje – pokretni materijal je hronološki neosetljiv.

Objavljeno: Todorović 1962, 24–5; Todorović, Birtašević 1955, 39.

**UGAO UL. TADEUŠA KOŠĆUŠKOG
I STRAHINJIĆA BANA**

Na dubini od 6.50 m otkriveno je 14 skeleta uz koje se nalazio jedan keramički krčag. Nisu poznati bliži podaci o uslovima nalaza.

UGAO UL. VLAJKOVIĆEVE I MAJKE JEVROSIME

Na ovom lokalitetu je 1955. godine otkriven grob od opeka, u kome se nalazio skelet. Drugih nalaza nije bilo.

G-176

grob od opeka
Grobna konstrukcija od krovnih opeka postavljenih okomito. Tegule su širine 0.30 m.
Grobni inventar – bez priloga.
Datovanje – nema elemenata.
Objavljeno: Todorović, Birtašević 1955, 36.

BULEVAR KRALJA ALEKSANDRA 28-32

Na ovoj lokaciji otkriven je slobodno ukopan skelet, a pored njega i jedan fragmentovan keramički žižak.

G-177

slobodno inhumiran pokojnik
Grobni inventar – 1. Crveno pečeni žižak tipa firma-lampe. Na dnu je pečat majstora *FORTIS*.
Datovanje – III vek (?).
Objavljeno: Todorović, Birtašević 1955, 32.

UL. MAJKE JEVROSIME 47

Na ovoj lokaciji je prilikom građevinskih radova ekipa stručnjaka Muzeja grada Beograda izvršila zaštitnu intervenciju, i konstatovala 5 grobova od opeka, jedan olovni sarkofag, četiri kamena sarkofaga, jednu grobnu konstrukciju od kamenih blokova i dva slobodno ukopana skeleta. Grobovi su delimično bili rastureni pre intervencije stručnjaka, osim grobova 179, 180, 187 i 190 u kojima su zabeleženi i najbrojniji nalazi. Inače, za izgradnju groba G-187 korišćene su opeke sa pečatom *LEG IIIIFLARSUP*.

G-178

grob od opeka
Sagrađen je od opeka i tegula, a otkriven je na dubini od 1.00 m. Očuvane dimenzije su 1.62×0.42×0.30 m. U grobu nije bilo nalaza. Orijehtacija je jugozapad-severoistok.
Datovanje – nema elemenata.
Objavljeno: Todorović, Kondić 1956, 78.

G-179

grob slobodno ukopanog pokojnika
Otkriven je na dubini 1.30 m. Kod glave pokojnika su otkrivena tri keramička krčaga i jedan novac cara Aurelijana. Orijehtacija pokojnika je jugozapad-severoistok.
Grobni inventar –1. Tri keramička krčaga. 2. Novac cara Aurelijana.
Datovanje – posle 270. godine.
Objavljeno: Todorović, Kondić 1956, 78.

G-180

grob od opeka
Zasveden grob od opeka vezanih malterom. Dimenzije su 1.63×0.46×0.36 m. Kod glave i nogu bila je posta-

vljena uspravljena opeka. Pored skeleta su otkriveni fragmentovana fibula i nekoliko fragmenata keramike i stakla.

Grobni inventar – 1. Fragment dvočlane fibule sa šarnir mehanizmom i lukom u obliku viljuške, ima očuvan samo deo luka i glave sa fragmentovanim ukrasnim zadebljanjem koje je rešeno u obliku trna; 2. Deo spiralnog navoja i igle uništene fibule; 3. Deo spiralnog navoja, grede i igle uništene fibule.

Datovanje – na osnovu nalaza fibule datuje se u kraj III veka.

Objavljeno: Todorović, Kondić 1956, 79; Bojović, 1983, 152.

G-181

grob slobodno ukopanog pokojnika
Grobni inventar – bez priloga.
Datovanje – nema elemenata.
Objavljeno: Todorović, Kondić 1956, 79.

G-182

grob od opeka
Uništen je pre intervencije stručnjaka.
Grobni inventar – bronzani novac cara Gordijana III.
Datovanje – posle 238. godine.
Objavljeno: Todorović, Kondić 1956, 79.

G-183

grobna konstrukcija od kamenih blokova
Otkrivena je na dubini od 2.50 m. četiri kamena bloka su zatvarala prav ugao. Uništena je pre intervencije arheologa.
Grobni inventar – nepoznat.
Datovanje – nema elemenata.
Objavljeno: Todorović, Kondić 1956, 79.

G-184

kameni sarkofag
Rasturen sarkofag od krečnjaka. Na jednoj od dužih strana su se raspoznavali biljni ornament. U sarkofagu su otkriveni ostaci kostiju.
Grobni inventar – bez podataka.
Datovanje – nema elemenata.
Objavljeno: Todorović, Kondić 1956, 79.

G-185

kameni sarkofag
Sarkofag od krečnjaka pravih linija, brižljivo uglačan, dimenzija 0.59×0.86×0.49 m. Plastično je izveden okvir za poklopac. Na jednoj od dužih strana je pravougaono udubljenje (možda priprema sa natpis). Poklopac sarkofaga je uništen.
Grobni inventar – bez podataka.
Datovanje – nema elemenata.
Objavljeno: Todorović, Kondić 1956, 79.

G-186

grob od opeka

Grob načinjen od opeka vezanih malterom. U unutrašnjosti je otkriven keramički žižak.

Grobni inventar – 1. Crveno pečeni žižak sa ostacima crvene prevlake. Kljun nedostaje. Po ivici kružnog recipijenta urezane su polukružne kanelure.

Datovanje – III vek (?).

Objavljeno: Todorović, Kondić 1956, 79.

G-187

grob od opeka

Grob od opeka vezanih malterom. Unutrašnjost je takode oblepljena malterom debljine oko 0.05 m. Na jednoj od opeka je žig sa natpisom *LEG IIII FLPARSVP*. U grobu su otkrivena dva skeleta.

Grobni inventar – 1. Niska perli od staklene paste i ćilibara; 2. Krstasta fibula; 3. Srebrni prsten sa predstavom bige na gemi; 4. Dve staklene posude.

Datovanje – sredina IV veka.

Objavljeno: Todorović, Kondić 1956, 79; Bojović 1983, 162.

G-188

kameni sarkofag

Sarkofag grube izrade. Dimenzije su 1.45×0.75×0.45 m.

Grobni inventar – bez priloga.

Datovanje – nema elemenata.

Objavljeno: Todorović, Kondić 1956, 80.

G-189

kameni sarkofag

Sarkofag od peščara, grube izrade.

Grobni inventar – bez priloga.

Datovanje – nema elemenata.

Objavljeno: Todorović, Kondić 1956, 80.

G-190

olovni sarkofag

Sarkofag otkriven na dubini od 3,20 m, pod pritiskom zemlje je iskrivljen, tako da je izgubio oblik. Zlatna kopča se nalazila na ramenu individue, a zlatne minduše pored glave. Zlatan prsten je otkriven na prstu desne ruke.

Grobni inventar – 1. Zlatan prsten sa gemom; 2. Ogrlica od zlatnih i perli od staklene paste; 3. Zlatne minduše.

Datovanje – druga polovina III–IV vek.

Objavljeno: Todorović, Kondić 1956, 80.

UL. MAJKE JEVROSIME 36

Ispred zgrade broj 36 otkriven je grob od kamenih blokova, ranije devastiran, u kome nije bilo nalaza.

G-191

grobna konstrukcija od kamenih ploča

Grob je bio devastiran pre otkrivanja tako da nema podataka o dimenzijama.

Datovanje – nema elemenata.

Objavljeno: Todorović, Kondić 1956, 82.

UL. VLAJKOVIĆEVA

Na ovoj lokaciji je 1956. godine radena kanalizacija ispod samog kolovoza, tako da je iskopan rov u dužini od 50 metara, širine 0.50 m. Ekipe stručnjaka Muzeja grada Beograda konstatovala je šest slobodno ukopanih skeleta i dva groba od opeka. Ostale podatke o nalazu nemamo, osim toga da su u blizini grobova nalazeni fragmenti keramike. S obzirom da je u neposrednoj okolini ovog lokaliteta ranije postojala Batal-džamija, moguće je da slobodno ukopani skeleti potiču iz perioda turske dominacije.

G-192-195

grobovi slobodno ukopanih pokojnika

Datovanje – nema elemenata.

Objavljeno: Kondić 1957, 665–666.

G-196-197

grobovi od opeka

Dva groba su uništili radnici pre intervencije arheologa.

Datovanje – nema elemenata.

Objavljeno: Kondić 1957, 665–666.

UL. MAJKE JEVROSIME

Nepoznata je precizna lokacija u ulici Majke Jevrosime kao i oblik groba. Danas znamo samo to da sa ove lokacije potiču tri posude, koje se čuvaju u Muzeju grada Beograda pod inventarskim brojevima 349–351.

G-198

grob nepoznatog izgleda

Grobni inventar – 1. Krčag loptastog trbuha, od svetlocrveno pečene zemlje, crveno bojen; 2. Krčag trolisnog otvora i loptastog trbuha, svetlocrveno pečen i svetlocrveno bojen; 3. Manji krčag sa jednom drškom i horizontalnim kanelurama na truhu, crveno pečen i crveno bojen.

Datovanje – nema elemenata.

Objavljeno: Bojović 1977, kat. br. 204, 271.

UL. DOBRAČINA 22-24

Na ovoj lokaciji je tokom građevinskih radova uništen veći broj grobova od opeka. Zaštitnom intervencijom ekipe stručnjaka Muzeja grada Beograda, sa ove lokacije je sakupljen izvestan broj fragmenata keramike.

Objavljeno: Todorović, Kondić 1956.

UL. VIŠNJIĆEVA 10

Prilikom kopanja temelja za novu zgradu, otkrivena je grobna konstrukcija od nadgrobnihi stela u kojoj je bio smešten olovni sarkofag. U samom sarkofagu nije otkriven pokretni materijal.

G-199

grob od sekundarno upotrebljenih nadgrobnihi stela
Olovni sarkofag je bio smešten u grobnu konstrukciju od sekundarno upotrebljenih nadgrobnihi stela. Stele su bile okrenute licem nagore. Donji deo groba je činio pod od uglačanog hidrostatičkog maltera.

Grobni inventar – bez priloga.

Datovanje – druga polovina III veka (?).

Objavljeno: Kondić 1960, 29–33; IMS I, 67, 78.

**UGAO UL. KAPETAN MIŠINE
I GOSPODAR JOVANOVE****G-200–214**

Na ovoj lokaciji je otkriveno 15 grobova od opeka koji su uništeni pre intervencije arheologa, tako da je podatak o njihovom broju jedini koji imamo sa ovog lokaliteta.

Objavljeno: Kondić 1960, 33.

UL. KOSOVSKA 19–23

Prilikom kopanja temeljnih rovova za školu »Drinka Pavlović« otkrivena su dva kamena sarkofaga, jedan grob od opeka i jedna konstrukcija od sekundarno upotrebljenih nadgrobnihi stela i kamenih ploča. Svi grobovi su bili prethodno pljačkani i delimično rastureni, tako da su otkriveni samo ostaci grobnih priloga koji se čuvaju u Muzeju grada Beograda pod inv. br. 3164 i 3165.

G-215

kameni sarkofag

Oštećen je u gornjem delu i po ivicama. Očuvane dimenzije su 2.25×1.06×0.63 m. Na jednoj od užih strana nalazilo se uzdignuće za glavu pokojnika. U sarkofagu su otkriveni žižak i novac cara Galijena.

Grobni inventar – 1. Crveno pečen i crveno bojen keramički žižak sa nejasnom predstavom na kružnom disku. Puna drška ima dva žljeba. Na ivicama oko diska je oštećena predstava loze i grožđa. Oko otvora za fitilj je srcolika baza kljuna; 2. Novac cara Galijena.

Datovanje – sredina III veka.

Objavljeno: Marjanović-Vujović 1963, 81–82.

G-216

grob od opeka

Grob zidan od opeka vezanihi malterom sa krovom na dve vode, imao je očuvane dimenzije 2.34×1.20×0.98 m. Dimenzije opeka su 0.40×0.27×0.05 m. Iznutra je bio obložen malterom.

Grobni inventar – 1. Fragmenti stakla.

Datovanje – nema elemenata.

Objavljeno: Marjanović-Vujović 1963, 81–82.

G-217

kameni sarkofag

Sarkofag je opljačkan i delimično rasturen.

Grobni inventar – fragmenti keramike i obradene kosti.

Datovanje – nema elemenata.

Objavljeno: Marjanović-Vujović 1963, 81–82.

G-218

grobna konstrukcija od nadgrobnihi stela i kamenih ploča

Grobna konstrukcija načinjena od 7 kamenih ploča, od kojih su tri nadgrobne stele u sekundarnoj upotrebi. Dimenzije su 2.35×1.24 m. Delimično je oštećena.

Grobni inventar – fragmenti narukvice od staklene paste i bakarnog lima.

Datovanje – posle druge četvrtine III veka s obzirom na epitet legije *Antoniniana* na steli IMS I, 40.

Objavljeno: Marjanović-Vujović 1963, 81–82; IMS I, 60, 61, 68.

UL. KONDINA 14–16

Prilikom kopanja jame za krečanu, otkriven je grob od kamenih ploča koji su radnici u potpunosti uništili, dok je kameni sarkofag iskopan pod nadzorom stručnjaka Muzeja grada Beograda. Na ovom lokalitetu nije bilo pokretnih nalaza.

G-219

grobna konstrukcija od kamenih ploča

Grob su rasturili radnici tako da su nepoznati izgled i precizniji podaci.

Datovanje – nema elemenata.

Objavljeno: Marjanović-Vujović 1963, 82.

G-220

kameni sarkofag

Sarkofag ima poklopac jako naglašenih akroterija i očuvane fuge od crvenog maltera kojima je bio povezan sa sandukom.

Grobni inventar – bez podataka.

Datovanje – nema elemenata.

Objavljeno: Marjanović-Vujović 1963, 82.

UL. VLAJKOVIĆEVA 8

Kopanjem za temelje nove zgrade radnici su naišli na dva slobodno ukopana skeleta koje su odmah uništili, dok su kameni sarkofag otvorili i uništili poklopac. Dolaskom stručnjaka na teren konstatovano je da nije bilo nalaza u ovim grobovima.

G-221

slobodno ukopan pokojnik
Datovanje – nema elemenata.
Objavljeno: Marjanović-Vujović 1963, 82.

G-222

slobodno ukopan pokojnik
Datovanje – nema elemenata.
Objavljeno: Marjanović-Vujović 1963, 82.

G-223

kameni sarkofag
Kameni sarkofag je imao jako naglašene akroterije na poklopcu, a poklopac i sanduk su bili spojeni gvozdanim klamfama koje su radnici građevinskog preduzeća skinuli, tako da su arheolozi zatekli samo ostatke razbacanih kostiju.

Datovanje – nema elemenata.
Objavljeno: Marjanović-Vujović 1963, 82.

UL. MAJKE JEVROSIME 47–49

Prilikom zemljanih radova na ovoj lokaciji otkrivena su dva kamena sarkofaga. Sarkofazi su prethodno bili opljačkani, tako da je otkriven samo jedan zlatni točkić od niske i razbacane kosti.

G-224

kameni sarkofag
Kameni sarkofag naglašenih akroterija. Sanduk i poklopac su bili spojeni klamfama.
Grobnni inventar – fragmenti staklenog suda.
Datovanje – nema elemenata.
Objavljeno: Marjanović-Vujović 1964, 91.

G-225

sarkofag od kamenih ploča
Sanduk sarkofaga je napravljen od kamenih ploča spojenih fugama od hidrostatičkog maltera. Istim tim fugama je spojen sa poklopcem. Poklopac je monolitan, dvoslivan, sa naglašenim ugaonim akroterijama. Sarkofag dužine 2.70 m nalazio se na udaljenosti 2.50 m od prvog. U njemu je otkrivena jedna zlatna perla. Orijentisan je u pravcu sever–jug.

Grobnni inventar – 1. Manja zlatna perla kružnog oblika.

Datovanje – nema elemenata.
Objavljeno: Marjanović-Vujović 1964, 91–92.

UL. BUKOVIČKA 88

Na ovoj lokaciji je 1964. godine izvršeno zaštitno iskopavanje i tom prilikom su otkrivena dva groba od opeka. U jednom grobu su otkriveni nakit, posude i keramički žižak, dok u drugom grobu nije bilo nalaza.

G-226

grob od opeka
Grob od horizontalno postavljenih opeka imao je očuvanu širinu 0.80 m i visinu 0.60 m. Poslednji red opeka do pokrivača povučen je ka unutrašnjosti groba. Dimenzije opeka su 0.24×0.25×0.05 m. Grob je delimično oštećen prilikom postavljanja kanalizacije.
Grobnni inventar – bez priloga.
Datovanje – nema elemenata.
Objavljeno: Bojović 1977b, 156.

G-227

grob od opeka
Grob od opeka vezanih malterom. U preseku je identičan prethodnom osim po dubini unutrašnjosti, koja je povećana oslanjanjem pet redova horizontalnih opeka bočnih zidova na vertikalno postavljene opeke. Opeke pokrivača su postavljene horizontalno. Na pojedinim opekama se nalazio pečat *LEGIIIIFF*. U grobu je otkriveno nekoliko predmeta.

Grobnni inventar – 1. Dve zlatne minduše; 2. Cev od srebrnog lima, šestougaona u preseku, sa pločastim, kružnim završetkom; 3. Poveća perla od staklene paste; 4. Dva keramička krčaga; 5. Manji žižak od svetlocrvene pečene zemlje, koničnog oblika sa jednom trakastom drškom.

Datovanje – III vek.
Objavljeno: Bojović 1977b, 157.

UL. MAJKE JEVROSIME 41

U inventaru Muzeja grada Beograda nalaze se podaci o tri antičke posude otkrivene u grobu. Inv. br. 1776–1778.

G-228

grob nepoznatog izgleda
Grobnni inventar – 1. Krčag prstenasto zadebljanog oboda, žuto–mrko pečen, mrko bojen. 2. Posuda sa dve drške, svetlo crveno pečena i crveno bojena. 3. Manji krčag, naglašenog horizontalno kanelovanog trbuha, žuto–sivo pečen, peskovite fature.
Datovanje – III vek.
Objavljeno: Bojović 1977, kat. br. 276, 309.

UGAO UL. NARODNOG FRONTA I DOBRINJSKE

Prilikom zemljanih radova otkriven je grob od opeka sa dve keramičke posude. Dalji podaci o ovom grobu nisu poznati.

G-229

grob od opeka
Grobnni inventar – 1. Fragmentovan krčag od svetlocrvene pečene zemlje sa oranž prevlakom; 2. Fragmentovan krčag od crveno pečene zemlje sa crvenom prevlakom.

Datovanje – III vek.

Objavljeno: Popović M. 1997, 11.

SENJAK

U ulicama Andre Nikolića i Temišvarskoj otkrivena su dva groba prilikom hitne intervencije stručnjaka Muzeja grada Beograda. U grobovima su nadene keramičke posude, keramički žišci i jedan novac. Preciznije podatke o uslovima nalaza nemamo.

UL. ANDRE NIKOLIĆA 4 – SENJAK

G-230

grob bunar

Grob bunar o kome su nepoznati ostali podaci.

Grobni inventar – 1. Dva keramička krčaga; 2. Kontramarkiran novac cara Avgusta.

Datovanje – druga polovina I – početak II veka.

Objavljeno: Kondić 1971, 31.

UL. TEMIŠVARSKA – SENJAK

G-231

grob bunar

Grob bunar otkriven na dubini od 3.50 m. U grobu su otkrivena 3 keramička žiška.

Grobni inventar – 1. Fragmentovan keramički žižak u obliku ljudskog stopala u sandali. Svetlomrko pečen, mrko firnajsovan. Veći deo žiška je oštećen, tako da je sačuvan deo oko otvora za sipanje ulja, gde se nalazila i prelomljena drška. Na risu je uskom plastičnom trakom predstavljena vrpca kojom se vezuje sandala. Na dnu su ostaci pečata majstora koji se može rastumačiti kao *ULPII* ili *VETII*; 2. Žižak ima kružni disk sa predstavom akantusovog lišća i volute prema kljunu koji je odlomljen. Oker pečen, mrko firnajsovan. 3. Od lampe sa volutama su očuvani deo tela diska i volute oko kljuna, dok nedostaje veći deo diska i otvora za fitilj na kljunu. Žižak je neujednačeno pečen, mada preovlađuje mrkocrvena boja. Predstava na disku je nejasna.

Datovanje – kraj I – početak II veka.

Objavljeno: Kondić 1971, 31.

KARABURMA

U inventaru Muzeja grada Beograda, pod brojem 1248 nalazi se bronzana fibula za koju je kao mesto nalaza navedena Karaburma, a kaže se da potiče iz rimskog groba. Precizniji podaci o uslovima i mestu nalaza nisu zabeleženi.

G-232

grob nepoznatog izgleda

Grobni inventar – 1. Krstasta fibula.

Datovanje – sredina IV veka.

Objavljeno: Bojović 1983, 162.

UL. KOSOVSKA 20

Zaštitnom intervencijom Muzeja grada Beograda otkrivena su dva kamena sarkofaga. U jednom od sarkofaga su se nalazile dve kružne zlatne aplikacije, zlatan prsten i bronzani novac.

G-233

kameni sarkofag

Dečiji sarkofag nepoznatog izgleda i dimenzija.

Grobni inventar – nepoznat.

Datovanje – nema elemenata.

Objavljeno: Popović M. 1997, 12.

G-234

kameni sarkofag

Kameni sarkofag nepoznatog izgleda i dimenzija.

Grobni inventar – 1. Dve kružne aplikacije od zlatnog lima; 2. Zlatan prsten poligonalnog preseka; 3. izlizani bronzani novac – Trajan (?).

Datovanje – kraj II – III vek (?).

Objavljeno: Popović M. 1997, 12; Popović I. 1996, 6.

UL. MAJKE JEVROSIME 28

U dvorištu zgrade otkrivena su dva sarkofaga od kamenih ploča, od kojih je jednom poklopac činila sekundarno upotrebljena nadgrobna stela, kao i jedan grob od opeka. U grobovima je otkriven novac, staklena posuda i žeton od staklene paste.

G-235

kameni sarkofag

Kameni sarkofag čine obradene kamene ploče na dnu i bočnim stranama. Očuvane dimenzije iznose 1.70×0.70×0.50 m. Poklopac je od sekundarno upotrebljene nadgrobne stele.

Grobni inventar – fragmenti dva krčaga i jednog žiška.

Datovanje – nema elemenata.

Objavljeno: Popović M. 1971, 73.

G-236

kameni sarkofag

Uništen sarkofag od kamenih blokova. Preostala je ploča sa dna sarkofaga. Otkriveni su samo ostaci skeleta.

Grobni inventar – bez priloga.

Datovanje – nema elemenata.

Objavljeno: Popović M. 1971, 73.

G-237

grob od opeka

Grob od vertikalno postavljenih opeka preko kojih su poredane opeke pokrivača.

Grobni inventar – 1. Staklena amfora; 2. Žeton od stakla; 3. Dva nečitka novca I veka; 4. Novac cara Karakale; 5. Novac cara Gordijana III.

Datovanje – posle 238. godine.
Objavljeno: M. Popović 1971, 74.

TRAMVAJSKA STANICA KOD CRKVE SV. MARKA

Prilikom postavljanja kišne kanalizacije 1972. godine otkrivene su tri grobne konstrukcije od opeka. U grobovima 238 i 239 je otkriven jedan nečitak rimski novčić i ostaci skeleta, dok grob 240 nije istražen u celini pošto je delimično zalazio u profil iskopa. Istraživanje su obavili stručnjaci Zavoda za zaštitu spomenika kulture grada Beograda. Na ovoj lokaciji je, prilikom građevinskih radova 1956. godine otkriveno 6 grobova od opeka. Intervencijom arheologa Muzeja grada Beograda ispitana su tri groba, dok su ostale uništili radnici. Sa ove lokacije potiču dva keramička žiška koji se čuvaju u Muzeju grada Beograda, pod inventarskim brojevima 426 i 427. Ovi grobovi se pominju u novinama »Borba« od 11. aprila i 14. aprila 1956. godine.

G-238

grob od opeka

Grob od horizontalno postavljenih opeka, zasveden poluobljučastim svodom, otkriven je na dubini od 2.60 m. Pod je uzdignut kod glave skeleta. U ustima pokojnika otkriven je novac. Grob je orijentisan pravcem sever–jug.

Grobni inventar – nečitak bronzani novac.

Datovanje – neopredeljen.

Objavljeno: Popović M. 1972, 64–65.

G-239

grob od opeka

Grob od horizontalno postavljenih opeka nad kojima je poluobljučasti svod. Otkriven je na dubini od 1.90 m. Orijentacija groba je zapad – istok.

Grobni inventar – bez priloga.

Datovanje – nema elemenata.

Objavljeno: Popović M. 1972, 64–65.

G-240

grob od opeka

Grob od horizontalno i vertikalno postavljenih tegula. Pošto je većim svojim delom zalazio u profil iskopa, nije bilo mogućnosti da se istraži u celini.

Grobni inventar – bez priloga.

Datovanje – nema elemenata.

Objavljeno: Popović M. 1972, 64–65.

UGAO ULICA KRUNSKJE I KNEZA MILOŠA

Tokom radova na rekonstrukciji u Ulici kneza Miloša otkrivena su četiri groba od opeka. Pošto su dva bila devastirana, samo se u dva slučaja mogla sagledati konstrukcija. Osim kostiju pokojnika, nije bilo drugih nalaza. Zaštitnu intervenciju na ovom lokalitetu obavila je

ekipa stručnjaka Zavoda za zaštitu spomenika kulture grada Beograda.

G-241

grob od opeka

Grob raden od tankih opeka dimenzija 0.30×0.40 m, otkriven je na dubini od 1.40 m. Zidovi su premazani tankim slojem hidrostatičkog maltera. Pod je od horizontalno postavljenih opeka. Krovni pokrivač je ranije uništen. Orijentacija groba je zapad–istok.

Grobni inventar – bez priloga.

Datovanje – nema elemenata.

Objavljeno: Popović M. 1972, 65–66.

G-242

grob od opeka

Grob od opeka sa krovom na dve vode. Iznad poda od horizontalno postavljenih keramičkih kvadratnih cevi, formirani su zidovi od tankih opeka.

Grobni inventar – bez priloga.

Datovanje – nema elemenata.

Objavljeno: Popović M. 1972, 65–66.

G-243

grob od opeka

Grob od opeka uništen pre intervencije arheologa.

Grobni inventar – bez podataka.

Datovanje – nema elemenata.

Objavljeno: Popović M. 1972, 65–66.

G-244

grob od opeka

Grob od opeka uništen pre intervencije arheologa.

Grobni inventar – bez podataka.

Datovanje – nema elemenata.

Objavljeno: Popović M. 1972, 65–66.

SAVEZNA SKUPŠTINA (JUGOZAPADNA STRANA)

Tokom manjih zemljanih radova 1972. godine na ovoj lokaciji je otkriven grob od opeka i tegula o čijem postojanju imamo saznanje na osnovu lista Zavoda za zaštitu spomenika kulture grada Beograda.

G-245

grob od opeka nepoznatog izgleda

Grobni inventar – bez podataka.

Datovanje – nema elemenata.

UL. BRAĆE BARUH 3

Na Dorćolu su u okviru izgradnje novog stambenog naselja 1978. godine izvedena sondažna istraživanja. U sondi 3/78 otkriven je grob od kamenih ploča, gde su nađeni ostaci tri skeleta.

G-246

grobna konstrukcija od kamenih ploča i opeka
Konstrukcija od 4 bočne kamene ploče i jedne krovne, sa podom popločanim opekama, otkrivena je na dubini od 3.00 m (77.32 m). Očuvane dimenzije su 2.20×1.30×1.00 m. U grobu su otkrivena 3 skeleta. Orijehtacija je severozapad–jugoistok.

Grobni inventar – bez priloga.

Datovanje – druga polovina III veka (?).

Objavljeno: Škalamera, Popović M. 1978, 215–216; Popović M. 1980, 57.

**UL. IGNJATA JOBA 69 –
NASELJE MEDAKOVIĆ**

U inventaru Muzeja grada Beograda pod brojevima 4272–4274 nalaze se dva keramička i jedan stakleni sud za koje stoji da potiču iz groba od opeka. Dalji podaci o uslovima i mestu nalaza nisu poznati.

G-247

grob od opeka

O postojanju groba od opeka imamo informacije samo na osnovu inventara Muzeja grada Beograda.

Grobni inventar – 1. Stakleni krčag; 2. Keramički lonac; 3. Krčag od kaolinke gline.

Datovanje – druga polovina III veka (?).

OBRENOVAČKI DRUM 87a

G-248

grob nepoznatog izgleda

Informacije o postojanju groba imamo samo na osnovu inventara Muzeja grada Beograda. (4275).

Grobni inventar – staklena lampa.

Datovanje – kraj IV veka.

Objavljeno: Ružić 1994, 56.

KALEMEGDAN – ZOOLOŠKI VRT

Na prostoru Zoološkog vrta vršena su zaštitna arheološka iskopavanja 1987. godine, kada je u sondi 1/87 otkriven grob od opeka. U grobu, osim skeleta, nije bilo drugih nalaza.

G-249

grob od opeka

Grob od horizontalno poredanih fragmentovanih opeka (0.40×0.13.5×0.05 m), čiji je poslednji red načinjen od celih opeka dimenzija 0.40×0.27×0.05 m. Dimenzije groba iznose 1.80×0.40×0.40 m. Pod je takode načinjen od opeka, dok su unutrašnje površine zidova presvučene hidrostatičkim malterom. Od pokrivača je ostala samo jedna fragmentovana, horizontalno postavljena opeka, širine 0.54 m i debljine 0.07 m. Grob je bio

ukopan u sloj žute zemlje–zdravice na koti 78.00 m, dok je sloj iznad groba okarakterisan keramikom IV veka. Orijehtacija je sever–jug.

Grobni inventar – bez priloga.

Datovanje – nema elemenata.

Objavljeno: Popović M. 1990, 89.

UL. ZMAJ JOVINA 13

Prilikom radova na rekonstrukciji Knez Mihailove ulice 1988. godine sprovedena su zaštitna arheološka iskopavanja kojima su konstatovana tri antička groba. Na uglu ulica Knez Mihailove i Zmaj Jovine, ispred zgrade u Zmaj Jovinoj 13, otkriven je grob u obliku bunara na dubini od 3.50 m od nivoa kolovoza. U grobu su otkriveni samo fragmenti keramike.

G-250

grob bunar

Grob bunar kružnog preseka, prečnika 1.66 m imao je oko spoljne ivice oblepljen sloj gline, debljine 20 cm. Prema unutrašnjosti je bio sloj crvene zapečene zemlje, debljine 10–15 cm, i sloj kalcinisanog pepela debljine oko 6 cm. Centralni deo groba bio je ispunjen mrkocrvnom zemljom sa komadima zapečene zemlje i gari. U ovoj ispuni su otkriveni fragmenti keramike. Radovi su obustavljeni na dubini 2.20 m od gornje ivice groba, koja je otkrivena na relativnoj dubini od 3.50 m.

Grobni inventar – fragmenti keramike.

Datovanje – kraj I – početak II veka (?).

Objavljeno: Bjelajac, Simić 1991, 21.

**UL. KNEZ MIHAILOVA –
DELIJSKA ČESMA**

Na uglu ulica Knez Mihailove i Čika Ljubine, ispred Američke čitaonice, otkrivena su dva groba od opeka, a u jednom od njih je otkriven novac s kraja IV veka.

G-251

grob od opeka

Grob od opeka vezanih malterom, u kojem je otkriven novac cara Arkadija. Orijehtacija je severoistok–jugozapad.

Grobni inventar – mala bronza cara Arkadija.

Datovanje – posle 388. godine.

Objavljeno: Bjelajac, Simić 1991, 21.

G-252

grob od opeka

Grob od opeka vezanih malterom, orijentacije severoistok–jugozapad.

Grobni inventar – bez priloga.

Datovanje – kraj IV veka.

Objavljeno: Bjelajac, Simić 1991, 21.

ŽELEZNIK – KALEMI

Zaštitnom intervencijom Zavoda za zaštitu spomenika kulture, u krugu fabrike »Ivo Lola Ribar,« otkriven je jedan sarkofag i jedan grob od opeka.

G–253

kameni sarkofag

Sarkofag jednostavne izrade, očuvanih dimenzija 2.55×1.30×0.90 m, bio je povezan malterom sa grobom G–253a. U sarkofagu su otkrivena tri skeleta sa prilozi-
ma. Skelet br. 1 se nalazio na južnoj strani groba, skelet br. 2 u sredini, dok je skelet br. 3 bio preko skeleta br. 2.

Grobni inventar – 1. Novac cara Valensa; 2. Bronzana krstasta fibula; 3. Dve bronzane predice; 4. Bronzana narukvica; 5. Perle od staklene paste; 6. Keramička zdela; 7. Bronzana alka.

Datovanje – posle 364. godine.

Objavljeno: Simić 1992, 59–62.

G–253a

grob od opeka

Grob od horizontalno poredanih opeka vezanih krečnim malterom.

Grobni inventar – bez priloga.

Datovanje – nema elemenata.

Objavljeno: Simić 1992, 59–62.

UL. CERSKA 82

Tokom 1993. godine, prilikom izgradnje toplovođa na Vračaru, u dvorištu zgrade u Cerskoj br. 82 otkriven je antički grob od opeka.

G–254

grob od opeka

Delimično oštećen grob od nasatično postavljenih opeka. Očuvan je veći deo poda od pet redova podužno postavljenih opeka, dimenzija 0.40×0.28×0.04 m. Očuvane dimenzije groba su 1.97×0.68 m. U grobu su konstatovani ostaci kostiju dve individue.

Grobni inventar – 1. Dva novca cara Konstancija II (337–361) uz kičmeni stub ženskog skeleta; 2. Bronzana narukvica na levoj ruci ženskog skeleta; 3. Staklena posuda uz levu nogu dečijeg skeleta.

Datovanje – posle 337. godine.

Objavljeno: Simić 1994, 75–76.

SAVEZNA SKUPŠTINA – TOPLOVOD 1993

Prilikom priključivanja Savezne Skupštine na toplovod u Kosovskoj ulici, iskopan je šaht dimenzija 2×4 m i tom prilikom je uništen veći broj grobova. Dolaskom arheologa na teren sprovedena su zaštitna iskopavanja, prilikom kojih je konstatovano 12 grobova u iskopu. Otkriveni su grobovi inhumiranih i spaljenih pokojnika. Ukopani

su u sloj lesa od 1.60 do 3.20 m dubine. Grobovi inhumiranih pokojnika su slobodno ukopani, bez grobne konstrukcije, dok su grobovi spaljenih pokojnika etažnog tipa.

G–255

etažni grob spaljenog pokojnika

Otkriven je na dubini od 2.00 m, delimično oštećen ukopom G–265. Očuvana visina gornjeg etaža iznosi 0.20, a donjeg 0.35 m. Zidovi oba etaža su dobro zapečeni, kao i dna etaža. Na dnu donjeg etaža se nalazio sloj gari, pepela i kremiranih kostiju, debljine 6 cm. U grobu su otkrivene spaljene kosti dve osobe, deteta uzrasta *infans I* i odrasle osobe uzrasta *maturus*. Orijentacija groba je severozapad–jugoistok.

Grobni inventar – fragmenti gorelog gvožđa amorf-nog oblika, pored fragmentovane zdele, novca cara Aleksandra Severa i manjih gvozdenih klinova.

Datovanje – *terminus post quem* je 222. godina, dok je *terminus ante quem* vreme formiranja grobova G–263, 265 i 261. Za G–261 bi to, verovatno, bila prva polovina III veka, ako prihvatimo da novac otkriven u ovom grobu pripada prvoj polovini III veka.

Objavljeno: Krunić 1995, 193.

G–256

grobna jama spaljenog pokojnika

Jednostavna pravougaona raka, neujednačeno zapečenih zidova, čija je južna strana uništena ukopom grobova G–257 i G–266. Otkrivena je na dubini od 2.30 m. Očuvana visina rake iznosi 0.60 m. U grobu su očuvani ostaci cevi za libaciju od sivo pečene zemlje. Kremirane kosti osobe muškog pola, uzrasta *maturus*, bile su pomešane sa pepelom i gari. Orijentacija groba je sever–jug.

Grobni inventar – 1. Deo kljuna, diska i drške crveno pečenog žiška; 2. Tri gvozdena klina sa kružnim, pločastim glavama; 3. Tri manja gvozdena klina.

Datovanje – G–256 je stariji od G–257 i G–266.

Objavljeno: Krunić 1995, 193.

G–257

grob nepoznatog izgleda

Na dubini od 2.90 m otkriveni su ostaci oker pečenog lonca, mrko firnajsovanog, u kome se nalazio manji krčag, crveno pečeni, fine fature, sa nizom horizontalnih kanelura na ramenu i trbuhu, na osnovu čega se pretpostavlja da se radi o prilozi-
ma iz kompletno uništenog groba.

Grobni inventar – crveno pečeni krčag.

Datovanje – nema elemenata.

Objavljeno: Krunić 1995, 193.

G–258

grob slobodno ukopanog pokojnika

Otkriven je na dubini od 2.90 m i uništen pre dolaska arheologa na teren, tako da su očuvane samo kosti nogu deteta, uzrasta *infans II*, očuvane dužine 0.80 m. Pored

desne noge i stopala pokojnika, otkriveno je nekoliko predmeta. Orijentacija groba je severozapad–jugoistok.

Grobni inventar – 1. Fragmentovana posuda izrade-na od beličastog stakla; 2. Fragmentovan žižak, sivo pečen, tipa Firmalampe; 3. Žižak crveno pečen sa nizom kružića na obodu diska; 4. Šesnaest manjih gvozdernih klinova; 5. Bronzana kružna alka; 6. Gvozdeni ključ–prsten; 7. Veći gvozdeni ključ sa kružnom perforiranom glavom; 8. Manji gvozdeni ključ.

Datovanje – III vek.

Objavljeno: Krunić 1995, 193.

G–259

grobna jama spaljenog pokojnika

Otkrivena je na dubini od 2.00 m, dobro zapečenih zidova, crveno zapečenog dna. Iznad dna se nalazio sloj gari i pepela u kome su otkrivene spaljene kosti deteta, uzrasta *infans I*. U grobu su otkrivena dva veća gvozdena klina kružnih glava i jedan manji gvozdeni klin. Iznad ovog groba se nalazio etažni grob G–260. Orijentacija groba je istok–zapad.

Grobni inventar – gvozdeni klinovi.

Datovanje – stariji od G–260.

Objavljeno: Krunić 1995, 193.

G–260

etažni grob spaljenog pokojnika

Etažni grob dobro zapečenih zidova, otkriven je na dubini od 1.90 m, direktno iznad groba spaljenog pokojnika G–259. Grob je oštećen nekim kasnijim ukopom u svom južnom delu, tako da očuvana visina gornjeg etaža iznosi 0.10 m, a donjeg 0.30 m. Dno donjeg etaža je prekriveno slojem gari, pepela i kremiranih kostiju muške osobe, uzrasta *maturus*. U sloju je otkriven gvozdeni prsten koji je goreo na vatri. Orijentacija groba je istok–zapad.

Grobni inventar – 1. Gvozdeni prsten. Glava prstena je elipsastog oblika, sa umetnutom gemom nejasne predstave.

Datovanje – III vek (?).

Objavljeno: Krunić 1995, 194.

G–261

etažni grob spaljenog pokojnika

Etažni grob dobro zapečenih zidova, otkriven je na dubini od 2.20 m, ispod groba slobodno ukopanog pokojnika i etažnog groba spaljenog pokojnika. Očuvane visine gornjeg i donjeg etaža su 0.14 i 0.20 m. Dna oba etaža su dobro zapečena, a dno donjeg je prekriveno slojem gari, pepela i kremiranih kostiju ženske osobe, uzrasta *adultus*. Orijentacija groba je severozapad–jugoistok.

Grobni inventar – 1. Bronzani novac iz prve polovine III veka, potpuno izlizan, revers kontramarkiran; 2. Fragment kljuna i drške sivo pečenog žiška; 3. Sedam manjih gvozdernih klinova sa kupastim glavama; 4. Devet amorfnih fragmenata gvožđa.

Datovanje – prva polovina III veka. *Terminus post quem* je vreme polaganja G–255, dok je *terminus ante quem* vreme formiranja G–263 i G–265.

Objavljeno: Krunić 1995, 194–195.

G–262

etažni grob spaljenog pokojnika

Etažni grob, otkriven na dubini 2.30 m, dobro zapečenih zidova, ima uništenu južnu stranu oba etaža. Očuvane visine oba etaža su 0.25 i 0.27 m, a dna su dobro zapečena. Na dnu gornjeg etaža nadeni su klinovi, dok su na dnu donjeg, u sloju gari, pepela i kremiranih kostiju deteta, uzrasta *infans I*, otkriveni krčag i više fragmenata trbuha nagorele posude. Orijentacija groba je istok–zapad.

Grobni inventar – 1. Krčag izraden od crveno pečene zemlje, sa crvenim premazom; 2. Više fragmenata trbuha nagorele posude.

Datovanje – neopredeljen.

Objavljeno: Krunić 1995, 195.

G–263

grob slobodno ukopanog pokojnika

Otkriven je na dubini od 1.65 m, a većim delom je zalazio u profil iskopa, tako da su otkrivene samo tibije. Skelet muške osobe, uzrasta *maturus*, nalazio se iznad groba G–261, dok je njegovim ukopom oštećena severna strana etažnog groba G–265. Orijentacija groba je severozapad–jugoistok.

Grobni inventar – bez priloga.

Datovanje – *terminus post quem* je vreme formiranja G–261 i G–265.

Objavljeno: Krunić 1995, 195.

G–264

sahrana u drvenom kovčegu

Grob otkriven na dubini od 2.20 m uništen je iskopom tako da su konstatovane samo kosti desne šake. Od drvenog kovčega u koji je bio smešten pokojnik nadena su dva vertikalno i dva horizontalno postavljena klina.

Grobni inventar – bez priloga.

Datovanje – nema elemenata.

Objavljeno: Krunić 1995, 195.

G–265

etažni grob spaljenog pokojnika

Oštećen je ukopom groba skeletnog pokojnika G–263, dok je njegovim ukopom oštećen G–255. Otkriven je na dubini od 1.90 m. Oba etaža, očuvanih visina 0.35 i 0.18 m prekrivena su slojem gari, pepela i loše kremiranih kostiju muške osobe, uzrasta *maturus*. U sloju su otkriveni zdela i žižak. Orijentacija groba je jugozapad–severoistok.

Grobni inventar – 1. Fragmentovana zdela od oker-sivo pečene zemlje, loše fature; 2. Fragment kljuna žiška od oker pečene zemlje.

Datovanje – *terminus post quem* je 222. godine – vreme formiranja G–255, dok je *terminus ante quem* vreme formiranja G–263.

Objavljeno: Krunić 1995, 195.

G–266

sahrana u drvenom kovčegu

Skelet ženske osobe, uzrasta *maturus*, sahranjene u drvenom kovčegu, otkriven je na dubini od 1.90 m. Uništen je pre dolaska arheologa na teren. Njegovim ukopom uništen je južni deo groba spaljenog pokojnika G–256. Na osnovu ostatka dva gvozdena klina, smatra se da je pokojnica bila smeštena u drveni kovčeg.

Grobni inventar – bez priloga.

Datovanje – mladi od G–256.

Objavljeno: Krunić 1995, 194–195.

UL. VOJVODE DRAGOMIRA 9

G–267

grob od opeka

Grob od opeka otkriven je ispod ograde između zgrada br. 9 i 11. Spoljne dimenzije groba su 2.64×1.24×1.30 m. Pod groba je od poprečno postavljenih opeka na koje naležu dva bočna i dva podužna zida od 6 redova opeka vezanih malterom. Za poklopac su korišćene tri opeke dimenzija 0.56×0.53×0.06 m, tako da čine cistu. Na jugozapadnoj strani se nalazi opeka dijagonalno naslonjena na užu zid, koja ima funkciju uzglavlja. Unutrašnjost je omalterisana. Nad ovom cistom se prostire lučni svod čiji se lukovi oslanjaju na podužne zidove, blago pomereni ka spolja. U grobu je otkriven žižak. Orijehtacija je jugozapad–severoistok.

Grobni inventar – mrko-sivi keramički žižak.

Datovanje – druga polovina III–IV vek.

Neobjavljeno.

ROSPI ĆUPRIJA

G–268

Grobna konstrukcija od kamenih ploča

D. Garašanin navodi da je ovaj grob nalik onom iz Bulevara kralja Aleksandra, G–150. U njemu je, pored keramičkog žižka, otkrivena i jedna zeleno gledosana posuda koja nije zavedena u inventaru Muzeja grada Beograda.

Grobni inventar – 1. Veći keramički crveno pečeni žižak je tokom vremena izgubljen.

Datovanje – IV vek.

Objavljeno: Garašanin D. 1954, 80.

UL. DOBRAČINA 7

G–269

Grob nepoznatog oblika

U inventaru Muzeja grada Beograda zabeležena je jedna staklena posuda (I.B.36) za koju je navedeno da potiče iz groba.

Grobni inventar – 1. Stakleni balsamarij.

UL. ČIKA LJUBINA

G–270

Grob od opeka

U listama Zavoda za zaštitu spomenika kulture grada Beograda zabeležen je grob od opeka, bez daljih podataka.

Objavljeno: Popović M. 1997, 17.

VRSTE SAHRANJIVANJA

Sahranjivanje je specifična društvena pojava određena verskim, socijalnim i individualnim obeležjima. Naš susret sa antikom je u velikoj meri ostvaren preko materijalnih ostataka koji su u neposrednoj vezi sa sahranjivanjem. S obzirom da je prilikom iskopavanja groba neposredan kontakt sa čovekom iz prošlosti, mogućnosti saznanja o pojedincu su ograničena samo metodološkim pristupom. Niz informacija zabeleženih na nadgrobnoj steli, u idealnom slučaju otkrivenoj *in situ* nad grobom, sa ostacima pokojnika i pokretnim mobilijarom, čine skup podataka koji većtim tumačenjem prevazilazi bilo koji drugi izvor o pojedincu iz antike. Pol, ime pokojnika, poreklo, rodbinski odnosi, zanimanje, društveni status, versko opredeljenje samo su neki od poda-

taka koji se mogu saznati iz jedne idealno očuvane antičke grobne celine.

Kao prostor u kojem su smeštene jedna ili više preminulih individua, grob poseduje različite dimenzije i izgled. Oblik i dimenzije groba su uslovljeni prvenstveno svojim sadržajem. Prema tome da li su ljudski ostaci pre sahrane spaljeni ili nisu, dele se na grobove spaljenih i grobove inhumiranih pokojnika. Sledeći značajan činilac koji određuje izgled je položaj groba na tlu i pod zemljom. Sanitarni, imovni uticaji, uticaji mode i običaja čine ovu osnovnu podelu složenijom i umnožavaju vrste grobova zabeleženih u antici.

Na nekropolama Singidunuma konstatovani su grobovi i spaljenih i inhumiranih pokojnika. Najbrojnije su zidane konstrukcije od opeka, potom grobovi pokojnika položenih u običnu grobnu jamu,

etažne i obične grobne jame spaljenih pokojnika. Relativno su brojni i kameni sarkofazi, grobne konstrukcije od kamenih ploča, grobovi bunari, dok su redi olovni sarkofazi i grobovi od neobrađenog kamena. Sahrana u keramičkoj urni zabeležena je samo u jednom slučaju, kao i sahrana spaljenog pokojnika u zidanoj grobnici od kamena i opeka.

GROBOVI SPALJENIH POKOJNIKA

Grobovi bunari

Posle više od sto godina kako su zabeležene ove arheološke celine, postoje ozbiljni problemi u tumačenju njihovog izgleda, namene, i hronologije. Ovaj specifičan grobni oblik karakterišu uzane grobne jame, cilindrične ili pravougaone u vertikalnom preseku, kružne ili četvrtaste pri otvoru. Dubina jama iznosi preko 2 metra i zbog toga su dobili ovaj naziv, što svojim oblikom i dubinom podsećaju na bunare. Najnovija istraživanja posvećena ovom karakterističnom načinu sahranjivanja nametnula su reviziju dosadašnjih saznanja i zaključaka.⁷⁵ Sahranjivanje pokojnika u grobovima oblika bunara konstatovano je na lokalitetima Trg Republike (G-94-108), Braće Jugovića (G-162-169), Zmaj Jovina 13 (G-250), Andre Nikolića (G-230) i Temišvarska (G-231). Zaštitni karakter iskopavanja u Singidunumu nije dozvoljavao da se makar i jedan istraži u celini, pored toga što je iskopavanje grobova bunara samo po sebi težak poduhvat.

Na lokalitetu Trg Republike otkriveno je petnaest grobova, na relativnoj dubini 4.00 m od nivoa tla. Od toga je trinaest kružnog otvora, dok je u dva slučaja otvor pravougaon. Širina kružnog otvora grobova varira između 0.75 i 1.30 m, dok su dimenzije grobova sa pravougaonim otvorom 1.10×1.60 i 1.00×1.25 m. Dubina, kao karakteristika koja najviše i opredeljuje grobove bunare, takođe varira – između 2.00 i 9.00 metara. Stratigrafija pojedinačnih celina nije poznata. Prva dva metra karakteriše peskovita ilovača, zatim se na trećem metru pojavljuje primesa krede. Između četvrtog i sedmog metra se pojavljuje žuta glina koja je nadalje pomešana sa kredom. Nalazi otkriveni u grobovima mogu se navesti samo zbirno, tako da danas znamo da su otkriveni keramički žišci, posude, koštane i bronzane igle, delovi statua od terakote i kamena, delovi bronzanog vojnog oklopa, jedan novac, kosti životinja. S obzirom da je jedini izvor na osnovu kojeg danas možemo da razmatramo ove grobove, izveštaj M. Valtrovića u Starinaru II, uz koji su priložene osnove

i preseći grobova, nemoguće je reći nešto više o samom tipu i karakteristikama grobova. Sledeća grupa grobova bunara otkrivena je prilikom zaštitnih iskopavanja na prostoru Prirodno-matematičkog fakulteta (stare Glavnjače), između ulica Braće Jugovića i Simine. Otkriveno je osam grobova kružne osnove čija je najveća dubina bila 6 metara, a širina 1.20 metara. Dubina na kojoj su otkriveni nije nam poznata. Materijal se i u ovom slučaju može navesti samo zbirno, tako znamo da su u grobovima otkriveni žišci, fragmenti keramičkih posuda, stakla, i gvozdениh predmeta. Pored ovoga otkriveni su i ostaci spaljenih kostiju pokojnika i životinja. Grobovi su bili ispunjeni pepelom i ugljevljem. Na dvanaest metara severno od grupacije grobova bunara, konstatovano je spalište–ustrina dužine 5.50 m, na dubini od 2.50 m. Spalište su činili slojevi zapečene zemlje pomešani sa ostacima životinjskih kostiju, pepelom, ugljevljem i keramikom. Na Senjaku su prilikom građevinskih radova otkrivena dva groba bunara i o njima nemamo saznanja iz terenske dokumentacije, već samo na osnovu sumarnog obaveštenja. Znamo da je grob u Temišvarskoj (G-231) imao dubinu 3.50 m i da su u njemu otkrivena tri keramička žiška koji se mogu datovati u I i početak II veka, dok o grobu iz ulice Andre Nikolića (G-230) ne posedujemo nikakve druge podatke osim da su u njemu otkriveni kontramarkiran novac cara Avgusta i dva keramička krčaga. Prilikom rekonstrukcije Knez Mihailove ulice istraživači su otkrili grob oblika bunara ispred zgrade u Zmaj Jovinoj 13.⁷⁶ Materijal iz groba predstavlja nekoliko fragmenata atipične antičke keramike. Pomen ove grobne vrste postoji na još nekoliko mesta. U starom inventaru Narodnog muzeja pod brojem 2081 (avgust 1894.) zabeleženi su žižak sa tri plamenika i lončić sa drškom, za koje je navedeno da potiču iz groba sa ljudskim kostima, »nalik na bunar«, iz Ulice Vuka Karadžića. U svom radu o Arheološkim nalazima rimskog Singidunuma V. Kondić, pored već pomenutih grobova bunara, navodi i otkrića istog tipa na lokalitetima Obilićev venac i Golsvortijeva ulica, gde je otkriven veći broj fragmentovanih i celih keramičkih posuda.⁷⁷ Ovih nekoliko lokaliteta ipak nisu okarakterisani u radu kao mesta gde su otkriveni grobovi bunari. Sama situacija oko otkrivanja ove

⁷⁵ Golubović 1998, 169 i dalje; Golubović 1999, 19.

⁷⁶ Bjelajac, Simić 1991, 21.

⁷⁷ Kondić 1970, 32.

grobne vrste 1884. godine podstakla je istraživače da prepoznaju grobove bunare tamo gde to možda i nije bio slučaj. Za grob u Ulici Vuka Karadžića ne postoji nikakva druga dokumentacija koja bi nam omogućila da ga tretiramo kao grob oblika bunara. Što se tiče Obilićevog venca i Golsvortijeve ulice, autor samo na jednom mestu tretira ove lokalitete kao mesta gde su otkriveni grobovi bunari; uz nepostojanje drugih podataka o uslovima nalaza opredelili smo se da ih ne uračunamo u pouzdano otkrivene grobove bunare. Uz sve iznete podatke i nedostatke informacija, možemo da zaključimo da su u Singidunumu sahranjivani spaljeni pokojnici i u grobovima bunarima. Ustrina na kojoj su spaljeni je takođe otkrivena. Postojao je veći broj grupisanih grobova bunara. Za sada bi se moglo pretpostaviti da u njihovoj neposrednoj blizini nije bilo drugih tipova sahrana, mada na prostoru Trga Republike pojedine celine pravougaonim oblikom i dubinom podsećaju na etažne grobove spaljenih pokojnika. Njihova dubina je, kao i na ostalim lokalitetima gde su otkrivani, najkarakterističnija uz činjenicu da proporcije između dubine i širine ne pokazuju neko pravilo. Otkriveni materijal je uobičajen za antički period na našem tlu. Povodom svega gore iznetog, može se zaključiti da grobovi bunari u Singidunumu ne dozvoljavaju neka preciznija zaključivanja, osim podataka o njihovom postojanju u Singidunumu i topografskih podataka koji će biti izneti u daljem izlaganju. Stratigrafski odnos grobova bunara i ostalih vrsta sahranjivanja konstatovan je samo u jednom slučaju i to na prostoru Trga Republike, gde je u neposrednoj blizini otkriven jedan grob od opeka. Kako autor izričito navodi da je grob od opeka otkriven 1 m ispod kaldrme,⁷⁸ a grupacija grobova bunara na dubini od 4 metra, može se zaključiti da na ovom lokalitetu grobovi bunari prethode sahranjivanju u konstrukcijama od opeka. Što se tiče datovanja, neke preciznije podatke danas ne posedujemo. Činjenica da ne znamo koji predmet pripada kojoj grobnoj celini u užem smislu, osporava nam određivanje bilo koje vremenske granice. U literaturi su okvirno datovani u I i II vek. Pored ovih u Singidunumu, na našim prostorima su još zabeleženi u Sirmijumu i Viminacijumu. Grobovi sa sirmijumskih nekropola datuju se veoma rano, u I vek,⁷⁹ dok su u Viminacijumu opredeljeni u vreme od kraja I sve do III veka.⁸⁰

Problemi koje smo ranije pomenuli na prvom mestu tiču se značenja ovih celina koje se nazivaju grobovima. Njihov sepulkralni karakter se svakako

ne može isključiti, međutim, činjenica da su ostaci spaljenog pokojnika veoma retko konstatovani na dnu jame upućuje nas na sumnju.⁸¹ Dno jame predstavlja grob u užem smislu, koji je ograničen prema sloju nasipanja opekom,⁸² kamenom,⁸³ slojem zapečene zemlje⁸⁴ ili drvenom kasetom.⁸⁵ Materijal u tom delu groba može da bude relevantan za datovanje sahrane, dok materijal iz sloja ispune, formiran možda u više faza, datuje jedino faze nasipanja. U prostoru ispune ponekad se pojavljuju ljudski ostaci, spaljeni ili inhumirani. Teza o žrtvovanju ne mora da bude isključena kada se razmatra pojava ovih sahrana, međutim, smatramo da se na osnovu tipa sahranjivanja ne može govoriti o načinu na koji je individua preminula.

Na kraju, možemo da zaključimo da je ovaj grobni tip po svojoj konstrukciji različit od ostalih, jer sadrži nekoliko horizonata sahranjivanja, kao stratigrafski kompleksna grobna celina. Ovo se naročito ogleda u činjenici da grob u užem smislu predstavlja ograđeni deo na dnu jame, dok se u gornjim slojevima ka otvoru jame pojavljuju kako slojevi nasipanja tako i sahrane inhumiranih pokojnika. Da očigledno predstavljaju oblik koji nema prethodnika na ovim prostorima ukazuju nam kako njihov oblik i dubina, tako i primer spaljivanja i inhumacije u okviru jedne šire grobne celine. Isključiva pojava grobova bunara u tri urbana središta (Sirmium, Singidunum, Viminacium) sa najbližim analogijama iz Galije, uz činjenicu da nemaju prethodnike na širem prostoru, ukazuju na postojanje stranog etničkog elementa u našim oblastima. Ono što su i prethodni istraživači istakli treba još jednom ponoviti, a to je da je nosilac ove grobne prakse vojska poreklom iz Galije koja dolazi u Podunavlje sa rimskim legijama.⁸⁶ Iz svega prethodno izloženog može se sumirati da grobovi bunari na našim prostorima predstavljaju posebno važnu pojavu, čiji će karakter biti moguće objasniti tek budućim istraživanjima.

⁷⁸ Valtrović 1885, 44.

⁷⁹ Milošević 1996, 40.

⁸⁰ Golubović 1998, 174; Golubović 1999, 15.

⁸¹ Schwarz 1962, 72.

⁸² Desbordes 1977, 444.

⁸³ Maniere 1966, 103; Fouet 1958, 161.

⁸⁴ Labrousse 1962, 560.

⁸⁵ Viminacium – npr. lok. Drmske Carine G1–1; lok. Pećine G1–1125, G1–1143, G1–1150.

⁸⁶ Golubović 1998, 177–178.

Etažni grobovi spaljenih pokojnika

Ovaj grobni tip je otkriven na nekoliko lokaliteta. U Palmotićevoj ulici je otkriveno 8 grobova, u Kosovskoj 27, u parku Tašmajdan kod kafane »Madera« 5 grobova, a na prostoru severno od crkve sv. Marka 4 groba, u Ulici Arhiepiskopa Danila 3, u Đure Salaja 2 i u ulici Svetozara Markovića 4 groba. Moguće je da grobovi otkriveni na Banjici krajem prošlog veka pripadaju ovom tipu.

Etažne grobove spaljenih pokojnika (tip Mala Kopašnica–Sase II), čine pravougaone ili ovalne jame zapečenih ivica i dna, u okviru kojih se ukopavaju manje pravougaone ili ovalne jame takode zapečenih ivica i dna (sl. 1/1,2). Pokojnici su spaljivani na lomači van groba (*ustrina*). Spaljeni ostaci pokojnika, izmešani sa ostacima gareži položeni su u donji etaž.⁸⁷ Veličina gornjeg etaža varira od 1.60 do 2.60 metara dužine i 0.80 do 1.60 metara širine, dok visina iznosi između 0.15 i 0.40 m. Veličina donjeg etaža zavisi od dimenzija (dužine i širine) gornjeg etaža tako da se dimenzije donjih etaža kreću od 0.60 do 1.80 metara dužine i 0.40 do 0.60 metara širine. Visina donjeg etaža varira od 0.15 do 0.40 m. Inače na nekropolama Singidunuma nisu primećena pravila u proporcijama širine i dužine gornjih i donjih etaža. Pokrivač u vidu dvoslivnog krova od opeka konstatovan je samo u jednom slučaju (G–75). I gornji i donji nivo imaju uglavnom dobro zapečene zidove od 2 do 4 cm debljine, dok o kvalitetu zapečenosti zidova govore boje koje variraju od crne i sive, preko mrke do oker i crvene. U nekim slučajevima dna donjih etaža nisu zapečena već se iznad njih nalaze slojevi gari, pepela i zemlje sa kremiranim kostima i priložima. Ova pojava nam još jednom govori o istinitosti teze da je za ovaj grobni oblik korišćena *ustrina* kao posebno mesto gde je spaljivan pokojnik, čiji su ostaci zatim smešteni u donji etaž groba. Očigledno je da je grob bio prethodno pripremljen paljenjem strana donjeg i gornjeg etaža, tako što su daske ekserima zakucavane u ivice etaža, o čemu nam svedoče nalazi većih gvozdenih klinova. Posle izvesnog vremena, koje je bilo potrebno da se kvalitetno zapeku strane, ostaci gareži su čišćeni (stoga i nalazimo nezapečeno dno donjeg etaža) i tako je grob bio spreman za polaganje pokojnika. Mišljenje da je proces paljenja ivica sproveden uz pomoć dasaka koje su zakucavane u ivice etaža možda treba proširiti razmišljanjem o nekoj materiji, kojom je bilo premazivano drvo da bi se pospešila i povećala tačka gorenja. Veći klinovi otkriveni u pomenutim grobovima opravda-

vaju ovakvu interpretaciju pripreme etažnog groba za sahranu, dok su ostaci drveta otkriveni u grobu možda ostaci nosiljke na kojoj je ležao pokojnik prilikom spaljivanja na ustrini i ohlađeni preneti u grob zajedno sa ostacima pokojnika. Stoga, mišljenja o tumačenju pojave drveta i eksera u etažnim grobovima nisu u suprotnosti jedna sa drugim.⁸⁸

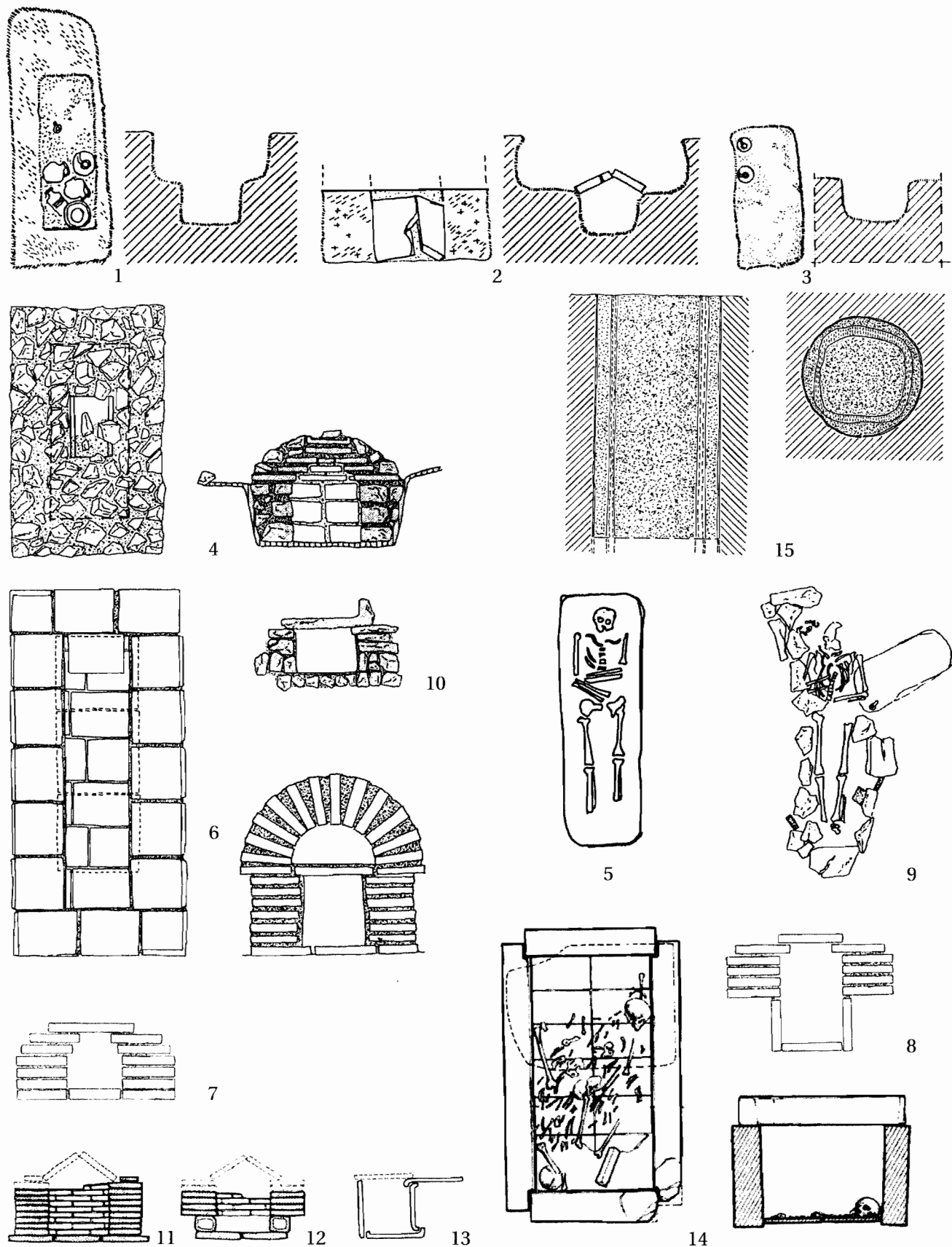
Nisu primećena pravila u rasporedu grobnih priloga u okviru gornjeg i donjeg etaža. Primetno je da su u mnogo većem broju grobni prilozima otkrivani u okviru donjeg etaža, međutim, treba imati u vidu činjenicu da je u najvećem broju slučajeva gornji etaž bio uništen radom mehanizacije i stoga ovaj podatak nije od veće koristi za dalje razmatranje običaja sahranjivanja. Interesantna je orijentacija pokretnih nalaza u tri groba (G–38, G–76, G–90), gde su keramičke posude smeštene u severoistočnom, severozapadnom i u dva slučaja, jugozapadnom uglu etaža, a jednom pri istočnom podužnom zidu. Inače su ova tri groba orijentisana u pravcu sever–jug. U većem broju slučajeva keramičke posude su grupisane u jednom delu groba, kao što je slučaj kod grobova (G–44, 48, 49, 68, 74, 80, 81, 86), pritom na različitim stranama, dok su u dva groba posude naspramno postavljene uz uže strane donjeg etaža, kod G–54 pri severozapadnoj i jugoistočnoj, a kod G–57 pri severoistočnoj i jugozapadnoj strani. Keramički žišci su otkrivani u različitim delovima, uglavnom donjeg etaža. Primetan je nedostatak materijala koji je bio nošen kao nakit ili kao deo odeće.

Najveća koncentracija etažnih grobova primećena je na prostoru između zgrade u Kosovskoj 39 i Palmotićeve ulice, što je interesantan podatak, s obzirom da je prostor između Makedonske i Palmotićeve ulice i ranije istraživan, ali bez nalaza grobova spaljenih pokojnika. Takođe, od Vlajkovićeve ulice, idući ka severozapadu, nisu otkriveni grobovi spaljenih pokojnika. Ova pojava može da ima različita objašnjenja, ali se ovaj tip sahranjivanja, zajedno sa grobnim jamama zapečenih strana, može vezati za jednu populaciju, bez obzira da li se ona od ostalih izdvaja svojim etničkim, što nam se čini najverovatnijim objašnjenjem, ili nekim drugim karakteristikama.

Činjenica je da se na istom prostoru između ulica Kosovske i Palmotićeve nalaze i grobovi od opeka,

⁸⁷ Jovanović 1984, 100.

⁸⁸ Jovanović 1984, 104.

Sl. 1. Tipovi sahranjivanja (R 1:25): 1. G-80; 2. G-75; 3. G-35; 4. G-73; 5. G-5; 6. G-267; 7. G-226; 8. G-227; 9. G-32; 10. G-18; 11. G-241; 12. G-242; 13. G-240; 14. G-246; 15. G-250.

kao i inhumiranih pokojnika položenih u obične grobne jame ili drvene sanduke. Stratigrafski gledano i jedan i drugi vid sahranjivanja paralelno egzistiraju na istom prostoru, o čemu nam govore međusobna presecanja grobova inhumiranih i spaljenih pokojnika. Da je na ovom prostoru vršeno sahranjivanje u više horizonata (sl. 2), govori i činjenica da se grobovi spaljenih pokojnika međusobno preklapaju (npr. G-91, 92, 265, 255).

Najranije sahrane spaljenih pokojnika u etažnim grobovima mogu se hronološki opredeliti u drugu polovinu II veka, mada se na osnovu najvećeg broja celina datovanih novcem i hronološki osetljivijim materijalom može reći da pripadaju i poznijem razdoblju – početku i sredini III veka. Grob u kome je otkriven novac cara Konstancija II, kao i grob spaljenog pokojnika koji ga je oštetiо svojim ukopavanjem, predstavlja izuzetak, mada su i na drugim nekropolama zabeleženi etažni grobovi spaljenih pokojnika iz četvrtog veka.⁸⁹

Grobne jame zapečenih strana

Ovaj grobni oblik je u osnovi samo varijanta prethodnog, a zastupljen je sa 10 primera na nekropolama Singidunuma. Osnovna razlika između ovog i prethodnog tipa je nedostatak donjeg etaža, tako da ovalne ili pravougaone jame u preseku imaju zapečene zidove (sl. 1/3). Grobove karakteriše zapečenost zidova i dna različitog intenziteta, mada su u nekim slučajevima dna nezapečena sa većom količinom gari i pepela u ispuni. Dužina grobova varira oko 1 m, dok je širina između 0.50 i 1.00 m. Pošto je veći deo grobova oštećen, konstatovane su visine između 0.15 i 0.30 m. Kao i kod etažnih grobova i ovde je orijentacija grobova različita, a grobni prilozii se ne razlikuju po vrsti od priloga iz etažnih grobova, niti se razlikuju po rasporedu priloga u grobu. Najzastupljeniji grobni inventar su keramičke posude i žišci.

Zidani grob spaljenog pokojnika

Ovaj grobni oblik zastupljen je samo jednim primerom otkrivenim u Kosovskoj ulici. U pitanju je grobna konstrukcija od kamena i opeka vezanih malterom, zidana u okviru grobne jame, zapečenih zidova i dna (sl. 1/4). Lučni pokrivač je od opeka vezanih malterom. Spoljne dimenzije konstrukcije iznose 2.13×1.20×1.00 m, dok su unutrašnje dimenzije, u kojima su otkrivene kremirane kosti i jedan krčag, 1.50×0.60×0.85 m. Direktnе analogije za ovaj grob nisu nam poznate. Smatramo da prema svom

Sl. 2. Grobovi od opeka i grobovi spaljenih pokojnika

izgledu predstavlja hibrid etažnih grobova spaljenih pokojnika i zidanih grobnica od opeka sa lučnim svodom. Donji etaž groba čini deo u koji je smeštena grobna komora od opeka i kamena, koja predstavlja pokrivač groba, dok je gornji etaž nivo zapečene zemlje oko krova zidane konstrukcije. Mišljenja smo da je etnička interpretacija pokojnika iz ovog groba povezana sa etničkom interpretacijom grobova tipa Mala Kopašnica Sase II, dok se pojava zidane konstrukcije može objasniti imovinskim statusom. Svakako da je paralelno egzistiranje dva različita tipa sahranjivanja posle izvesnog vremena dovelo do spajanja i pomirenja dva, u osnovi slična, odnosa prema zaštiti i sudbini tela pokojnika. Krčag koji je otkriven u grobu pripada tipu sa trolisnim otvorom, koji se široko datuje od II do IV veka,⁹⁰ tako da nam sam podatak o nalazu krčaga nije od koristi za preciznije datovanje grobnice. Grobovi od opeka sa spaljenim pokojnicima otkri-

⁸⁹ Mala Kopašnica npr.

⁹⁰ Nikolić-Dorđević 2000, 141.

veni su na eponimnom lokalitetu Mala Kopašnica, a na osnovu pouzdano datovanog inventara opredeljuju se u IV vek. Inače, običaj zabadanja više novčića u neki plod, koji je zabeležen u jednom od ovih grobova,⁹¹ pojavljuje se i u sarkofagu sa lokaliteta Plavinački potok kod Grocke, datovanom u sredinu IV veka.⁹² Pojava identičnog običaja zabeleženog u grobovima spaljenih i inhumiranih pokojnika po našem mišljenju može samo da pojača tezu o nestajanju izvornih shvatanja razlike između spaljivanja i inhumacije mrtvih. Na osnovu svega prethodno navedenog, zaključili bismo da zidana grobnica iz Kosovske ulice pripada autohtonoj tradiciji izmenjenoj i uklopljenoj u strane uzore, posle barem jednog veka koegzistiranja na istom prostoru.

Sahrana u keramičkoj urni

Keramička urna sa ostacima spaljenog pokojnika otkrivena je na lokalitetu Bulevar kralja Aleksandra 72–78 (G–149). Veći lonac od kaolinske gline sa dve drške sadržao je ostatke kremiranih kostiju (sl. 3/18). To je jedini podatak koji posedujemo o ovom grobu, s obzirom da nije poznato da li je postojala eventualna konstrukcija u kojoj bi bila smeštena urna. Urna je datovana nalazom novca cara Filipa II u sredinu III veka.

GROBOVI INHUMIRANIH POKOJNIKA

U Singidunumu je inhumacija vršena polaganjem pokojnika u običnu grobnu jamu, sahranjivanjem preminulog u drvenom sanduku, sahranjivanjem u grobu od opeka, u grobnoj konstrukciji od kamenih ploča, u kamenim i olovim sarkofazima.

Polaganje pokojnika u običnu grobnu jamu

Ovaj grobni oblik je zabeležen na sledećim lokalitetima: Bulevar kralja Aleksandra (G–177), Majke Jevrosime 47 (G–179, 181), Vlajkovićeve (G–23, 192–195, 221–222), Palmotićeve 1a (G–1–3, 19–20), Kosovska (G–4–10, 12–15, 19), Lazarevićeve (G–30). Koliko se moglo konstatovati, grobovi slobodno ukopanih pokojnika jednostavno su smešteni u grobne jame čiji su obrisi retko konstatovani (sl. 1/5). Grobni inventar je dosta redak ili ne postoji. Orijentacija grobova uglavnom ide od pravca severozapad–jugoistok do jugozapad–severoistok. Samo u jednom slučaju pokojnik je orijentisan u pravcu sever–jug. Ruke pokojnika su ispružene pored tela ili prekrštene na grudima ili karlici. Moguće je da neki od ovih grobova pripadaju tipu grobova sa drve-

Sl. 3. Stratigrafski odnos grobova inhumiranog i spaljenog pokojnika

nim sanducima i to G–20, 31, 264, 266, međutim, kako uslovi nalaza nisu pogodovali preciznijem konstatovanju postojanja i pozicije eksera oko skeleta, nismo bili u mogućnosti da neki od ovih grobova pridodamo tom drugom tipu. Grob inhumiranog pokojnika (G–32) oivičen je vencem od neobrađenog kamena postavljenim u jedan red (sl. 3). Orijentacija groba je zapad–istok. Prema otkrivenim pokretnim nalazima, grob se datuje u sam kraj III i početak IV veka.

Grobovi pokojnika položeni u jednostavnu grobnu jamu su relativno česti na urbanim nekropolama iz perioda rimske dominacije. Zabeleženi su još u I veku na nekropolama Viminacijuma i Skupija.⁹³ Usled čestog nedostatka grobnog inventara teško je datovati većinu ovih grobova. Oni su u Singidunumu pouzdano zabeleženi od III veka. Uobičajeno je tumačenje da su pripadali manje imućnom

⁹¹ Zotović 1968, 28.

⁹² Bojović 1980, 93, T. IV.

⁹³ Zotović, Jordović 1990, G–25, 56; Mikulčić 1975, 90.

Sl. 4. Grob od opeka sa dvoslivnim krovom

Sl. 5. Grob od opeka sa lučnim svodom

stanovništvu, baš zbog nedostatka priloga ili manje vrednosti priloga koji su u njima nalaženi.

Grobovi od opeka

Grobovi od opeka predstavljaju najbrojniji tip u Singidunumu. U njihovoj izradi su korišćeni različiti materijali: opeke, kamen, blato i malter. Podela na osnovna tri tipa, prema izgledu pokrivača, sačinio je M. Vasić još 1907. godine na osnovu materijala sa istraživanja Viminacijuma. Podela na grobove od opeka kod kojih je pokrivač položen vodoravno, u obliku dvoslivnog krova (sl. 1/11, 12; sl. 4) i lučnog svoda (sl. 5), i danas se može primeniti kao osnovna podela tipova grobnih konstrukcija od opeka u Singidunumu. U okviru ove osnovne podele prema obliku pokrivača, razlikuju se varijante i prema položaju opeka u bočnim zidovima. U najvećem broju slučajeva opeke podužnih zidova postavljene su vodoravno (sl. 1/7), dok su grobovi sa nasatično postavljenim opekama ređi (sl. 1/13). Zabeležena je i situacija gde se pet redova vodoravno položenih opeka bočnih zidova oslanja na vertikalno postavljene opeke – G-227 (sl. 1/8). M. Vasić je za sličnu pojavu u Viminacijumu pretpostavio da joj je cilj povećanje neophodne dubine grobnog prostora.⁹⁴ U nekim slučajevima je poslednji red opeka do pokrivača pomeren ka unutrašnjosti groba. Ovo se javlja verovatno sa ciljem jačeg oslonca pokrivača od horizontalnih opeka u slučajevima kad je širina

groba bila veća. Ova pojava je zabeležena samo kod grobova sa horizontalnim krovom. Konstrukcije sa lučnim svodom su najređi tip grobova od opeka (sl. 1/6). Karakteristično je za sve koji pripadaju ovom tipu da se svod ne oslanja celom svojom širinom na bočne zidove, već je pomeren ka spoljnoj strani groba. Moguće objašnjenje bi bilo da se ovim pokušalo sprečiti obrušavanje svoda i bočnih zidova, s obzirom da unutrašnjost groba posle izvršene sahrane nije bila ispunjena zemljom. Dva groba (G-27, 267) su ispod svoda imala pokrivač od horizontalno postavljenih opeka oslonjenih na podužne zidove, čineći neku vrstu grobne komore ispod svoda. Kod groba 27 je zabeležena sekundarna sahrana u delu groba između horizontalnog pokrivača i lučnog svoda. U slučajevima kada je pokrivač dvoslivan, sa spoljne strane su postavljane opeke da bi sprečile razmimoilaženje pokrivača pod pritiskom zemlje. Najraniji grob od opeka je G-154, koji pripada grupi sa horizontalno postavljenim opekama bočnih zidova i pokrivača. Unutrašnja dužina i širina grobova od opeka varira između 1.60–1.80 m, dok je visina oko pola metra. Unutrašnjost grobova je često oblepljena hidrostatičkim malterom, dok su same opeke vezivane krečnim malterom ili blatom. Ponekad je u unutrašnjosti

⁹⁴ Vasić M. 1907, 80.

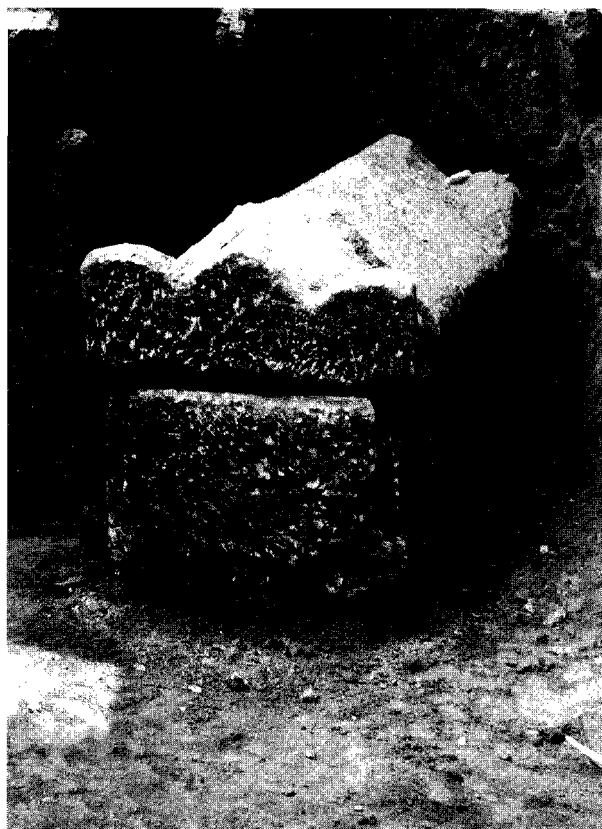
otkriveno i uzdignuće za glavu. Dimenzije opeka su različite kao i vrste opeka, tako da ima i običnih antičkih opeka dužine oko 0.40 m, širine 0.28 m i debljine 0.04 m, mada se pojavljuju i opeke većih i manjih dimenzija, kao i krovne opeke, opeke od sušpenzura i tubuli hipokausta. Često se pojavljuju i grobovi načinjeni od lomljenih opeka. Orijentacije grobova variraju od pravca severozapad–jugoistok do severoistok–jugozapad, mada ima i grobova orijentisanih u pravcu sever–jug. Materijal otkriven u ovom tipu grobova je raznovrstan i ne razlikuje se od materijala iz drugih grobnih tipova. Uglavnom su to novac, žišci, keramičke i rede staklene posude, delovi odeće i nakita. Grobnice od opeka se pojavljuju na širem prostoru nekropole uz put Singidunum–Viminacijum, na jugozapadnoj nekropoli, kao i van užeg gradskog jezgra, na prostoru gde je pretpostavljeno postojanje staništa tipa *villa suburbana* – na Vračaru, Voždovcu i Čukarici.

Zidani grob od neobrađenog kamena

Ovaj grobni oblik je predstavljen samo jednim nalazom iz Palmotićeve ulice (G–18). Konstrukcija ima pravougaoni oblik u preseku. Bočni zidovi i podnica su od neobrađenog peščara vezanog krečnim malterom, dok je poklopac činila kamena ploča (sl. 1/10). Unutrašnjost konstrukcije je oblepljena hidrostatičkim malterom, a orijentacija je severozapad–jugoistok.

Grobne konstrukcije od sekundarno upotrebljenih nadgrobnih stela i kamenih ploča

Nešto ređi oblik sahranjivanja pokojnika je u grobnim cistama načinjenim od kamenih ploča ili sekundarno upotrebljenih nadgrobnih stela. Ponekad su kamene ploče vezane malterom, a u najvećem broju slučajeva su prislonjene jedne uz druge, tako da čine cistu (sl. 1/14). Unutrašnjost je oblepljivana hidrostatičkim malterom a u nekim slučajevima su korišćene opeke pri izradi podnice (G–150). U jednom slučaju (G–199), u grobu od sekundarno upotrebljenih stela i kamenih blokova, smešten je olovni sarkofag sa telom pokojnika. Orijentacija ovih grobova je uglavnom severozapad–jugoistok, mada je u jednom slučaju orijentisan u pravcu sever–jug. Ovakav grobni oblik zabeležen je na široj teritoriji nekropole uz put Singidunum–Viminacijum. Pojava ovih grobova zahteva posebnu pažnju, s obzirom da svojom konstrukcijom čine negaciju ranijih grobova. U nekim slučajevima je zabeleženo

Sl. 6. Kompozitni sarkofag

da je za izradu ovakvog groba iskorišćen deo sarkofaga (G–218). Poznato je da je rušenje i pljačkanje grobova, kao i skrnavljenje tela, u rimskoj državi bilo pravno sankcionisano.⁹⁵ Činom rušenja nadgrobnih spomenika i njihovim uzidivanjem u nove grobove direktno je vršen ovaj težak prekršaj. Najranije se ovakvi grobovi mogu datovati u treću četvrtinu III veka (G–150). Mogli bismo da pretpostavimo da je nosilac ove pojave neka nova populacija koja ili dolazi u Singidunum ili se formira iz već postojećih u Singidunumu. Inače, ova pojava je zabeležena i na kasnoantičkim nekropolama drugih gradova.⁹⁶

Kameni sarkofazi

U Singidunumu je otkriven značajan broj kamenih sarkofaga, koji su većinom rađeni od lokalnog kamena slabijeg kvaliteta – peščara. Prema obradi spoljnih stranica podelili bismo ih na one koji

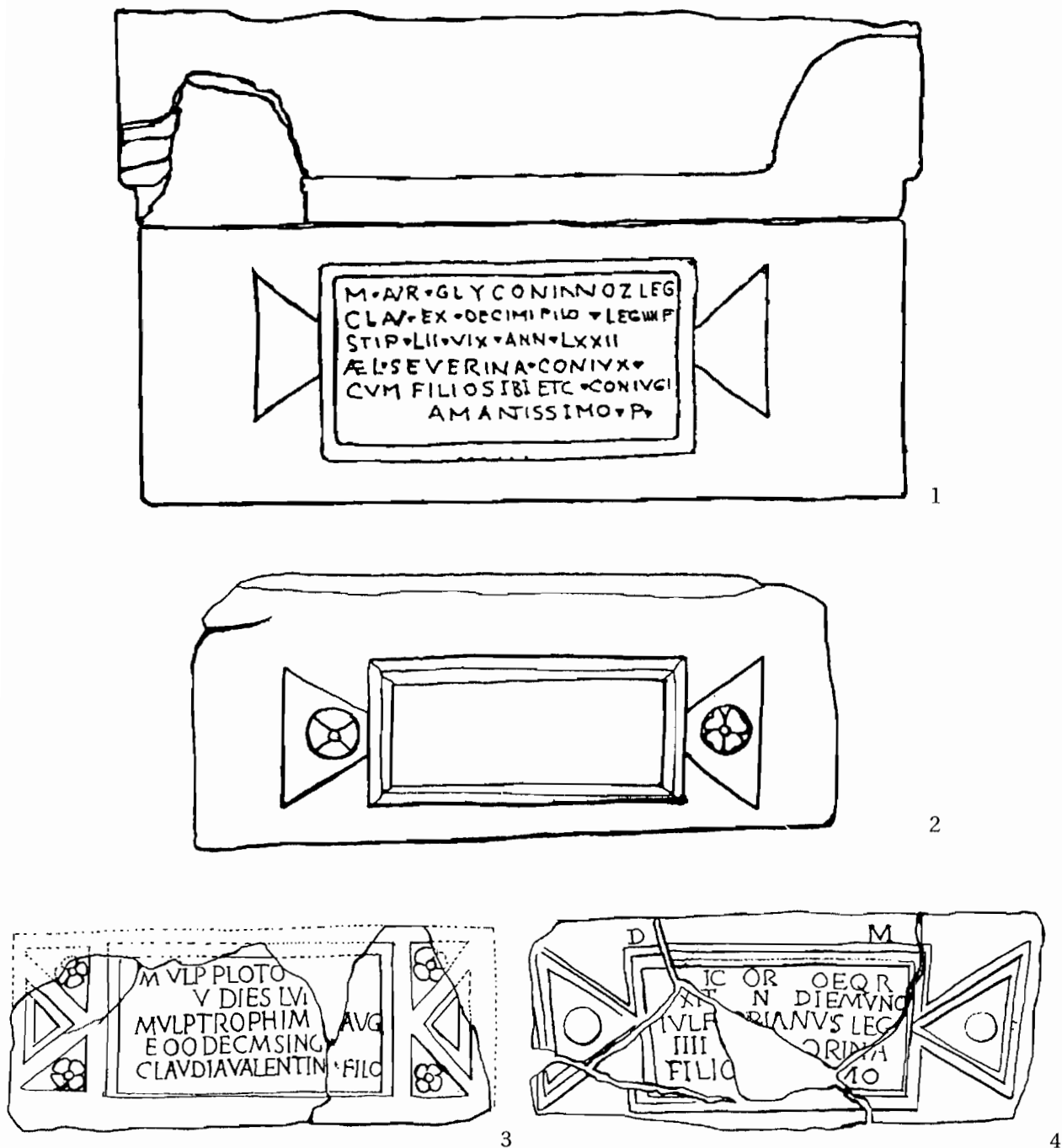
⁹⁵ *Iulii Pauli Sententiae ad filium*, XXI, 4 i dalje.

⁹⁶ Vago, Bona 1976, 142–143; Preda 1980, 121; Topal 1993, G–3–5; G–32; G–86.

nemaju dekoraciju i natpis (sl. 8/1–3), zatim na sarkofage sa natpisnim poljem (sl. 8/5), sa tabulom ansatom (sl. 7/1–4) i na kraju na sarkofage sa reljefnim predstavama. Posebnu grupu predstavljaju sarkofazi kod kojih je za sahranu iskorišćen monolitni sanduk koji je poklapala kamena ploča ili u suprotnom slučaju dvoslivni poklopac sarkofaga poklapa grobnu konstrukciju od kamenih ploča (sl.

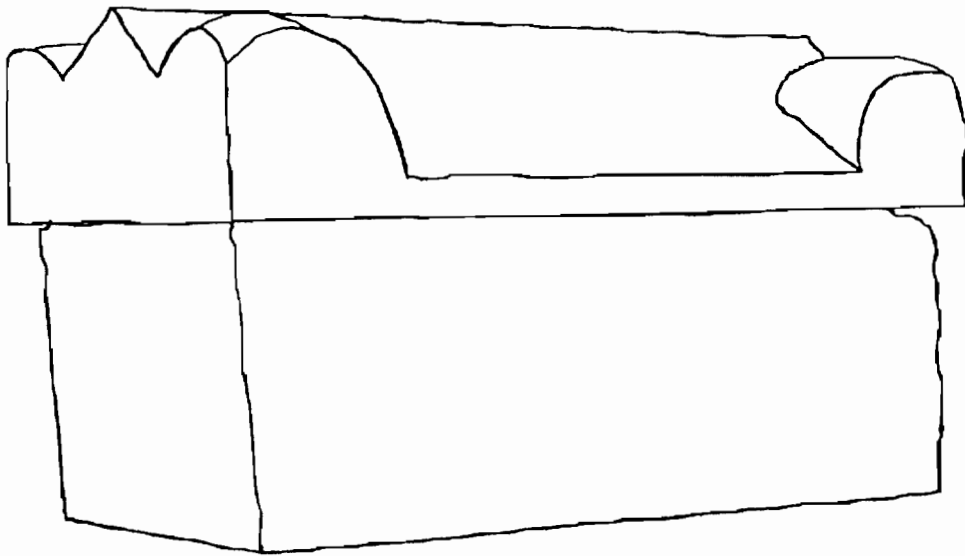
6). Poklopci sarkofaga su oblika dvoslivnog krova sa četiri ugaone akroterije od kojih jedino Jonin sarkofag ima poklopac kod koga su plastično izvedene krovne opeke na kosim stranama.

Sarkofazi naglašeni akroterija na poklopcu i sumarno obradenog tela su otkriveni u ulicama Kondinoj 14–16 (G–220), Vlajkovićevoj 8 (G–223) i Majke Jevrosime 47 (G–185). Na lokalitetu Ul. M. Jevrosime

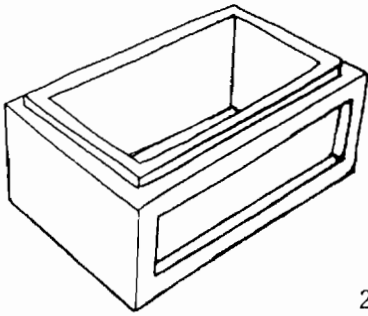

Sl. 7. Sarkofazi (R 1:20): 1. G–17; 2. G–139; 3. G–123; 4. G–117

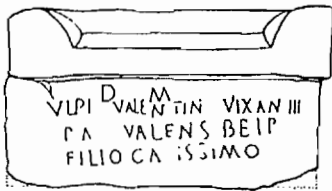

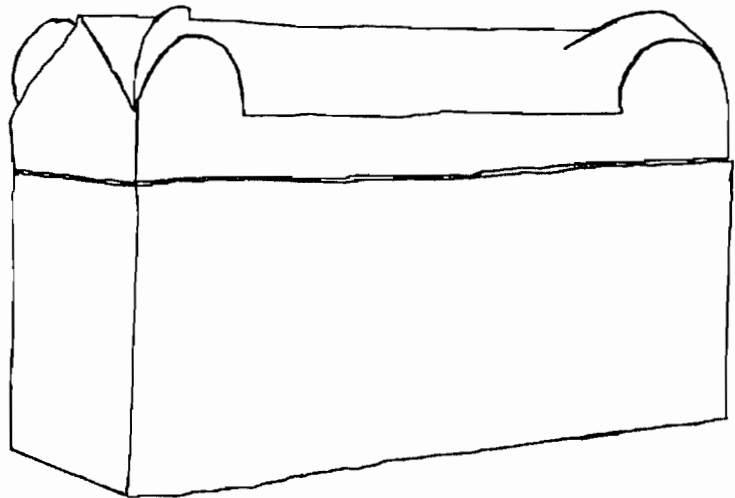
1

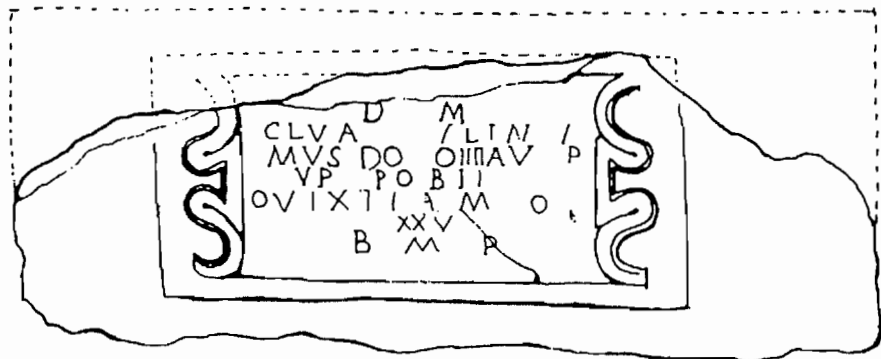
2

4

3

5

VLP^D VALEN^MTIN VIXAN III
PA VALENS BEIP
FILIO CA ISSIMO

CLVA D M / L I M /
MVS DO O I I N A V P
VP PO B I I
O V I X I T I A M O
B M P

Sl. 8. Sarkofazi (R 1:20): 1. G-220; 2. G-185; 3. G-135; 4. G-136; 5. G-148

Sl. 9. »Jonin Sarkofag« – G-116 (prema M. Valtroviću)

47 otkrivena su 4 sarkofaga, od kojih je prvi (G-184) uništen, tako da su se na ostacima raspoznavali samo biljni ornamenti, drugi (G-185) predstavlja manji sarkofag brižljivo isklesanih pravih linija, kod koga je na jednoj od dužih strana izvedeno natpisno polje, mada nema uklesanog natpisa, koji je mogao da bude i bojen. Treći i četvrti sarkofag su grube izrade kao i većina sarkofaga sa nekropola Singidunuma, bez dekoracije i natpisa. Kao pokri-vač sanduku G-24 iskorišćen je poklopac na dve vode koji potiče očigledno sa nekog drugog sarkofaga, s obzirom da mu je dužina primetno veća od dužine sanduka. Sarkofag, takođe jednostavne izrade sa poklopcem na dve vode i ugaonim akroterijama (G-136) ima jednostavno urezan natpis na jednoj od podužnih strana bez okvira za natpis.

Sarkofag jednostavne izrade sa poklopcem na dve vode (G-117) ima natpisno polje u tabuli ansati, sa izuzetkom slova *D(is) M(anibus)* iznad okvira natpisnog polja i slova *LEG VRI O trougaono*, na dole, raspoređenih na uglu jedne od akroterija poklopca. Prema paleografskim karakteristikama natpisa, sarkofag je datovan u kraj III i početak IV veka. Od sarkofaga, otkrivenog na uglu Nušičeve i Makedonske (G-123), očuvan je samo deo jedne od podužnih strana sa natpisnim poljem i dve niše u kojima su klinovi *tabulae ansatae*. Oko klinova su po dve rozete. Natpis u okviru *tabulae ansatae* ima i sarkofag kvalitetne izrade, otkriven u Kosovskoj

ulici (G-17) sa novcem cara Hadrijana. Prema epigrafskim odlikama natpisa, sarkofag se datuje u prvu polovinu III veka. Rozete u klinovima ima i sarkofag bez natpisa (G-139). Natpisno polje je brižljivo pripremljeno sa dve udubljene linije koje ga uokviruju. Na sarkofagu iz Železnika uže strane natpisnog polja uokvirene su motivom »psa u trku«, međutim, kako je veći deo sarkofaga uništen, nema saznanja o izgledu poklopca.

Posebno mesto među antičkim sarkofazima Singidunuma zauzima tzv. Jonin sarkofag (sl. 9), otkriven na uglu ulica Kapetan Mišine i Gospodar Jovanove 1885. godine (G-116). Poklopac sarkofaga je monolitan, oblika dvoslivnog krova sa četiri ugao- ne i po jednom polukružnom akroterijom na sredini. Sanduk sarkofaga je pravilinih linija sa jednom ukrašenom dužom stranom na kojoj je polje sa predstavama iz Starog Zaveta. Okvir za polje sa predstavom nosi motiv »psa u trku«. Na levoj strani polja je predstava »dobrog pastira« – ljudske stojeće figure koja drži oko vrata životinju – jagnje. Između predstave »dobrog pastira« i volute »psa u trku« je neobrađen prostor. Naspram ove predstavljen je brod sa katarkom i napetim jedrom, a u brodu su dve ljudske figure na krmi koje veslaju i jedna figura koja baca čoveka u more (Jonu). Između broda i donje ivice polja su četiri ribe. Između broda i »dobrog pastira« su sledeće tri predstave gledano odozgo na dole: drvo, kit koji izbacuje Jonu iz svojih čelju-

sti i ljudska figura na delfinu. Figura »dobrog pastira« je u proporcijama mnogo veća od figura predstavljenih u Joninoj grupi. Kao jedini sarkofag iz Singidunuma na kome je zabeležena figuralna predstava, Jonin sarkofag se razlikuje od ostalih primeraka iz Singidunuma i po obradi centralnog polja na jednoj od dužih strana kao i po poklopcu. Najbliže analogije u izradi sarkofaga su u brojnim sarkofazima iz Panonije, kod kojih je na isti način izvedeno natpisno polje i dvoslivni poklopac koji sa tegulama i imbreksima dočarava izgled dvoslivnog krova kuće. Prema karakteristikama dekoracije na ivici (motiv panonsko-noričke volute), kao i zbog činjenice da je prikazana Starozavetna predstava, sarkofag bi se mogao datovati u IV vek.

Olovni sarkofazi

Od 6 olovnih sarkofaga otkrivenih u Singidunumu (G-17, 32, 38, 77, 93, 101), nažalost, danas nije sačuvan nijedan. Kako je dokumentacija o uslovima nalaza danas nedostupna, nisu poznate njihove odlike, mada je izvesno da nijedan od ovih sarkofaga nije posedovao dekoraciju. Sudeći po postojećim podacima, uglavnom su bili položeni direktno u zemlju. Sarkofag iz Požarevačke ulice ležao je na podu od opeka, dok je onaj iz Višnjiceve 10 bio smešten u grobnicu od kamenih ploča i sekundarno iskorišćenih kamenih stela. U dva olovna sarkofaga iz Singidunuma otkriven je zlatan nakit, dok je u jednom prethodno devastiranom preostao samo fragment žiška. Pojava olovnih sarkofaga na našim prostorima vezuje se za prisustvo populacije, poreklom iz istočnih provincija carstva.⁹⁷

* * *

Bez obzira što je uzorak od oko 270 grobova relativno mali, može se reći da je u Singidunumu zabeležen zavidan broj različitih vrsta sahranjivanja. Uostalom slična situacija je zabeležena i u ostalim urbanim centrima Panonije (*Sirmium*, *Sopianae*, *Intercisa*) i Gornje Mezije (*Viminacium*, *Scupi*).

Odluka o tome kako će izgledati budući grob prvenstveno zavisi od religioznih ubedenja onoga koji se sahranjuje, a zatim od ekonomskog i društvenog statusa. U Singidunumu je inhumacija istovremena sa incineracijom, obuhvatajući pritom sve prostore na kojima je vršeno sahranjivanje. Razlika koja se ogleda u verovanjima se suštinski odnosi na odnos prema telu pokojnika, to jest, u kojem vidu

će telo biti položeno u grob, dok sam oblik groba više zavisi od imovinskog i društvenog položaja pokojnika.

Hronološki gledano, sahranjivanje spaljenog pokojnika (što je za sada samo pretpostavka kad su u pitanju grobovi bunari) javlja se paralelno sa sahranjivanjem tela nedirnutog vatrom (sahrane u sarkofazima). Tek od sredine II veka može se govoriti o pojavi autohtonog grobnog oblika (tipovi Mala Kopašnica-Sase I i II) na nekropolama Singidunuma. Sahranjivanje u grobovima od opeka zabeleženo je tek krajem II veka, mada je moguće da se pojavljuje i ranije. U period III veka datovan je najveći broj sahrana. I dalje paralelno egzistiraju sahrane inhumiranih i spaljenih pokojnika. Različiti materijal, otkriven u grobovima je u prvom redu predstavljen keramičkim i nešto manje staklenim posudama, keramičkim lampama, novcem, različitim metalnim predmetima za svakodnevnu upotrebu. Nakit se pojavljuje uglavnom u grobovima inhumiranih pokojnika. Orijentacija grobova je različita. Usled nedostatka odgovarajućih podataka, smatramo da je teško dati odgovor da li su grobovi mogli da budu orijentisani prema nekom lokalnom reperu (verovatno su blizina puta, kao i manjih staza na nekropoli uticali na orijentaciju) ili prema položaju Sunca. Ipak, najčešće su orijentacije zapad-istok i istok-zapad sa devijacijama, dok su mnogo rede orijentacije sever-jug i jug-sever. Smatramo da je nemoguće konstatovati orijentaciju grobova sa spaljenim pokojnicima, pošto je na ovom stupnju istraživanja teško odgovoriti na pitanje koji element orijentiše grob?

Grobovi od kamenih ploča i sekundarno upotrebljenih kamenih stela, nose elemente čisto utilitarne pojave, koja verovatno predstavlja jeftiniju varijantu sahranjivanja u sarkofazima. Pokušavajući da sistematizujemo i napravimo podelu među vrstama sahrana u sarkofazima i grobovima načinjenim od kamenih ploča, često nismo mogli da povučemo jasnu liniju između sarkofaga i groba, za čiju su izradu upotrebljene kamene ploče. U nekoliko slučajeva kamene ploče su iskorišćene zajedno sa sanducima sarkofaga ili su poklopci sarkofaga pokrivali grob od kamenih ploča. Međutim, neki od ovih grobova su sadržavali izrazito skupocen materijal. Naročito se ova pojava očituje kad su u pitanju grobne konstrukcije u koje su ugrađeni

⁹⁷ Golubović 2001, 145

delovi starijih grobova. Postoje mišljenja da je činom sekundarne upotrebe nadgrobne stele uspostavljeno pravo novog vlasnika nad grobnim mestom.⁹⁸ Smatramo da se ovakvo objašnjenje može uzeti u obzir kada su u pitanju stele i to samo kada je stela u sekundarnoj upotrebi okrenuta spolja i ima centralni položaj (kao poklopac).

Rasprostranjenost pojedinih grobnih tipova primetna je kod dve vrste grobova – etažnih grobova spaljenih pokojnika i sarkofaga. Kameni sarkofazi su skoncentrisani na jednom užem prostoru između ulica Makedonske, Kosovske i Palmotićeve, dok se etažni grobovi ne pojavljuju severno od Vlajkovićeve ulice. Još jednu pojavu su primetili raniji autori, a to je da je na prostoru između Palmotićeve, Kosovske i Makedonske ulice koncentrisan najveći broj nadgrobni stela na kojima se pominju porodice i vojnici legije III Flavijske. U tom delu je grobni inventar nešto bogatiji od materijala iz dela nekropole od Vlajkovićeve do Palmotićeve. Uglavnom je to zlatan nakit.

NALAZI GROBNIH PRILOGA

Pored ostataka grobne konstrukcije i pokojnika, u grobovima se nalaze i brojni pokretni predmeti, bez obzira da li je pokojnik spaljen ili inhumiran. Po svojoj funkciji materijal se može podeliti na predmete korišćene u zagrobnoj praksi, predmete lične pokojnikove upotrebe, zatim na nakit i odeću. Kao predmete koji su korišćeni u zagrobnom ritualu, najpre treba izdvojiti novac i keramičke lampe, zatim različite keramičke i staklene posude. Pod predmetima za ličnu pokojnikovu upotrebu podrazumevamo raznovrstan materijal: ogledala, posude za mirise, kovčežice, ključeve, oruđe i oružje. Moguće je da su neki od ovih predmeta imali i funkciju u zagrobnom ritualu, što je danas nemoguće izričito potvrditi. Nakit i odeća na nekropolama Singidunuma predstavljani su naušnicama, ogrlicama, perlama i privescima, fibulama, narukvicama, prstenjem, kopčama i klinovima od obuće. Moguće je da su dve zlatne kružne folije iz G-234 činile deo odeće (sl. 22/9).

KERAMIČKE POSUDE⁹⁹

Najbrojniju vrstu nalaza u grobovima predstavljaju keramičke posude. Otkrivene su u različitim tipovima grobova, kako inhumiranih, tako i spalje-

nih pokojnika. Posude korišćene za pripremanje, odnosno serviranje hrane, sipanje i ispijanje tečnosti su, sa jedne strane bile u upotrebi pri različitim obredima vezanim za sahranjivanje, zbog čega su jednim delom nalažene i van grobova, na prostoru nekropole. Sa druge strane, primerci koji su činili deo grobnog inventara služili su da se u njih smeste namirnice koje su imale za cilj da obezbede prehranu preminulom. Najbrojniji oblik među posudama predstavljaju krčazi.

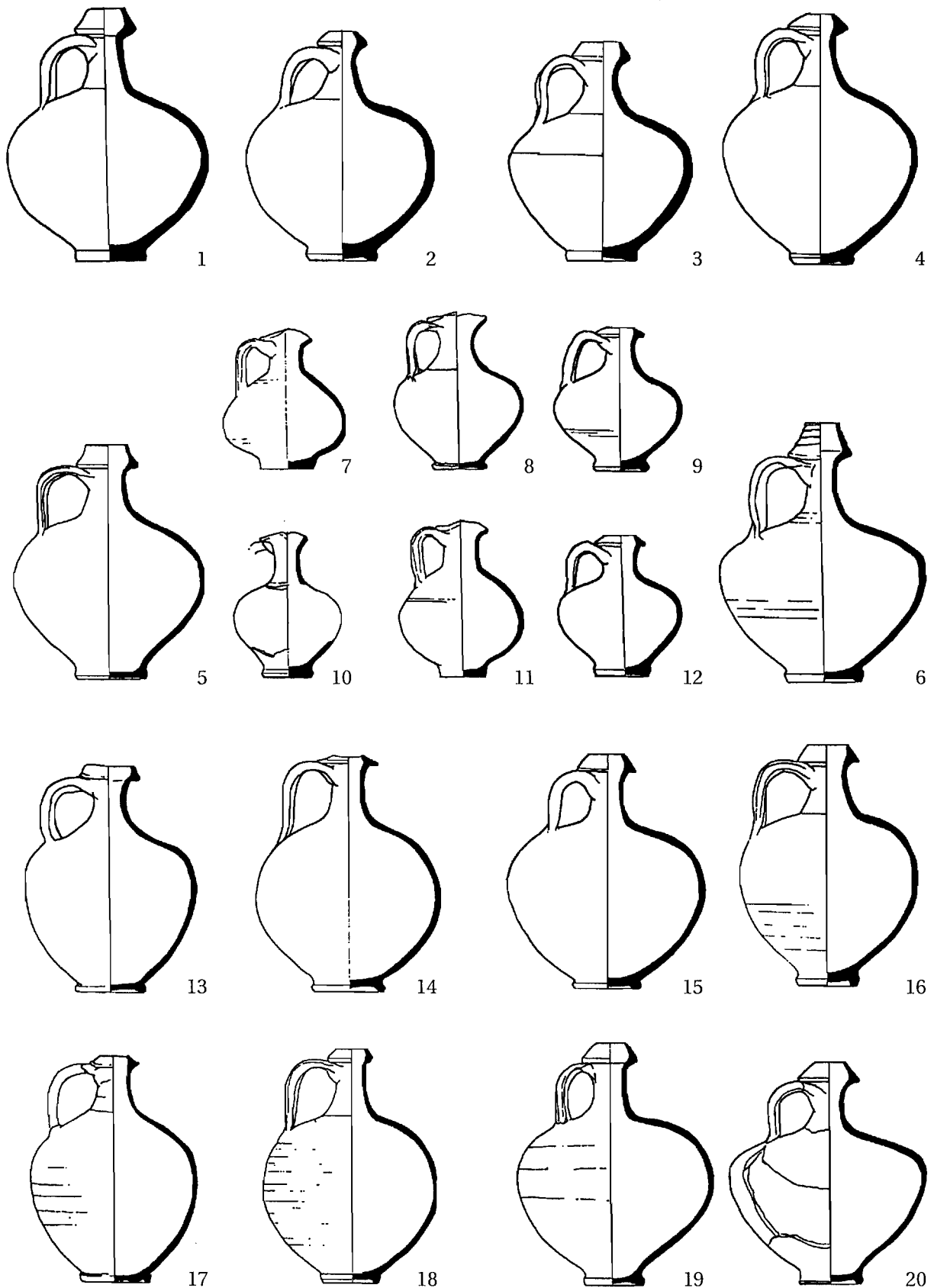
Objašnjenje za ovu pojavu možda treba tražiti u podatku da su, prema rimskoj sepulkralnoj tradiciji, u grobnim obredima korišćene tečnosti – vino i ulje.¹⁰⁰ U nekim grobovima nalažena su tri krčaga, kao maksimalan broj recipijenata za tečnost u pojedinačnom grobu, dok su u jednom grobu spaljenog pokojnika otkrivena čak četiri. Nemogućnost analize organskih ostataka ne dozvoljava da precizno odredimo koje tečnosti su polagane u sam grob. Polaganje pehara, zajedno sa krčazima, u nekim grobnim celinama, navodi nas na pomisao da im je namena bila pokojnikovo ispijanje tečnosti iz pehara. Sa druge strane je moguće, što ne isključuje prethodno tumačenje, da su tečnosti iz tri krčaga korišćene zasebno, ili pomešane, za neku vrstu obreda u grobu – možda čišćenje, a da su zatim polagane u sam grob, sa namerom da ih upotrebljava pokojnik na onom svetu.

Krčazi – najbrojniji oblik među posudama sa prostora nekropole. Nalaženi su, kako u samim grobovima, tako i van njih. Najzastupljeniji tip predstavljaju krčazi kupasto profilisanog oboda tip VII/8 (sl. 10/1–5, 9, 12–19), koji se javljaju u periodu od II do IV veka, a zatim u osnovi sličan oblik VII/7 (sl. 11/6, 7), hronološki opredeljen u III vek i VII/37 (sl. 10/20) koji nije datovan uslovima nalaza. Ono što karakteriše krčage otkrivene na nekropoli, pored njihove brojnosti je i raznovrsnost tipova. Među datovanim nalazima najstariji oblik predstavlja krčag neuobičajenog oblika, opredeljen u tip VII/35 (sl. 11/12) – kraj I – početak II veka (?); VII/11 (sl. 11/10) – II vek; VII/25 (sl. 11/1) – sredina II veka, a zatim VII/29 – II – početak III veka, VII/28 (sl. 11/2)

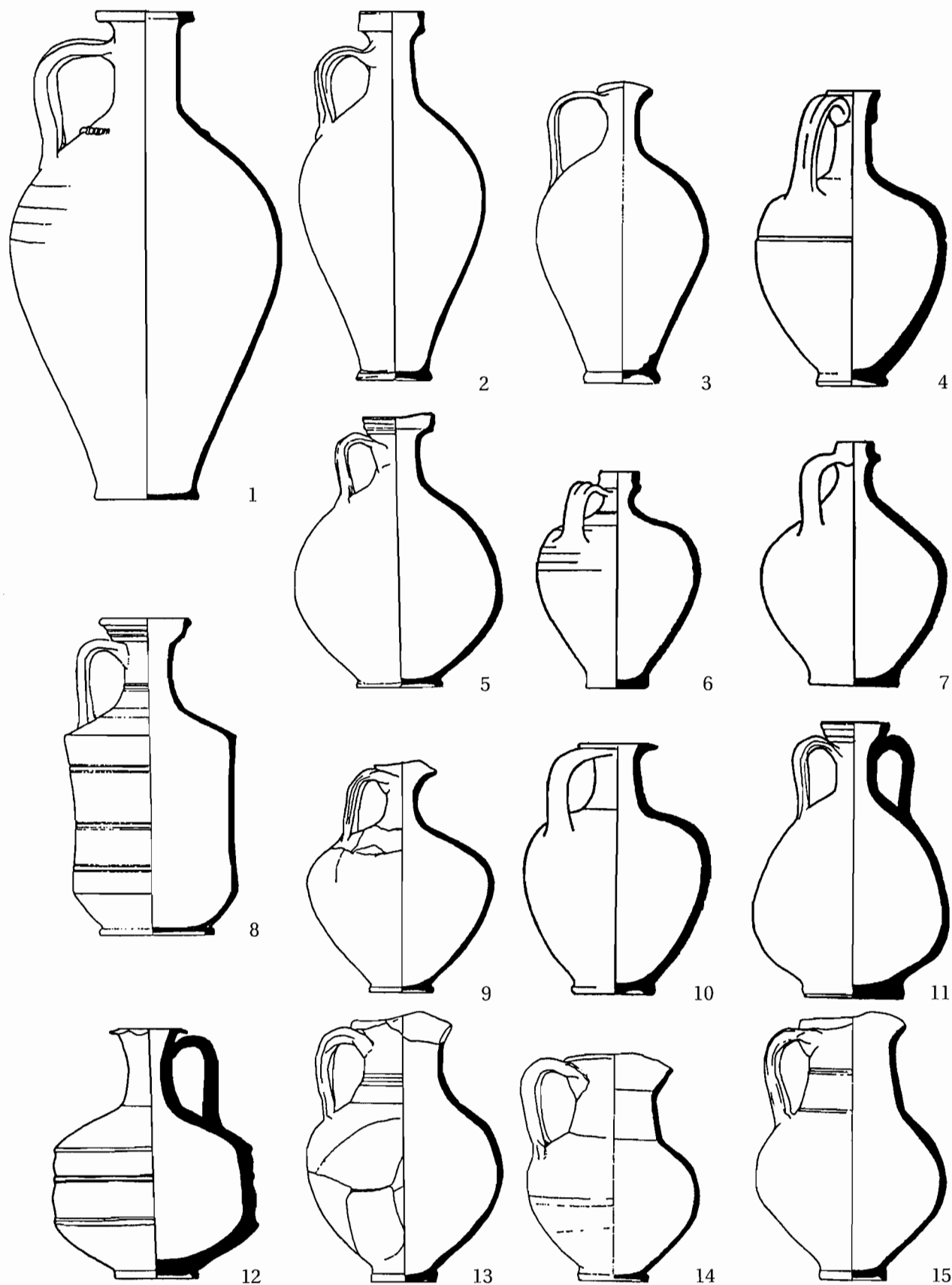
⁹⁸ Jovanović 1996, 30.

⁹⁹ Keramičke posude su tipološki i hronološki opredeljene prema tipologiji antičkih posuda Singidunuma Naučno-istraživačkog projekta za Beogradsku tvrđavu, objavljenoj u drugom broju zbornika Singidunum: Nikolić-Đorđević 2000, 11–244.

¹⁰⁰ Zotović 1986, 48.

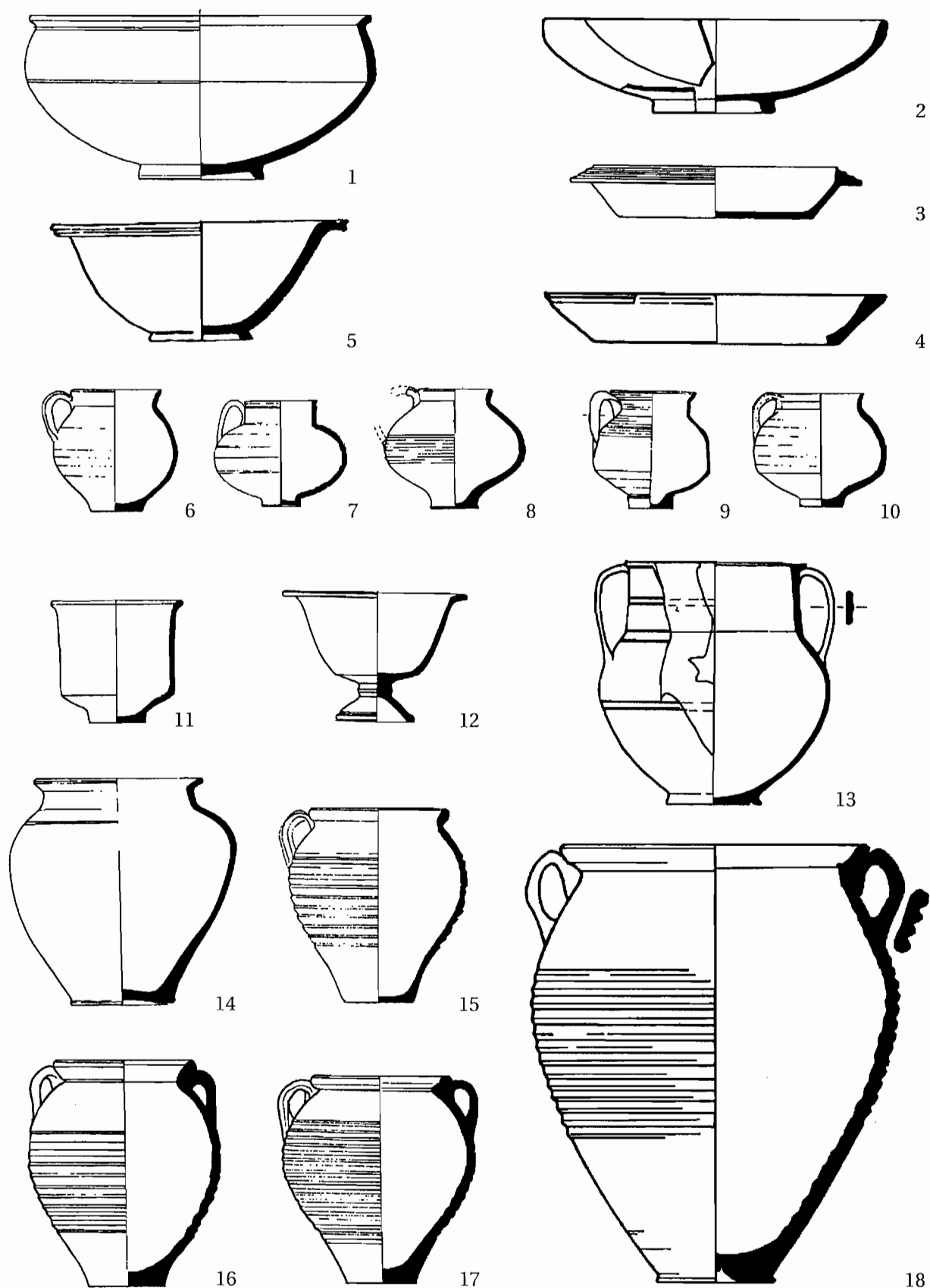

Sl. 10. Keramičke posude-krčazi (R 1:4): 1. G-38; 2, 4. G-35; 3. G-20; 5. G-67; 6. G-87; 7, 11. G-74; 8, 10. G-28; 9, 12. G-76; 13. G-91; 14. G-57; 15. G-50; 16. G-49; 17. G-29; 18. G-54; 19. G-81; 20. G-44

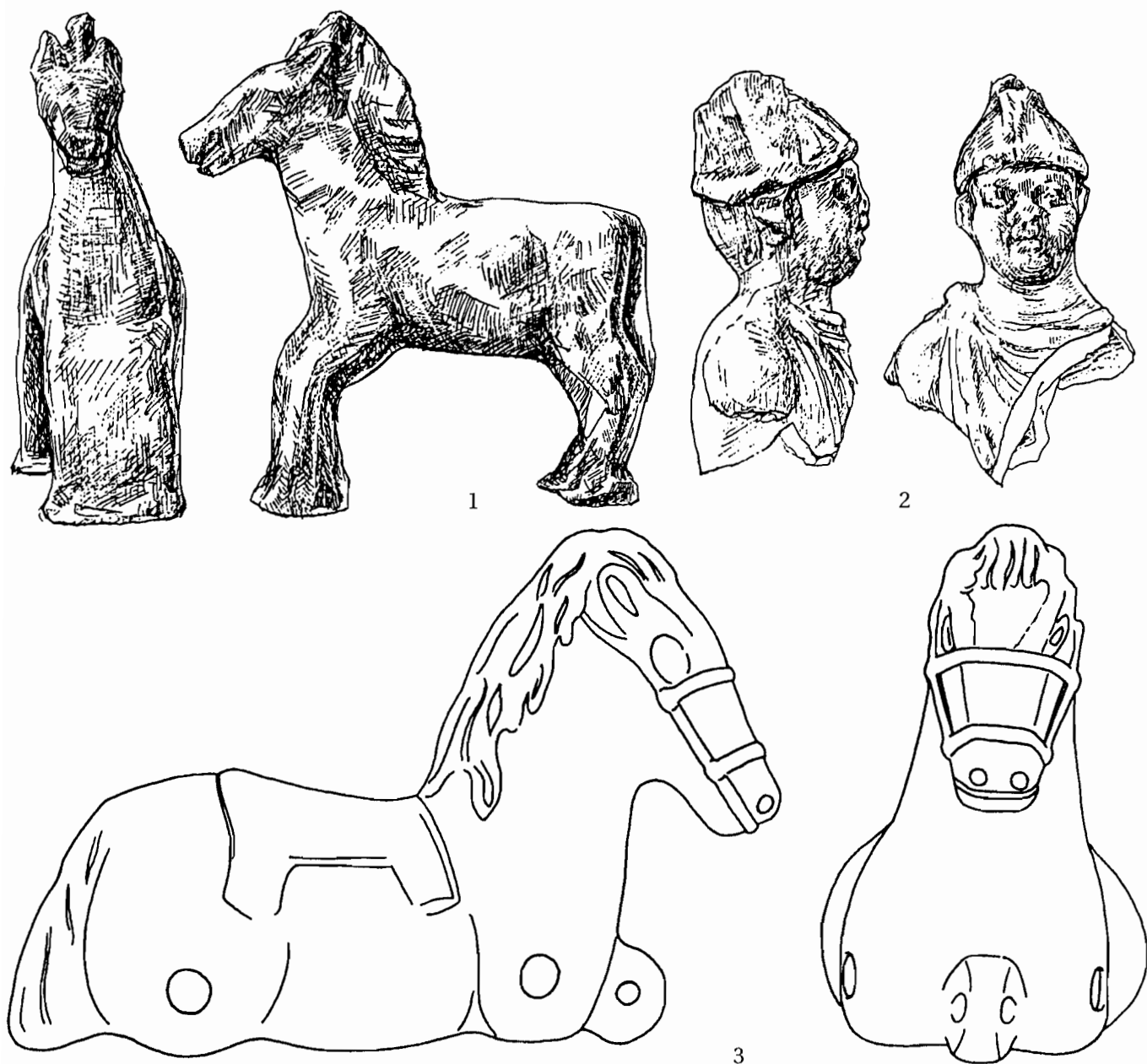

Sl. 11. Keramičke posude – krčazi (R 1:4):

1, 2. G-90; 3. G-73; 4, 6. G-179; 5, 8, 9. G-80; 11. G-4; 12. G-94; 13, 15. G-68; 14. G-81

Sl. 12. Keramičke posude (R 1:4) – zdele: 1. G-81; 2. G-255; 5. G-253; tanjiri: 3. G-80; 4. G-265; pehari: 6. G-56; 7. G-94; 8. G-198; 9. G-257; 10, 15. G-57; 11. G-44; 12. G-54; lonci: 13. G-257; 14. G-247; 16. G-1; 17. G-49; 18. G-149

Sl. 13. Terakote (R 2:3): 1. G-54; 2. G-56; 3. lok. Bulevar kralja Aleksandra 72-78 – iz sloja uništenih grobova

– kraj II – početak III veka i krčazi trolisnog otvora VII/38 (sl. 10/7, 8, 10, 11) – II–III vek. Jedini primerak tipa VII/36 (sl. 11/8) nije datovan uslovima nalaza, dok je VII/42 (sl. 11/4) datovan u drugu polovinu III veka. U dužem periodu od II do IV veka, javljaju se krčazi tipa VII/15 (sl. 11/3) sa trolisnim otvorom. Slično izveden obod imaju i krčazi, najčešće manjih dimenzija, tip VII/39, datovani u IV vek. Retki primerci, izdvojeni u tipove VII/43 i VII/45 (sl. 11/11), nisu datovani uslovima nalaza. Za neke oblike koji su otkriveni isključivo na prostoru nekropole (tip VII/37, VII/38), sa sigurnošću

se može reći da su pravljeni sa namenom da budu korišćeni za potrebe zagrobnih običaja i za njih se, sa dosta verovatnoće, može pretpostaviti da su izradivani u Singidunumu. Neki su zastupljeni i u nasebinskim horizontima i na nekropoli, s time što tipovi VII/7 i VII/8 preovlađuju na nekropoli, dok su tipovi VII/9 (sl. 11/13–15), VII/15, VII/25, VII/28, VII/29 zastupljeniji u slojevima naselja. Pojedini oblici krčaga (VII/35, VII/36, VII/42, VII/43) otkrivenih na prostoru nekropole zastupljeni su u Singidunumu samo jednim primerkom, i za njih se ne može zaključiti da li su u Singidunum dospeli

kao import ili su proizvodi lokalnih radionica, kao i to koji je eventualni odnos između nalaza u naselju i nalaza na nekropoli.

Pehari prema svojoj funkciji predstavljaju još jedan relativno često nalažen keramički oblik na prostoru nekropola. Osim tipa IX/25, datovanog u kraj I i početak II veka, ostali tipovi IX/24 (sl. 12/6, 8, 9), IX/47 (sl. 12/11), IX/52 (sl. 12/7, 10), IX/54 (sl. 12/12) i IX/55 pripadaju slojevima II i III veka.

Zdele su činile deo grobnog inventara samo u dva groba – G–81 (sl. 12/1) i G–253. Prva pripada zdelama koso zasečenog oboda, tip I/31, koje najverovatnije predstavljaju import iz italjskih centara, mada je ovaj oblik izrađivan i u provincijskim radionicama. Najveća koncentracija ovih posuda u Singidunumu zabeležena je u slojevima II veka. Druga je otkrivena u grobu van glavne gradske nekropole (Železnik), datovanom u drugu polovinu IV veka, a pripada kalotastim zdelama lokalne izrade, tip I/24 (sl. 12/5), koje se najčešće javljaju u slojevima kraja IV i početka V veka. S obzirom na ovako mali broj zdela otkrivenih na prostoru nekropola može se zaključiti da ova forma nije imala značajniju primenu u zagrobnom ritualu stanovništva Singidunuma.

Lonci su otkriveni u pet grobova: G–49, 57, 148, 228, 247 i na prostoru izvan grobova na lokalitetu Bul. kralja Aleksandra 72–78. Najzastupljeniji su oni načinjeni od žućkastobele ili sive peskovite gline koji se opredeljuju u tipove II/9 (sl. 12/16, 17) i II/10 (sl. 12/15), a javljaju se u dugom vremenskom razdoblju od II pa sve do početka V veka. U jednom slučaju je ovakav lonac (sl. 12/18) iskorišćen kao urna (G–149), u koju je pored spaljenih kostiju pokojnika položen i novac druge polovine III veka. Lonac od oker pečene gline, sa firnisovanom površinom iz G–257 (sl. 12/13) pripada tipu II/52, koji je u Singidunumu zastupljen brojnim nalazima datovanim u širok vremenski period od II do sredine IV veka. Primerak naden na prostoru izvan grobova, na lokalitetu Bul. kralja Aleksandra 72–78, pripada tipu manjih lonaca (II/31) koji karakteriše jedna, dve ili rede, tri drške, bojena i žljebovima, ubodima ili urezima dekorisana površina. Ovaj tip je krajem II i početkom III veka najbrojniji u Singidunumu. Upotreba lonaca u zagrobnom ritualu nije najjasnija. Pored funkcije urne koju je imao samo jedan lonac otkriven na nekropoli, verovatno su korišćeni za

držanje hrane ili neke druge materije koja je upotrebljavana u zagrobnom ritualu.

Tanjir se kao forma javlja u tri groba. Prvi, iz G–80, pripada tipu III/53 (sl. 12/3) i predstavlja čest nalaz u zatvorenim celinama II veka. Istom tipu pripada i tanjir iz G–173 (sl. 12/4).

Minijaturne posude su otkrivene u nekoliko grobova, kao i van njih, a pored nepreciznog hronološkog opredeljenja, njihova namena još uvek nije definisana.

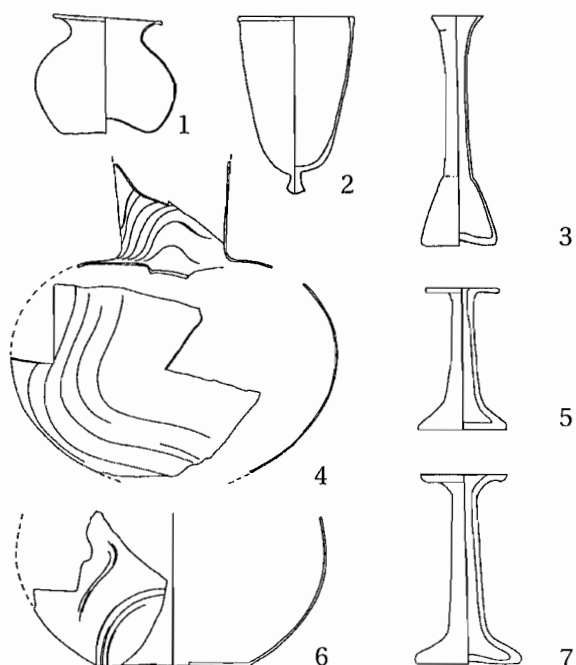
Najznačajnija upotreba keramičkih posuda u pogrebnom ritualu je očigledno bila kod sipanja tečnosti (sipanja prilikom sahrane, očišćenja prostora groba, sipanja za pokojnika), o čemu nam svedoče najbrojniji nalazi krčaga, a zatim ispijanja tečnosti, za šta su korišćeni pehari–šolje. Samo je u jednom grobu lonac iskorišćen kao urna, dok je serviranje hrane, što bi trebalo da bude namena tanjira i zdela, sudeći prema malom broju otkrivenih posuda, bilo retko primenjivano u samom grobu. Posude su najzastupljenije u grobovima spaljenih pokojnika i u njima su zabeleženi svi navedeni tipovi posuda, dok su u ostalim vrstama sahrana najbrojniji krčazi. Ostali oblici keramičkih posuda se rede pojavljuju.

U grobovima spaljenih pokojnika otkrivene su jedna terakota konja G–54 (sl. 13/1) i jedna fragmentovana terakota muškarca obučenog u togu sa frigijskom kapom (Atis?) na glavi G–56 (sl. 13/2). Pored ove dve, u sloju van grobova otkrivena je još jedna terakota konja (sl. 13/3).¹⁰¹ Terakote konja su možda predstavljale dečije igračke. Inače, datovane su novcem cara Karakale u prvu polovinu III veka. Terakota muškarca je takode datovana novcem u kraj III veka.

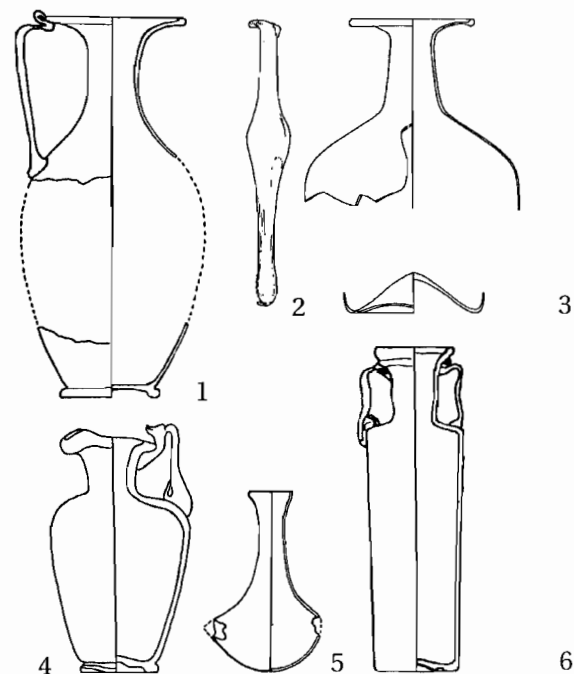
STAKLENE POSUDE

Prema svojoj nameni koja je uglavnom bila vezana za ishranu, slične su keramičkim posudama, međutim otkrivene su u mnogo manjem broju, čak i ako poredimo situaciju sa drugim nekropola antičkog perioda. Ukupno je otkriveno 13 posuda u 11 grobova. Najzastupljeniji oblik čine toaletne bočice čija je funkcija bila čuvanje mirisa, zatim staklene boce, krčazi i jedan amforisk u kojima su čuvane,

¹⁰¹ Garašanin D. 1948, 125.

Sl. 14. Staklene posude (R 1:4): 1. G-254; 2. G-248; 3. G-270; 4,6. G-150; 5,7. lok. Bulevar kralja Aleksandra 72-78 – iz sloja uništenih grobova

Sl. 15. Staklene posude (R 1:4) 1,3. G-187; 2. G-42; 4. G-247; 5. G-258; 6. G-237

pripremane i posluživane različite tečnosti korišćene u ishrani. Pojedinačnim primercima su predstavljeni unguentarijum za čuvanje ulja, jedna lampa i sisaljka-titina.

Boce su česta forma na kraju III i u IV veku. U Singidunumu su otkrivene dve sferične boce (sl. 14/4, 6) u okviru grobne konstrukcije od kamenih ploča (G-150). Jedna od njih ima ravno dno i levkasti obod¹⁰² i pripada grupi levkastih boca, loptastog tela i razgrnutog oboda (Isings 104b).¹⁰³ Ovakve boce (*Gedruckt-kuglige Trichterflaschen*) su nalažene u Brigeciju, Akvinkumu, Intercisi u grobovima četvrtine III i prve polovine IV veka, mada se smatra da se ovaj tip javlja i u drugoj četvrtini IV veka. Za primerke iz Karnuntuma se pretpostavlja da su lokalni proizvod.¹⁰⁴ K. Goethert-Polaschek (tip 101b – *Kugeltrichterflaschen ohne Standring*),¹⁰⁵ u tabeli datovanih grobnih celina iz Trirske oblasti datuje tip u IV vek.¹⁰⁶ Druga sferična boca ima cilindričan vrat, prstenasto zadebljani obod i blago udubljeno dno. Nažalost, tokom vremena je propao vrat posude, tako da je danas možemo prepoznati jedino preko crteža. Direktno analogije ne uočavamo u materijalu iz susednih oblasti, zbog vretenastog vrata koji ima naš primerak, ali bi se mogla svrstati u varijantu sferičnih boca sa prstenastim obodom i levkastim

vratom (po tipologiji M. Ružić).¹⁰⁷ L. Barkoszi ističe da, iako se ovaj tip pojavljuje pojedinačnim primercima u II i III veku, njegova kontinuirana zastupljenost karakteriše kraj III veka. Tokom IV veka naročito u periodu 340–380. g. predstavlja čest prilog u kasnoantičkim grobovima. Ovaj oblik boca traje i tokom prve polovine V veka. L. Barkoszi je sa sigurnošću pretpostavio da su proizvedene u brojnim urbanim središtima, Brigeciju, Intercisi, Sagvaru.¹⁰⁸ Za tip 123 kao i za tip 118 L. Barkoszi navodi da su karakteristični za treću trećinu III i prvu trećinu IV veka.¹⁰⁹ Obe varijante su karakteristične za kraj III i za IV vek, kada su i najzastupljenije, mada se javljaju i u V veku. Nalaz novca cara Klaudija II u grobu i datovanje ove celine u vreme posle 270. g. poklapaju se sa vremenskim opredeljenjem ovih varijanti sferičnih boca.

¹⁰² Ružić 1994, 14, tip I/4a, No. 50.

¹⁰³ Isings 1957, 123–124.

¹⁰⁴ Barkoszi 1988, 142, 143; T. XXVI, LXXXVIII, Nr. 308a i b.

¹⁰⁵ Goethert-Polaschek 1977, 163–179, No. 978–1101.

¹⁰⁶ Goethert-Polaschek 1977, 351.

¹⁰⁷ Ružić 1994, tip I 4b, 14–15.

¹⁰⁸ Barkoszi 1988, tip 118, 137–140.

¹⁰⁹ Barkoszi 1988, 23.

U grobu, u Ul. Majke Jevrosime 47 (G–187), otkrivene su dve staklene posude od kojih jedna (sl. 15/1) pripada tipu krčaga sa levkastim obodom, cilindričnim vratom i jajastim telom, dok druga staklena posuda (sl. 15/3) ravnog prstenastog oboda, cilindričnog vrata i naglašenog ramena nema direktne analogije, ali može da se pretpostavi da pripada tipu cilindričnih boca sa glatkim zidovima. Ovaj tip L. Barkoszi datuje u kraj IV veka,¹¹⁰ dok bi se za naš primerak moglo reći da je iz sredine IV veka, s obzirom na nalaz krstaste fibule u istoj grobnoj celini. Namena staklenih boca i krčaga bila je čuvanje i sipanje tečnosti koje su korišćene pri sahranjivanju. Verovatno su predstavljale nešto luksuzniju varijantu od keramičkih posuda iste namene.

Staklena posuda (sl. 15/5) trougaonog uskog otvora, blago koničnog vrata i zaobljenog trbuha i dna iz G–258 oštećena je na truhu, tako da nam je otežano njeno tipološko opredeljenje. S. Krunic¹¹¹ je pretpostavila da pripada tipu sisaljka–titina, čija se upotreba sa jedne strane tumači kao kozmetička, a sa druge da su korišćene kao sisaljke – dečije posude za mleko. U Singidunumu je otkrivena u grobu deteta, uzrasta *infans II*. Mezijski primerci imaju ovoidni recipijent i ravno dno. Naš primerak se donekle razlikuje prema trougaonom preseku vrata i oboda, sferičnom dnu i kosim, niskim vratom. Široko se datuje od I–IV veka.¹¹²

U Singidunumu su otkrivene tri toaletne bočice oblika svećnjaka (*candlestick*). Primerak iz G–43 u Kosovskoj ulici, pripada varijanti balsamarija sa zaobljenim recipijentom,¹¹³ dok druga dva primerka, iz sloja razrušenih grobova u Bulevaru kralja Aleksandra 72–78 (sl. 14/5, 7), pripadaju grupi balsamarija sa niskim koničnim recipijentom.¹¹⁴ Balsamarij (sl. 14/3) iz G–270, zvonolikog recipijenta široko se datuje od I–IV veka. Primerak iz G–43 datovan je novcem cara Septimija Severa u period prve polovine III veka.

Vretenasti unguentarijum (sl. 15/2) otkriven je u grobu spaljenog pokojnika G–41. Prema dimenzijama se razlikuju dva tipa, prvi visine 30 cm ili više i drugi tip manjih dimenzija – između 15 i 20 cm. Ova vrsta posuda karakteristična je za kasnu antiku i pojavljuje se u celinama od kraja III sve do kraja IV veka.¹¹⁵

Manja staklena boca levkastog oboda (sl. 15/6), cilindričnog vrata i tela i blago udubljenog dna ima dve trakaste drške koje spajaju rame i vrat posude. Po obliku je veoma slična bocama tipa Issings 127¹¹⁶. Otkrivena je u G–237 u Ul. Majke Jevrosime

28, zajedno sa novcem Septimija Severa i Gordijana III, te se stoga datuje u vreme oko sredine III veka.

Loptasta posuda razgrnutog oboda (sl. 14/1) i udubljenog dna iz G–254, ima analogije u posudama otkrivenim u Viminacijumu i Singidunumu, koje je M. Ružić opredelila kao šolje, u II vek. Naša posuda je i po dimenzijama i po obliku slična prethodnim, jedino što se precizno datuje novcem cara Konstancija II u vreme sredine IV veka.

Konična posuda (sl. 14/2) sferičnog dna i prstenastog zadebljanja na dnu iz G–248, pripada nalazima kasnoantičkog materijala. Smatra se da je ovaj tip posuda korišćen za osvetljenje od IV sve do VI veka.¹¹⁷

ŽIŠCI

Žišci predstavljaju čest inventar na nekropola, a funkcija im je bila da osvetljavaju prostor pokojniku na »onom« svetlu. U Singidunumu ih je otkriveno preko 30. Od toga, najveći broj pripada tipu *Firmalampe*. Podjednako su zastupljeni u grobovima spaljenih i inhumiranih pokojnika.

Žišci sa volutama (D. Iványi, tip I)¹¹⁸

Otkrivena su dva primerka (sl. 16/1,2), i to u grobu bunaru spaljenog pokojnika u Temišvarskoj ulici (G–231). Nažalost, obe lampe su oštećene tako da ih je teže opredeliti u okviru tipa. Žišku, sa predstavom akantusovog lista na disku nedostaje kljun, volute su male i blago naznačene. Drugi primerak ima oštećen disk i kljun. Predstava na disku je nejasna. Na bazi kljuna se nalaze plastično izvedene volute. Lampe se u okviru tipa razlikuju prema odnosu širine tela, baze kljuna i prema obliku i širini kljuna, i stoga je teško preciznije tipološki odrediti naša dva primerka. D. Iványi razlikuje tri varijante I tipa,¹¹⁹ od kojih prvu karakterišu uske volute i kanal između diska i kljuna, kod druge varijante je

¹¹⁰ Barkoszi 1988, tip 126, 147.

¹¹¹ Krunic 1995, 193.

¹¹² Ružić 1994, 53.

¹¹³ Ružić 1994, 31, tip III8b.

¹¹⁴ Ružić 1994, tip III8c, No. 434, T. XX–6.

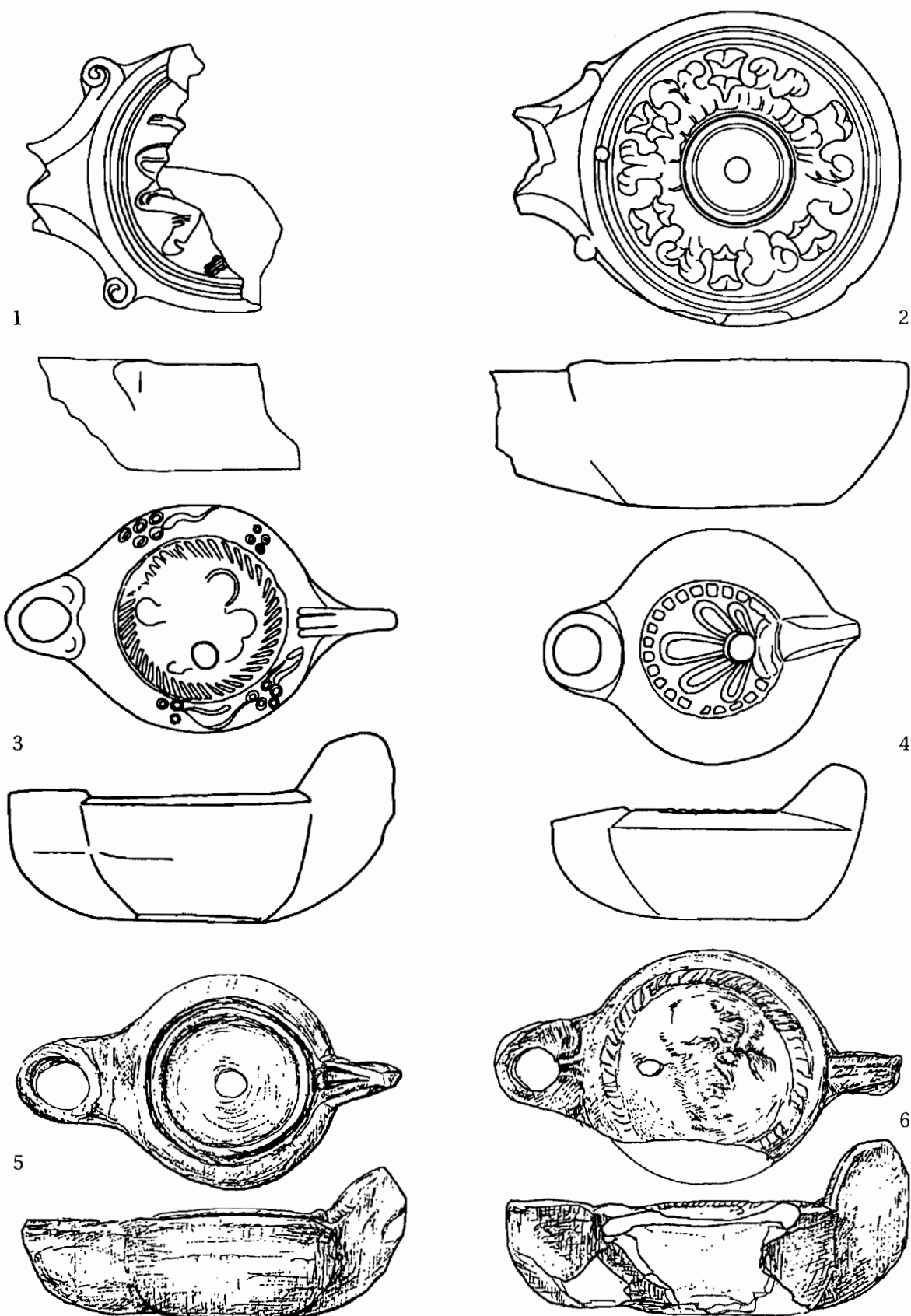
¹¹⁵ Isings 1957, tip 105, 126.

¹¹⁶ Isings 1957, 157–158.

¹¹⁷ Ružić 1994, 55–56.

¹¹⁸ Iványi 1935, 10–11.

¹¹⁹ Iványi 1935, 10–11.

Sl. 16. Žišci (R 2:3): 1, 2. G-231; 3. G-215;
4. lok. Bulevar kralja Aleksandra 72-78 – iz sloja uništenih grobova; 5. G-76; 6. G-44

kljun nešto duži, a volute jače naznačene i uže, dok su kod treće varijante volute i kljun širi, a iverice diska blaže. U Panoniji se prve dve varijante datuju u kraj I veka pre naše ere i početak prvog veka naše ere, dok se treći tip šire opredeljuje u II vek n.e. Kako je, usled oštećenih kljunova, naša dva primerka teže opredeliti u okviru ova tri tipa, možemo samo reći da pripadaju I veku i eventualno početku II veka naše ere.

Žišci sa kratkim zaobljenim kljunom (D. Iványi, tip VII)¹²⁰

Ovaj tip karakterišu kružno telo i kratak kljun, čija je baza prema disku kružna ili srcolika. Karakteristična predstava na disku je rozeta, a na ramenu najnica. Predstavljen je u Singidunumu sa 5 primeraka, od kojih je jedan otkriven van grobnih celina (Bulevar kralja Aleksandra 72–78), dok su četiri otkrivena u grobovima G–44 (sl. 16/6), 76 (sl. 16/5), 215 (sl. 16/3), 258 (sl. 19/3). Primerak iz G–44 ima pravilno kružno telo sa oštećenom predstavom na disku koju okružuje motiv užeta na ramenu. Baza kljuna je srcolika, a sam kljun je nešto duži. Srcoliku bazu kljuna ima i žižak iz G–215, kod koga je na ramenu predstavljena vinova loza. Kružnu bazu kljuna imaju neukrašena lampa iz G–76, dok su na ramenu lampe iz G–258 rasporedene sitne bradavice. U G–76 je otkriven novac cara Gordijana III, dok su u Viminacijumu ovi žišci datovani novcem od cara Galbe do cara Marka Aurelija.¹²¹ Lampe sa srcolikom bazom kljuna se u Viminacijumu datuju novcem od cara Trajana do Karina.¹²² Na Beogradskoj tvrđavi se ovaj tip šire datuje u II–III vek.¹²³ Prema nalazu novca careva Galijena u G–215 i Gordijana III u G–76, ovaj tip bi se mogao datovati u sredinu i drugu polovinu III veka.

Žišci organski povezanog tela i kljuna (D. Iványi, tip XI)¹²⁴

Autor navodi da ovaj tip karakteriše jajasto telo, mada pojedini primerci imaju kružno ili približno kružno telo nemarno izvedeno, sa nepravilnim linijama. Karakteristične predstave na disku su palmete, rozete, životinja u trku, kantaros ili ljudski lik. Rame diska je najčešće ukrašeno motivom bršljana ili loze sa grozdovima, a odvojeno je od diska sitnim kružnim bradavičastim ornamentom (tzv. motivom borovih iglica) ili tordiranom trakom. Kljun je odvojen od diska sa dve ili jednom plitko urezanom linijom. Žižak iz G–11 ima predstavu ljudskog lika na disku (sl. 17/1), uokvirenu sitnim

bradavicama, dok je na ramenu motiv vinove loze. Na bazi kljuna je pet horizontalno raspoređenih manjih bradavica koje odvajaju telo od kljuna. Pripada podvarijanti L3 po M. Koraću, za koju je pretpostavljena Viminacijumska proizvodnja.¹²⁵ Istoj podvarijanti pripada i žižak iz G–72 (sl. 17/2), kao i primerci iz sloja van grobova u Kosovskoj kod crkve sv. Marka (sl. 17/4, 6), i primerak iz sloja van grobova u Takovskoj 12 (sl. 17/3). Primerak iz sloja van grobova kod crkve sv. Marka (sl. 17/6) identičan je žišku sa lokaliteta Pećine iz Viminacijuma, datovanim novcem L. Vera.¹²⁶ D. Iványi datuje ovaj tip od sredine II do IV veka,¹²⁷ dok je na Beogradskoj tvrđavi ovaj materijal opredeljen u tip II, datovan u II–III vek.¹²⁸

Žišci sa pečatom majstora – *Firmalampe*

Ovaj tip je najbrojniji u grobovima Singidunuma – 11 primeraka (sl. 16/1–6; 17/5–7; 19/1). Karakterišu ih kružno telo, široki prstenasti žljeb na disku koji se proteže preko ramena sve do i oko kljuna žiška. Nekada imaju dve, a nekada tri bradavice na ivici diska. Drške se rede pojavljuju na žišcima ovog tipa, kada je u pitanju materijal iz Singidunumskih grobova (G–39, 49, 51, 57, 71, 77, 80, 84, 93, 163, 258). Neke od lampi imaju pečate majstora, dok neke imaju samo prstenasto zadebljanje na dnu. Najbrojniji su *FORTIS* (sl. 18/1,8) i *CASSI* sa po dva primerka (sl. 18/3; 10/1), zatim slede *FLAVI* (sl. 18/5), i *(S)EXTI* (sl. 18/2) sa po jednim primerkom i jedan nečitak pečat (sl. 18/4). Primerak sa pečatom *FLAVI*, iz groba spaljenog pokojnika u Kosovskoj (G–71), ima floralni motiv na ivici diska. Posvetivši poseban rad ovoj specifičnoj varijanti, A. Jovanović je pretpostavio postojanje radionice majstora Flavijusa u Naisusu i njen hronološki prioritet u odnosu na druge moguće radionice u Podunavlju, kao i sepulkralni karakter lampi sa motivom loze i grožđa na ramenu. Hronološki ih smešta u početak III

¹²⁰ Iványi 1935, 12–13.

¹²¹ Korać 1995, 119.

¹²² Korać, 131.

¹²³ Bjelajac 1982, tip II, 15.

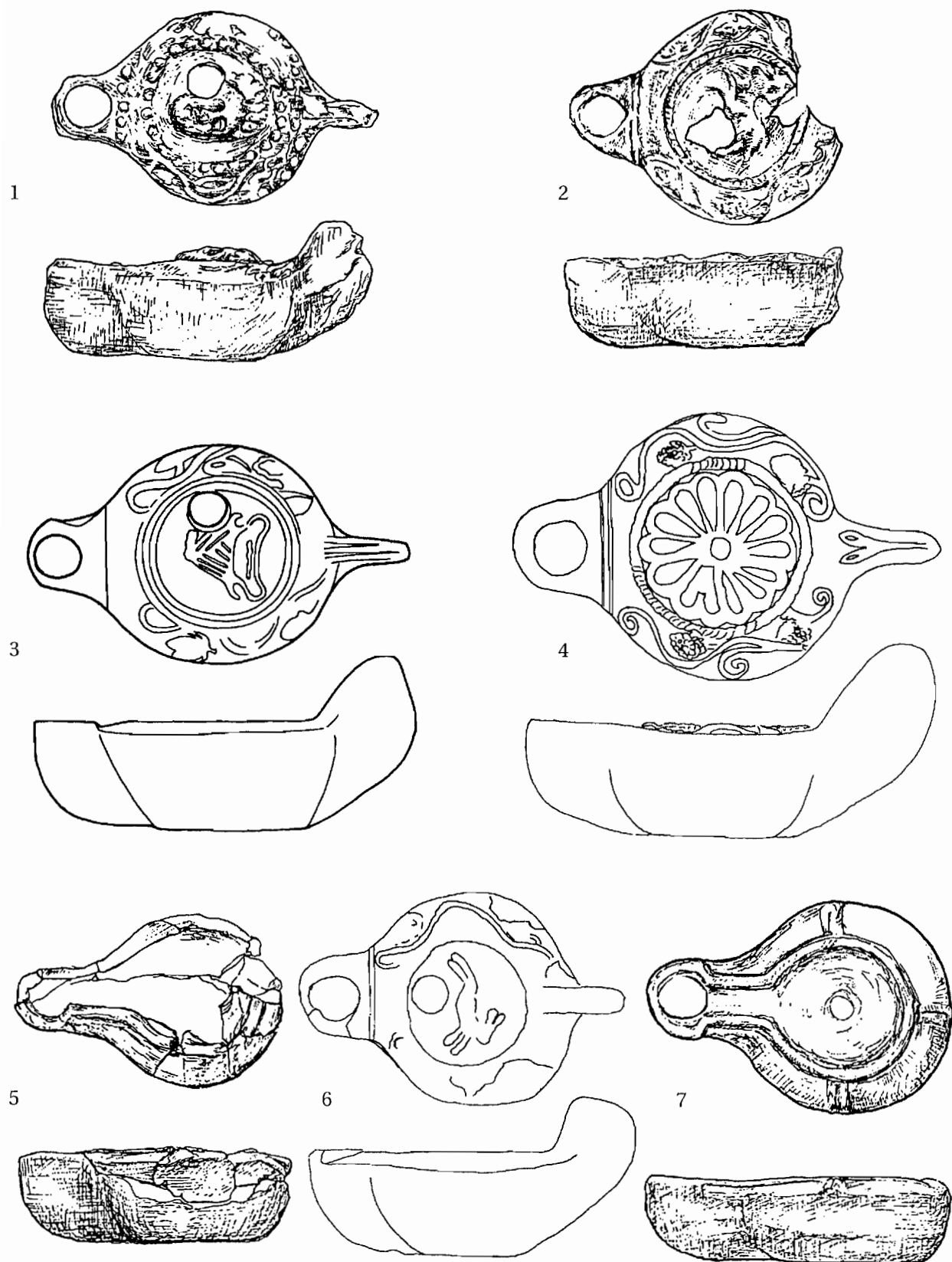
¹²⁴ Iványi 1935, 14.

¹²⁵ Korać 1995, 117.

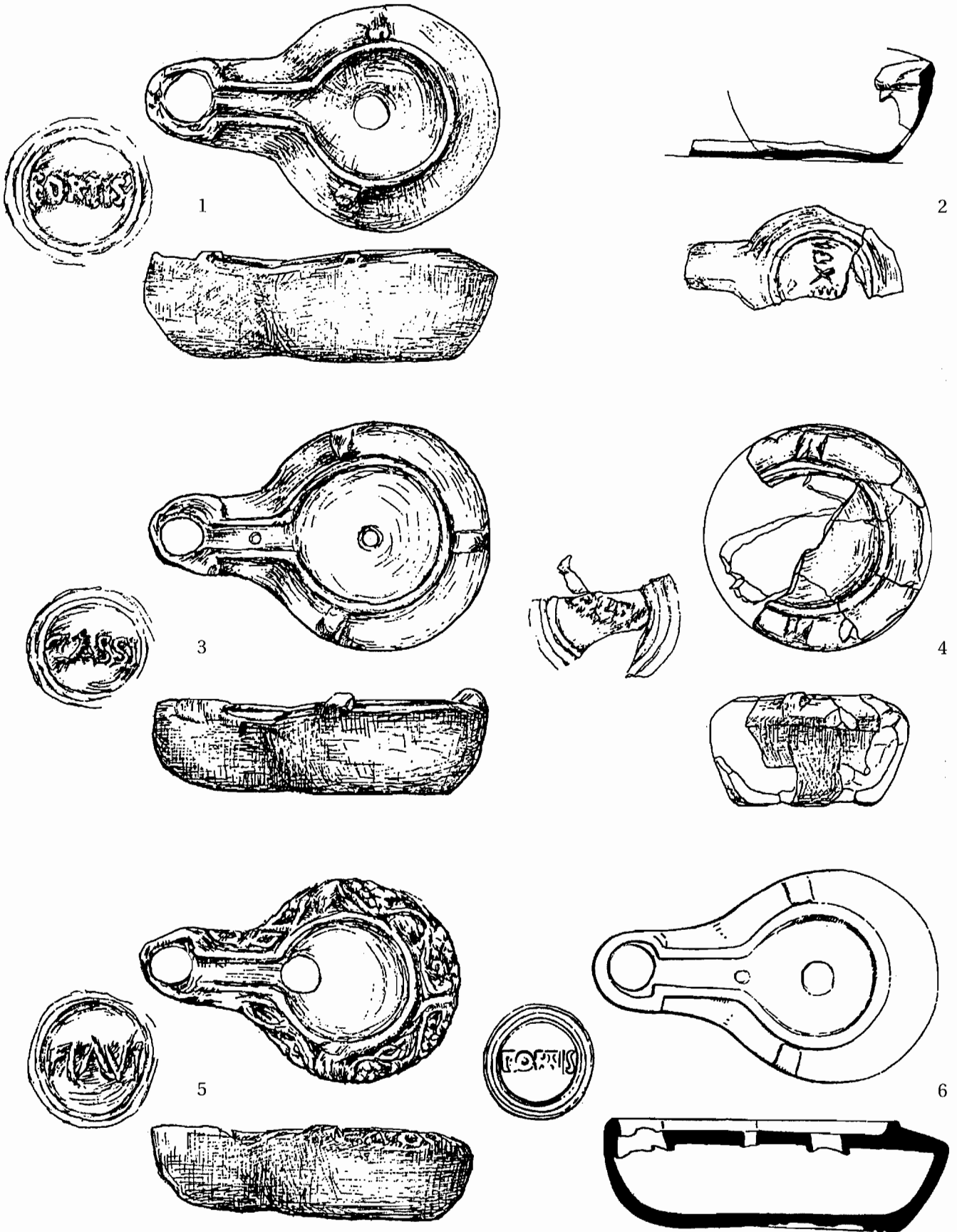
¹²⁶ Korać 1995, 127.

¹²⁷ Iványi 1934, 14.

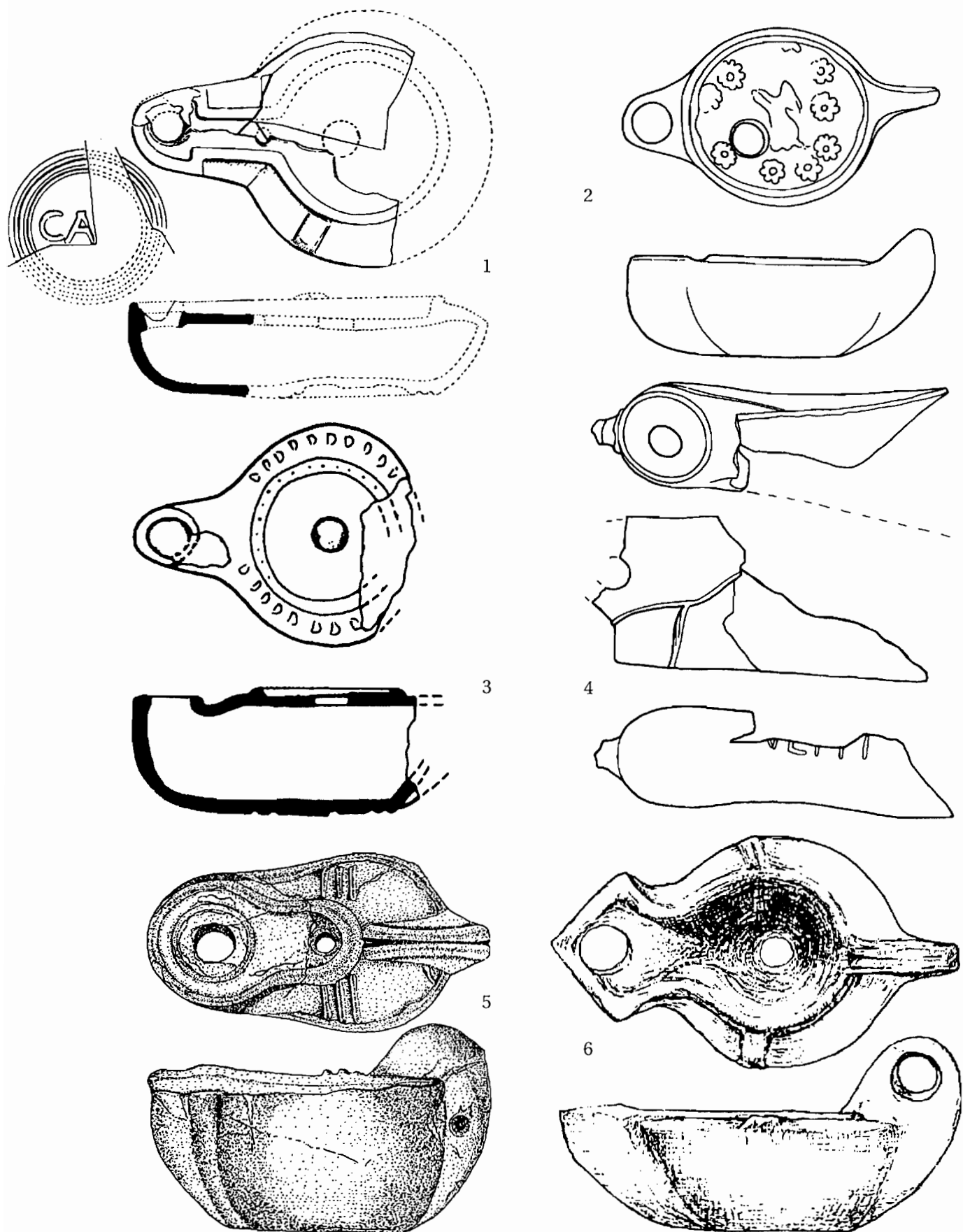
¹²⁸ Bjelajac 1982, 19–20.

Sl. 17. Žišci (R 2:3): 1. G-11; 2. G-72; 3. lok. Takovska 12 – iz sloja uništenih grobova;
4, 6. lok. Crkva sv. Marka – iz sloja uništenih grobova; 5. G-49; 7. G-77

Sl. 18. Žišci (R 2:3): 1. G-80; 2. G-57; 3. G-51; 4. G-84; 5. G-71; 6. G-177

Sl. 19. Žišci (R 2:3): 1. G-163; 2. G-159; 3. G-258; 4. G-231; 5. G-267; 6. G-27

veka, dok za primerke sa motivom cik-cak linije navodi da se pojavljuju i u IV veku.¹²⁹ Inače iz Singidunuma potiče još jedan primerak sa pečatom ovog majstora.¹³⁰

Lampa u obliku ljudske noge sa sandalom ima pečat na dnu (sl. 19/4), koji bi se možda mogao razrešiti kao *VETII*.¹³¹ Pečati na lampama ovog majstora u Viminacijumu datovani su novcem cara Trajana, Hadrijana i Komoda.¹³² Oštećena lampa oblika ljudske noge, veoma slična našoj, datovana je u Viminacijumu novcem Marka Aurelija.¹³³

Žišci sa ovalnim telom i uglastim kljunom – Viminacijumski tip¹³⁴ (Iványi XVIII)

Ovalno visoko telo, širok rameni deo i uzak deo oko otvora za ulje povezan širokom trakom sa uglastim kljunom, čine osnovne odlike ovog tipa. Puna drška ponekad može biti perforirana, dok se na dnu nalaze dva koncentrična kruga. M. Korać je uveo naziv – Viminacijumski tip razmatrajući 64 primerka otkrivena u Viminacijumu, kao i nekoliko kalupa, što daleko nadmašuje po broju sva ostala nalazišta, prvenstveno u Panoniji (*Poetovio, Mursa, Sirmium, Szeged, Pecs*). Dva žiška, otkrivena u Singidunumu, unose potrebu za revizijom saznanja o ovim žiškama, naročito kada je u pitanju njihovo poreklo. Prvi, iz G-267 (sl. 19/5), pripada ovom tipu po visokom jajastom telu, uskom kanalu na disku i proširenim plastičnim trakama na ramenu. Svojim kružnim kljunom odudara od žižaka ovog tipa. Žižak iz G-27 (sl. 19/6) pripada istom tipu po obliku kljuna, dok mu je disk širok i dubok kao kod lampi sa pečatom majstora. Sada bi se moralo postaviti pitanje o poreklu ovog tipa. D. Ivanyi navodi da je žišci ovog tipa podsećaju na grčko-helenističke oblike, ne upuštajući se u pitanje njihovog porekla. M. Korać smatra da predstavljaju najkarakterističniju formu kasnog helenizma i ukazuje da odaju karakteristike žižaka efeskog tipa i to njihove korintske varijante. Možda bi se trebalo osvrnuti na jednu od najbrojnijih vrsta žižaka na prostorima carstva, a to su *Firmalampe*. Kada su u pitanju oblici, nekoliko je zajedničkih karakteristika za sve varijante ovog tipa. Plastičan prsten, kojim je uokviren disk, sužava se na vratu, a zatim se blago širi oko kružno završenog kljuna. Na ivici diska se nalaze dve ili tri bradavice, zavisno od toga da li postoji drška. Mišljenja smo da su žišci tip XVIII nastali kao jedna od lokalnih varijanti lampi sa pečatom, sa kojima su im zajedničke sledeće karakteristike: plastičan prsten na disku sužen oko otvora za ulje,

koji se dalje širi na ramenu da bi oko otvora za sipanje ulja dostigao svoju maksimalnu širinu. Jajasti oblik žižaka tipa XVIII je nešto po čemu se ovi žišci razlikuju od uglavnom kružnih tela lampi sa pečatom, dok primerak iz G-27 sa svojim kružnim telom čini međuvarijantu. Uglasti oblik kljuna potiče, verovatno, od lampi sa volutama koje su hronološki bliže Viminacijumskom tipu. Smatramo da ni jedan od ova dva žiška nije proizveden u Viminacijumu, već u nekoj bližjoj radionici ili možda radionici samog Singidunuma. Primerak iz G-27 datovan je novcem Aleksandra Severa u prvu polovinu III veka dok drugi primerak nije datovan propratnim materijalom.

Žižak iz groba od opeka (sl. 19/2) u Vlakovićevoj ulici (G-159) ima kao direktnu analogiju primerak sa Beogradske tvrđave, koji je Lj. Bjelajac opredelila u tip IV. Ona smatra da predstavljaju rad lokalnih radionica Singidunuma ili nekog drugog provincijskog proizvodnog centra. Kao interesantan podatak navodi da su ista vrsta zemlje, kvalitet i isti ili sličan ukras korišćeni za proizvodnju posuda imitacija reljefne *tera sigilate* sa Beogradske tvrđave. Inače hronološki raspon rada radionice Viminacium-Margum je druga četvrtina II veka – poslednja četvrtina drugog veka.¹³⁵ Bez obzira da li se radi o motivu koji je korišćen i na posudama od terra sigilate, datovanje ovih žižaka za sada ostaje otvoreno, s obzirom da žišci ovog tipa nisu još uvek preciznije datovani.

FIBULE

U okviru nekropola Singidunuma otkriveno je 11 celih ili fragmentovanih fibula. Najbrojnije su takozvane krstaste fibule zastupljene sa 5 primeraka. Pored njih su otkriveni i fragment dvočlane fibule sa šarnirom i lukom u obliku viljuške, zatim jednočlana bronzana fibula, kao i fibula nepoznatog izgleda iz groba na Čukarici. Delovi spiralno navijene žice i dela igle otkriveni su u G-180.

¹²⁹ Jovanović 1985, 45–52.

¹³⁰ Bjelajac 1982, 21–22, T. III-12, 12a.

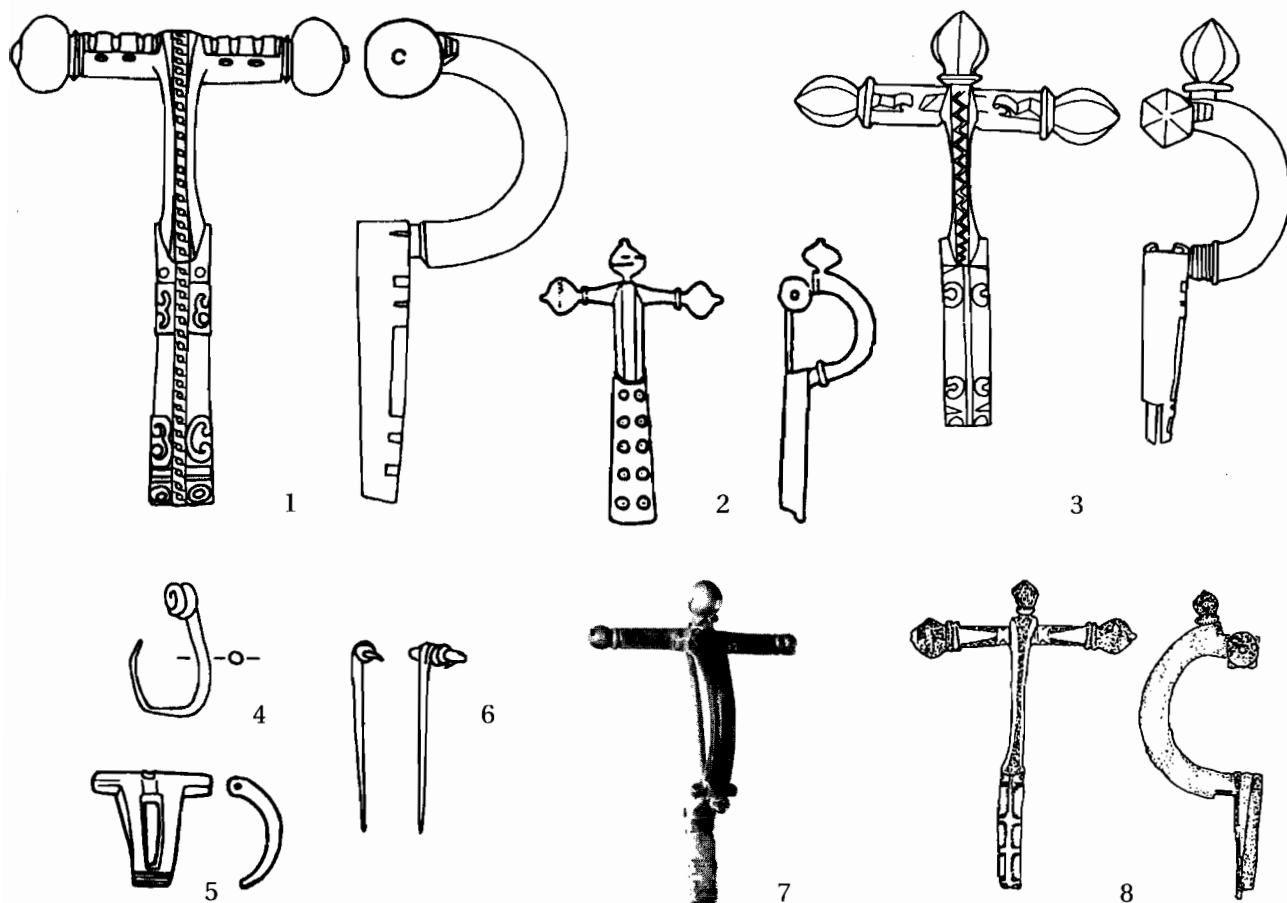
¹³¹ Ivanyi 1935, T. XCVII-32.

¹³² Korać 1995, 256.

¹³³ Korać 1995, 216, No. 2325.

¹³⁴ M. Korać uvodi ovaj termin, na osnovu sigurnih dokaza da je ovaj tip proizveden u Viminaciumu.

¹³⁵ Bjelajac 1982, 20.

Sl. 20. Fibule (R 2:3): 1. G-232; 2. G-253; 3. G-187; 4-6. G-180; 7. G-146; 8. G-32

Prvu varijantu predstavljaju krstaste fibule, kod kojih je presek potporne grede luka šestougaon bez ukrasa na sredini. Iz Singidunuma potiču dva primerka. Fibula (sl. 20/7) iz G-146 se datuje u 290–320. g. po E. Kelleru i pripada njegovom tipu 1a.¹³⁶ Karakteriše je šestougaona greda. Bronzana krstasta fibula (sl. 20/8) iz G-32 pripada istom tipu, a nalaz novca Dioklecijana, Maksimijana i Galerija u grobu, potvrđuje Kellerovo datovanje ovog tipa u 290–320 g.

Sledeća dva primerka krstastih fibula pripadaju Kellerovom trećem tipu. Osnovne karakteristike su da je poprečna greda pravougaona ili trapezoidna u preseku. Luk je po pravilu kraći nego noga.¹³⁷ Fibula iz G-232 ima dva para voluta na nozi i pripada varijanti C (sl. 20/1) koju autor datuje u 340–360. g. Novija razmatranja ovog tipa fibula predlažu nešto ranija datovanja – od 308. do 336/7. g.¹³⁸ Primerak istog tipa otkriven je u G-187, ali za razliku od prethodne varijante ima motiv ribljih okaca na nozi (sl. 20/3).

Sledeću varijantu predstavljaju fibule kod kojih je stopa iste dužine kao i luk, dok je stopa po pravilu duža. E. Keller datuje ovaj tip u period 350–380. g.¹³⁹ Primerak iz G-253 u Železniku ima nogu ukrašenu sa pet parova ribljih okaca (sl. 20/2). Otkriven je u grobu sa novcem cara Valensa, tako da odgovara vremenu druge polovine IV veka.

Dvočlana fibula sa šarnir mehanizmom (sl. 20/5) i lukom u obliku viljuške ima očuvan samo deo luka i glave sa fragmentovanim ukrasnim zadebljanjem koje je rešeno u obliku trna. Otkrivena je u grobu od opeka G-180. Ove fibule se datuju u III vek.¹⁴⁰ Jednočlana fibula, iz sloja uništenih grobova sa lokaliteta u Kosovskoj ulici, ima pravouga-

¹³⁶ Keller 1971, 32–35

¹³⁷ Keller 1971, 37.

¹³⁸ Vasić M. M. 2001, 195.

¹³⁹ Keller 1971, 38.

¹⁴⁰ Bojović 1983, 81–82

oni presek i dva navoja spirale. Oštećena stopa je pravougaono oblikovana. Uopšteno se ove fibule, zavisno od kvaliteta izrade, datuju u širi period, od I do IV veka.¹⁴¹

NAUŠNICE

Relativno je mali broj naušnica otkriven na nekropolama Singidunuma. Par minduša od zlatnog lima (sl. 21/1) iz G-227 na Voždovcu izrađen je u obliku cveta sa 8 latica. U centru cvetova je ležište za kamen. Kukica za kačenje je savijena u obliku slova S. Ispod je gredica sa koje su visila tri lančića, od kojih su očuvana dva. Na lančice su bili nanizani ukrasi od staklene paste ili dragog kamena. Ovaj tip naušnica karakteriše prvenstveno kuka oblika S, za koju Lj. Rusova-Slokoska smatra da se nije provlačila kroz uho, već da je bila ili kačena na traku ili je traka pridržavala naušnica na uhu. Naš primerak pripada varijanti 4 II tipa.¹⁴² Po tipologiji I. Popović ovakvi primerci pripadaju podvarijanti 2a3 tipa VIII, koji karakteriše složenije izrađen donji segment minduša, a pojavljuje se krajem II – početkom III veka i traje kroz ceo III, sve do prve polovine IV veka.¹⁴³ Ovaj tip, sa kukicom savijenom u obliku slova S, ima svoje uzore u etruskom i helenističkom nakitui datuje se u II-III vek.¹⁴⁴

Par zlatnih naušnica (sl. 21/2) sa šestouganim točkicem u ležištu, iz G-190, ima metalni deo od iskucane zlatne žice. Sa jedne strane ima S profilisanu kukicu za kačenje na uho, a drugi deo je raskucan u četiri kraka, koji čine ležište za koštanu perlu. Kroz dva kraka prolazi zlatna osovina koja drži koštanu perlu. Pripadaju tipu VIII 1/1 po tipologiji I. Popović, koja ga datuje u duži period od početka II do kraja III veka.¹⁴⁵

Pored ova dva primerka naušnica, na nekropoli su nalažene i bronzane alke otvorenih krajeva (sl. 21/3) koje su mogle da budu nošene na uhu. Međutim, samo oni primerci koji su otkriveni pored uha mogu da budu tretirani kao naušnice (G-32).

OGRLICE, PERLE I PRIVESCI

Jedina cela ogrlica otkrivena u G-113 danas je izgubljena, a kako ne postoji crtež ili fotografija nismo u mogućnosti da detaljnije razmatramo njen izgled, već smo jedino u mogućnosti da se oslonimo na opis M. Valtrovića koji navodi da je u pitanju ogrlica od srebrne i bronzane žice, koja je po svom telu imala dekoraciju u obliku rozeta, dok

je zakopčavanje vršeno kopčom od bronzane žice. S obzirom da u ostalim grobovima nisu otkrivene cele ogrlice, možemo da govorimo samo o pojedinačnim primercima ili nalazima više perli od staklene paste, zlata ili bronzane. Otkrivene su u grobovima G-4 (sl. 21/16), 28, 70 (sl. 21/13), 77, 146 (sl. 21/15, 17), 150 (sl. 21/11), 187 (sl. 21/4) 225 (sl. 21/10), 227 (sl. 21/12), 253 (sl. 21/14). Oblici su raznovrsni, tako da ima kružnih, sferičnih, poligonalnih, kriškastih, amorfni, rađenih uglavnom od staklene paste, ali i od metala – bronzane i zlata. Perla od staklene paste oker boje, iz G-227, ima ćelije po ivici u koje su umetnuti manji raznobojni krugovi, takođe od staklene paste. Zlatne perle su otkrivene u grobovima G-146, 190 (sl. 21/18) i 225. Jedna je kriškasta, jedna ima oblik točkica, dok je ostalih osam poligonalno. Nalaz niske od 9 ćilibarskih perli nanizanih na deblju gvozdenu žicu (sl. 21/19) u G-150, posebno je interesantan zbog položaja na skeletu u kojem je niska otkrivena. Moguće je da je predstavljala pojas koji je nošen oko struka, pošto je nađena u predelu stomaka.

Od privezaka su najbrojnije bronzane bule nađene u 4 groba G-19, 51 (sl. 21/8, 9), 53 (sl. 21/7), 146 (sl. 21/5). Bule inače predstavljaju relativno česte nalaze u antičkim grobovima, i to naročito devojčica i žena. One koje su izrađene od izrezanog bronzanog lima, često se pojavljuju u III i IV veku.¹⁴⁶ Zlatan privezak iz G-133 je tokom vremena izgubljen, tako da nam je danas poznato samo to da je posedovao kameju sa predstavom ženske glave u zlatnom okviru. Ovaj grob se, inače, datuje u vreme druge polovine III veka.

NARUKVICE

Otkriveno ih je ukupno 6. Od toga su dve od staklene paste (G-214 i G-218),¹⁴⁷ dve od deblje bronzane žice iz G-43, 253 (sl. 21/22, 24), jedna sa otvorenim krajevima iz G-254 (sl. 21/23), zatim jedna fragmentovana (sl. 21/21), od upletene bronzane žice (G-175) i jedna šuplja, zatvorenih krajeva, načinjena od

¹⁴¹ Jovanović 1978, 52-53.

¹⁴² Rusova-Slokoska 1991, 29, 31.

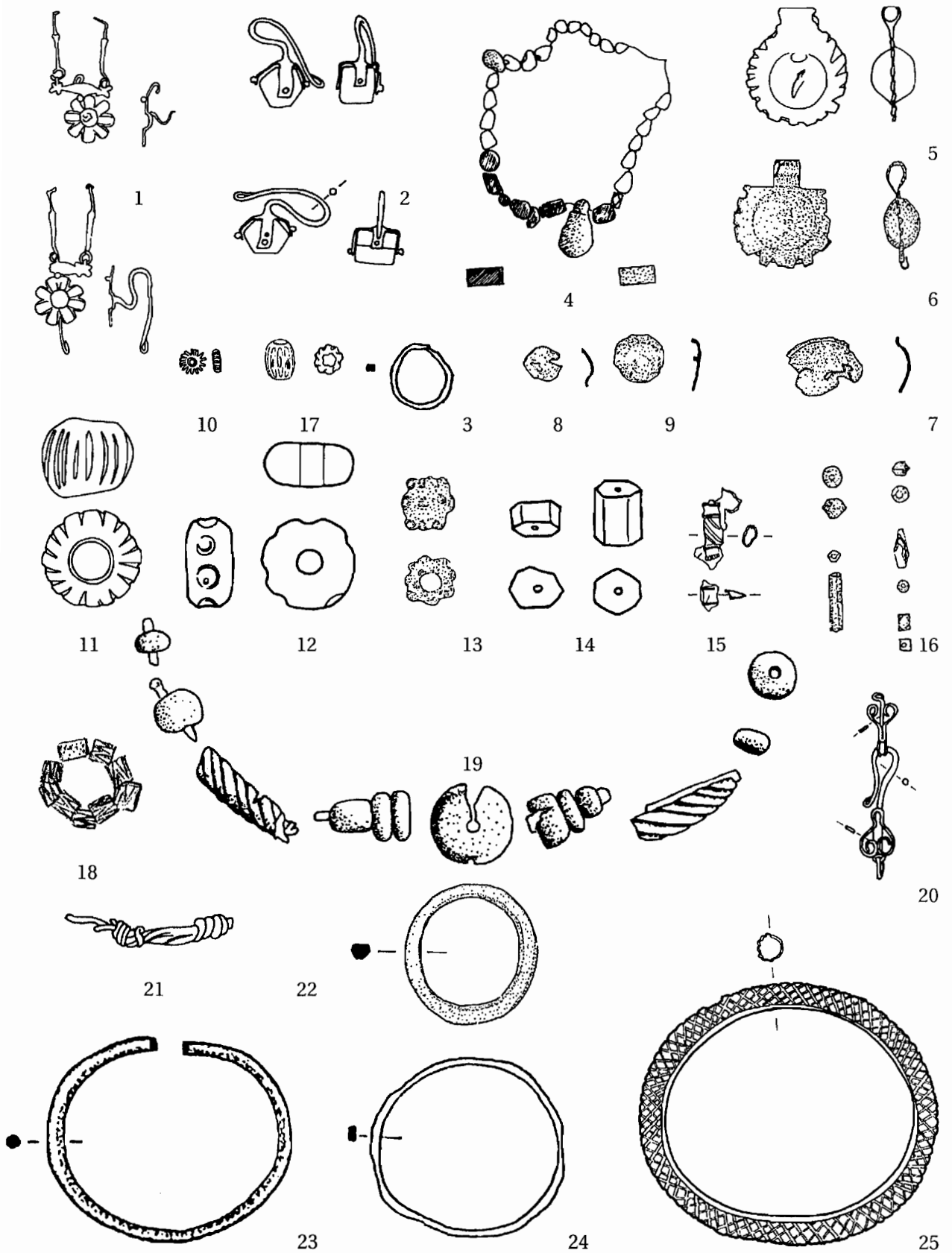
¹⁴³ Popović I. 1996, 26.

¹⁴⁴ Rusova-Slokoska 1991, 29.

¹⁴⁵ Popović I. 1996, 25.

¹⁴⁶ Alföldi, 1957, 444.

¹⁴⁷ Fragmenti ovih narukvica tokom vremena su izgubljeni.

Sl. 21. Nakit (R 2:3) – naušnice: 1. G-227; 2. G-190; 3. G-32; ogrlice: 4. G-187; 20. G-190; privesci: 5. G-146; 6,8,9. G-51; 7. G-53; perle: 10. G-225; 11. 150; 12. G-227; 13. 70; 14. G-253; 15,17. G-146; 16. G-4; 18. G-190; 19. G-150; narukvice: 21. G-175; 22. G-43; 23. G-254; 24. G-252; 25. G-150

zlatnog lima (sl. 21/25). Narukvice od staklene paste i bronzane narukvice otvorenih krajeva ili upletene žice, predstavljaju čest nalaz u ženskim grobovima IV veka,¹⁴⁸ dok zlatna narukvica iz grobnice u Bul. kralja Aleksandra 72–78 (G–150) predstavlja izuzetak. Načinjena je od kružno savijenog zlatnog lima, tako da je iznutra šuplja. Gornji deo narukvice ukrašen je mrežom međusobno isprepletenih kosih ureza. Direktna analogije za naš primerak nismo našli, a ovaj tip narukvica je u upotrebi tokom III i IV veka.¹⁴⁹

PRSTENJE

Otkriveno je 9 prstenova. Od toga je pet sa ukrasnim kamenjem ili staklom (G–145, 150, 187, 190, 260), jedan je poligonalan (G–234), dva u vidu alke (G–10), a jedan je prsten ključ. Tipološki su razvrstane u 7 tipova.

Jednostavne alke (sl. 22/8) od bronzane ili srebrne žice slabijeg kvaliteta, koje su nošene pojedinačno ili više primeraka na jednom prstu, predstavljaju čestu pojavu u materijalu rimskih slojeva i hronološki ih je teško opredeliti. Pripadaju tipu IX po tipologiji I. Popović.¹⁵⁰

Prstenje sa ufasovanim kamenom ili staklenom pastom, pripada najbrojnijoj grupi prstenja otkrivenoj na nekropoli. Moguće je izdvojiti četiri tipa u okviru ove grupe. Primerak iz olovnog sarkofaga G–190 pripada tipu kod kojeg se iznad linije alke nalazi kasetna za kamen (sl. 22/3), a da pri tome linija nije prekinuta. Ramena su naglašena, ali čine celinu sa kasetom. Ovo prstenje, čiji se nastanak hronološki opredeljuje u period kraja II veka, ima svoj najveći uspon tokom III veka, da bi nastavilo svoje trajanje sve do početka IV veka. Pripada tipu IV po tipologiji I. Popović.¹⁵¹ Sličan primerak je otkriven u G–150 (sl. 22/4). Njega odlikuje alka koja je celom svojom dužinom približno iste širine. Ramena su obla, a kasetna za kamen je iznad linije alke i pritom obuhvata njenu celokupnu širinu. Zajedničko za oba ova prstena je da se na ramenima pojavljuje motiv volute sa obe strane glave. Ovaj motiv je karakterističan za ceo III vek, u koji se inače i datuju ova dva groba.¹⁵² Prsten iz sarkofaga G–145 ima alku načinjenu od tordirane žice koja je na ramenu povezana sa kasetom u koju je umetnuta gema (sl. 22/2). Na ramenu se sa svake strane nalaze po dve granule. Pripada tipu kod kojeg je alka iste širine, dok se kasetna za kamen ili pastu nalazi iznad linije alke, i to kasnijoj varijanti iz III veka, kada počinje masovni-

ja upotreba filigrana i granulacije u izradi rimskog nakita.¹⁵³ Veoma sličan prsten iz Nova Lj. Ruseva Slokoska opredeljuje u tip VII, varijantu 1, koji odlikuje odvojena izrada glave od alke prstena, a datuje ga u IV vek.¹⁵⁴ Istom tipu pripada primerak iz G–187, kod koga je jedina razlika što je alka od bronzane žice (sl. 22/1). Prema uslovima nalaza datuje se u IV vek. Tipu prstenja kod koga alka i glava čine celinu pripada i prsten iz G–260 (sl. 22/7), koji je goreo na vatri i stoga je teško oštećen. Može se opredeliti u osnovni tip II, pošto se alka širi progresivno od ramena ka glavi, a pritom sa njom čini celinu, dok su ramena blago zaobljena. Zavisno od svoje masivnosti i oblikovanja ramena datuje se od kraja I do III veka.¹⁵⁵

Zlatan prsten iz sarkofaga u Ulici Kosovskoj 20 poligonalan je u preseku, a alka ima istu širinu celom svojom dužinom (sl. 22/5). Pripada tipu prstenja poligonalnog preseka koji često ima natpis. Karakterističan je za period II–III veka.¹⁵⁶

Prstenove ključeve je teško hronološki preciznije opredeliti zbog njihove funkcije, mada se uobičajeno smatra da su u upotrebi od II veka (sl. 22/6).

PREDICE

Predice su otkrivene u grobovima skeletno sahranjenih pokojnika. Dve predice iz G–32 (sl. 22/12) i G–253 (sl. 22/14) imaju kopče oblika latiničnog slova D. Karakteristične su za kraj III i ceo IV vek, kada predstavljaju čest inventar grobova.¹⁵⁷ Predica iz G–32 je otkrivena zajedno sa novcem cara Dioklecijana, a iz G–253 sa novcem cara Valensa. Zanimljive nalaze predstavljaju dve bronzane predice (sl. 22/10, 13) otkrivene pored skeleta konja u Majke Jevrosime 36. Naročito je interesantna veća bronza predica ovalnog oblika, sa masivnim povijenim trnom. Njen oblik ima analogije u sličnim predicama sa životinjskom glavom na trnu sa kasnoantičkih

¹⁴⁸ Lanyi 1972, 83; Keller 1971, 94–108.

¹⁴⁹ Popović I. 1996, 52, tip II.

¹⁵⁰ Popović I. 1992, 15.

¹⁵¹ Popović I. 1992, 11.

¹⁵² Popović I. 1994, 9.

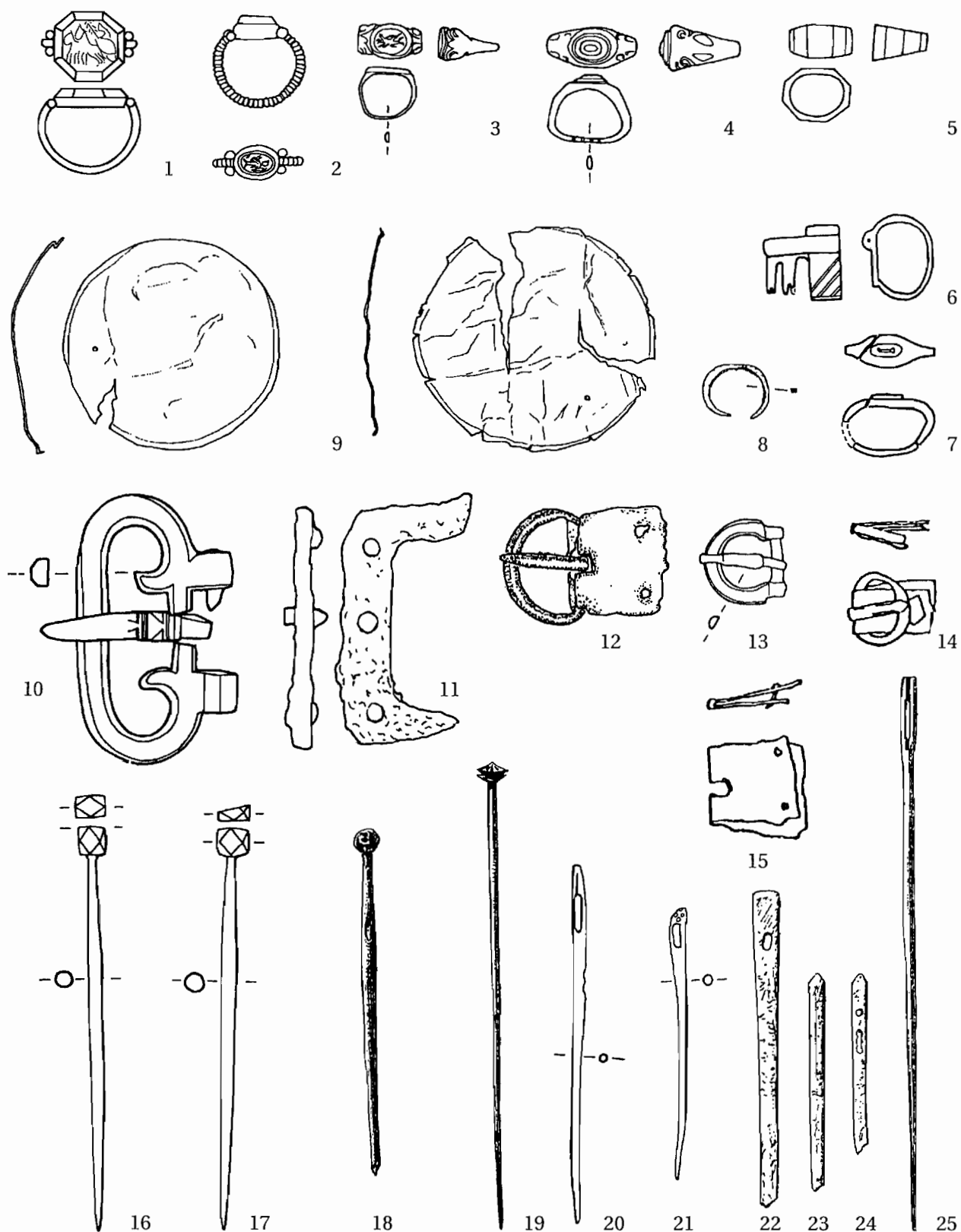
¹⁵³ Popović I. 1992, tip IV, 11.

¹⁵⁴ Rusova-Slokoska 1991, kat. 219; 83, 180.

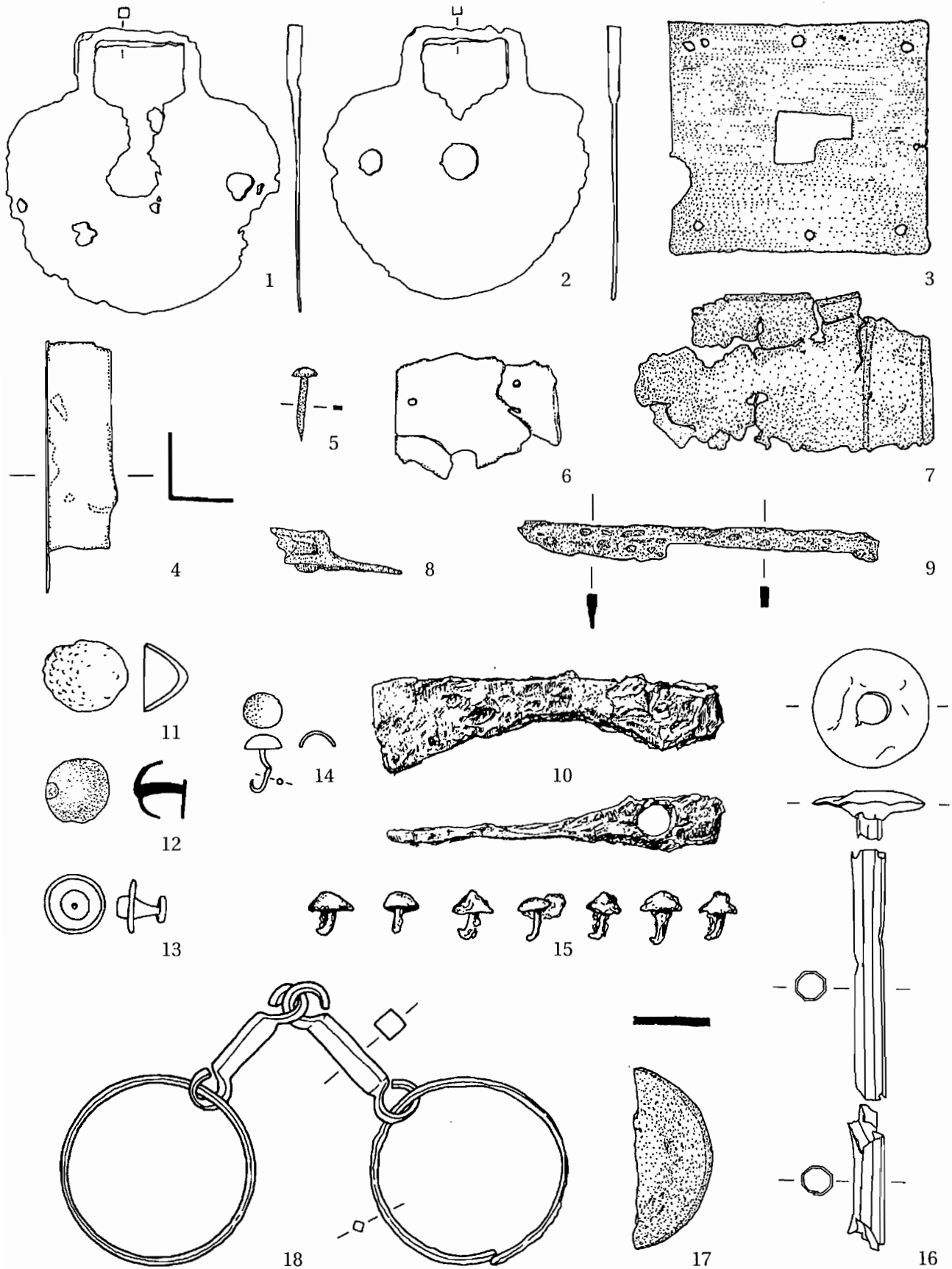
¹⁵⁵ Popović I. 1992, 10.

¹⁵⁶ Popović I. 1994, 5; Rusova-Slokoska 1991, 75.

¹⁵⁷ Rusova-Slokoska 1991, 460.

Sl. 22. Nakit i delovi odeće (R 2:3) – prstenje: 1. G-187; 2. G-145; 3. G-190; 4. G-150; 5. G-234;
 6. lok. Kosovska ul. – iz sloja uništenih grobova; 7. G-260; 8. G-10; 9. G-234;
 predice: 10, 13. lok. ul. Majke Jevrosime 36 – iz sloja uništenih grobova; 11. G-150; 12. G-32; 14, 15. G-253;
 igle: 16, 17, 21. G-150; 18, 19. G-94; 20. G-175; 22-24. G-67; 25. G-94

Sl. 23. Predmeti za svakodnevnu upotrebu. (R 2:3) – 1, 2. G-146; 3,5,8. G-67; 4,6. G-85; 7. G-43; 9. G-90; 10, 17. G-54; 11. G-150; 12. G-9; 13, 18. lok. ul. Majke Jevrosime 36 – iz sloja uništenih grobova; 14. G-175; 15. G-261; 16. G-227

nekropola Germanije.¹⁵⁸ Verovatno su sa ostalim inventarom, bronzanom nitnom i gvozdenim žvalama predstavljale deo konjske orme.

IGLE

Relativno mali broj igala predstavljen je bronzanim i koštanim primercima. Za dve koštane igle otkrivene u G-150, prema uslovima nalaza može se reći da su nošene u kosi (sl. 22/16, 17). Koštane igle poliedarskih glava pripadaju kraju III i četvrtom veku, mada se kao deo grobnog inventara kasnoantičkih nekropola pojavljuju i kasnije,¹⁵⁹ dok se za iglu iz G-175 (sl. 22/20) može reći da je nošena kao deo odeće. Koštane igle (sl. 22/22, 23, 24) iz G-67 verovatno su korišćene za šivenje. Drugi oštećeni primerci potiču iz devastiranih grobova (G-17 i 67), tako da se ne može odrediti njihova preciznija funkcija. Koštane igle koje se pojavljuju kao deo nakita za kosu u III veku, upotrebljavane su i tokom IV veka.¹⁶⁰ Bronzane igle iz G-150 (sl. 22/21) i 175 su tipološki i hronološki neosetljive, dok za bronzanu iglu bikonične glave (sl. 22/19), iz groba bunara sa Trga Republike, nemamo bliže analogije. Pored ove sa bikoničnom glavom, u grobovima bunarima su otkrivene još dve igle (sl. 22/18, 25).

Ostaci bronzanih i gvozdениh limova (sl. 23/4, 6, 7), ključeva i ključaonica (sl. 23/3, 8), oplata (sl. 23/1, 2) manjih eksera (sl. 23/5) u grobovima spaljenih i inhumiranih pokojnika (G-43, 67, 85, 146, 258), ukazuju na postojanje drvenih kovčežića koji su većim delom uništeni. Ovaj materijal je naročito karakterističan za drugu polovinu III i za IV vek.¹⁶¹ Neki klinovi manjih dimenzija su jedini očuvani delovi kožne obuće (sl. 23/15). Različite bronzane i gvozdene nitne i zakivci predstavljaju ostatke predmeta od materijala koji nisu mogli da se očuvaju tokom vremena (sl. 23/11-14). Posebno je zanimljiva cevasta srebrna oplata sa diskoidnim završetkom na vrhu (sl. 23/16). Nažalost, ovom predmetu nismo uspeli da odredimo funkciju, niti da prepoznamo analogne oblike među materijalom antičkog perioda sa šire teritorije carstva. Gvozdeni razvodnik (sl. 23/18) otkriven je pored skeleta konja, u sloju nekropole u Ulici Majke Jevrosime.

* * *

Brojan keramički materijal, posude i žišci, najčešći su inventar grobnih celina, a forme nadene u

grobovima Singidunuma odražavaju repertoar tipičan za šire područje okolnih provincija. Može se reći da je otkriven zavidan broj predmeta koji čine luksuzan nakit, bez obzira na pljačke koje su grobove pratile još od antike, a nakit bio jedan od osnovnih razloga zbog kojih se pljačkalo. U poređenju sa ostalim provincijama i gradovima u okolini, singidunumski materijal se ne razlikuje, već ponavlja forme karakteristične za balkanske provincije. U prvom redu je tu prstenje, zatim naušnice, narukvice, perle i privesci – bule. Luksuzan nakit, rađen od zlata i srebra dovoljno je zastupljen da bi se još jednom potvrdilo da je Singidunum predstavljao urbanu celinu u kojoj je obitavalo i imućnije stanovništvo, koje je posedovalo nakit bogatije izrade. Taj period bi, ako posmatramo samo nakit, trajao sredinom III i sredinom IV veka. Ostali predmeti svakodnevne upotrebe: ogledalo (sl. 23/17), nož (sl. 23/9), sekira (sl. 23/10), drveni kovčežići su, sa jedne strane bili potrebni pokojniku tokom boravka na onom svetu, dok sa druge strane mogu imati i kulturni karakter.

NADGROBNA KAMENA PLASTIKA

NADGROBNE STELE

Korpus nadgrobnih stela Singidunuma je relativno veliki, ako se uzme u obzir ranije pomenuta činjenica da je od antike do danas sloj antičkog Singidunuma doživeo mnogobrojna razaranja. Broj iznosi negde oko 45 kamenih spomenika, celih ili fragmentovanih, od kojih su neki nestali tokom vremena, tako da o njima imamo podatke samo iz literature. Nažalost, nijedna stela nije otkrivena in situ tj. na mestu groba zbog koga je i napravljena. Međutim, sekundarna upotreba stela kao dela konstrukcije kasnijeg groba je veoma česta i pomaže nam da neke grobove bliže hronološki opredelimo. Od celokupnog korpusa stela, 17 je sekundarno upotrebljeno za izradu kasnijeg groba.

S-1. Nadgrobna stela otkrivena na Beogradskoj tvrđavi. Tokom vremena je nestala. Od stele je preostao prepis natpisa. IMS I 26.

Eventualna dekoracija na steli nije poznata.

¹⁵⁸ Böhme 1974, 65.

¹⁵⁹ Petković S. 1995, 29 – tip I, var. 1.

¹⁶⁰ Fülep 1984, 215.

¹⁶¹ Keller 1971, 111.

S-2. Delimično oštećena stela načinjena od krečnjaka, otkrivena 1962. god. u Kosovskoj ulici, kao deo konstrukcije G-218. Dimenzije stele su 1.68×0.78×0.28 m.

U zabatu sa lučnim krovom predstavljene su tri figure – jedna odraslog čoveka i dve dečije. Lica i delovi odeće koji se prepoznaju su oštećeni. Trougaona polja izvan zabata su ukrašena po jednom reljefno predstavljenom rozetom. Natpisno polje je oivičeno reljefno izvedenom kanelurom. IMS I 28.

S-3. Fragmentovana nadgrobna ploča od koje su očuvani samo delovi natpisnog polja i natpisa. Otkrivena je 1971. god. sekundarno upotrebljena za izradu groba G-235 u Ul. Majke Jevrosime 28. Očuvane dimenzije 1.95×0.70 m. IMS I 29.

S-4. Fragmentovana nadgrobna ploča, otkrivena u sekundarnoj upotrebi kao poklopac groba G-218, u Kosovskoj ulici. U trougaonom zabatu reljefno je predstavljena ljudska figura a u desnom trougaonom polju, izvan zabata, grožde sa lozom. Natpisno polje je možda bilo oivičeno stubovima. IMS I 30.

S-5. Fragmentovana nadgrobna stela otkrivena u Beogradu, izgubljena je tokom vremena. Opis je dat prema Marsilijevom crtežu. Natpisno polje je uokvireno sa dva stuba sa korintskim kapitelima. Na soklu je predstava vučice sa blizancima, dok su iznad njih predstavljeni brežuljci. IMS I 32.

S-6. Nadgrobna stela otkrivena u Beogradu. Natpis je očuvan prema manuskriptu iz XV veka. IMS I 33.

S-7. Nadgrobna stela otkrivena u sekundarnoj upotrebi kao deo G-138. Niša sa reljefnom predstavom uokvirena je sa dva pravougaona stuba sa stilizovanim kapitelima od po tri lista (sl. 24/2). U samoj niši je predstava dve figure koje leže i jedne koja sedi. Iznad njih je školjka. U trougaonim poljima izvan niše su dva delfina, sa leve i desne strane. Natpisno polje je uokvireno, takođe, sa dva stuba čiji su kapiteli identični prethodno pomenutim. IMS I 34.

S-8. Nadgrobna stela od krečnjaka, otkrivena 1890. godine u Gospodar Jevremovoj 36, u sekundarnoj upotrebi, kao deo grobne konstrukcije (sl. 26/3). Dimenzije su 2.30×1.00×0.30 m. Trougaoni timpanon je ispunjen reljefnom predstavom ruže sa tri lista. U trougaonim poljima je loza sa groždem, a u niši dve biste, muška i ženska, uokvirene sa dva pravougaona stuba sa korintskim kapitelima. Stubovi istog izgleda uokviruju i natpisno polje. IMS I 35.

S-9. Nadgrobna stela od belog mermera, otkrivena na Beogradskoj tvrđavi. Luk timpanona stoji na dva manja pravougaona stuba. Unutar njih je stilizovana kružna rozeta. Natpisno polje je uokvireno kanelovanim reljefom. Na soklu je reljefna predstava posude iz koje izrasta loza sa groždem. Dimenzije 2.15×0.86×0.32 m. IMS I 36.

S-10. Fragmentovana nadgrobna stela, otkrivena u sekundarnoj upotrebi za izradu G-137 u Brankovoj 16. Očuvan je samo deo natpisnog polja. Dimenzije 2.00×0.80×0.30 m. IMS I 37.

S-11. Nadgrobna stela načinjena od krečnjaka, upotrebljena sekundarno za izradu grobnice (sl. 24/1). Otkrivena je u Višnjicevoj 10. U niši koja se u gornjem delu završava lukom predstavljena je bista muškarca zaogrnutog plaštom koji je vezan fibulom na desnom ramenu. Izvan arkade u trougaonim poljima su dve rozete. Natpisno polje je udubljeno i oivičeno kanelovanim reljefom. Dimenzije su 2.75×1.01×0.31 m. IMS I 38.

S-12. Stela iz Beograda zabeležena u jednom manuskriptu iz XV veka. IMS I 39.

S-13. Nadgrobna stela od krečnjaka, otkrivena u Kosovskoj 19-23 u sekundarnoj upotrebi pri izradi kasnijeg groba (sl. 24/4). Unutar niše je venac sa rozetom u sredini oivičen pravougaonim stubovima na kojima stoji arkada. U očuvanom trougaonom polju je grana sa lišćem. Natpisno polje je oivičeno kanelovanim reljefom. Dimenzije iznose 1.65×0.74×0.30 m. IMS I 40.

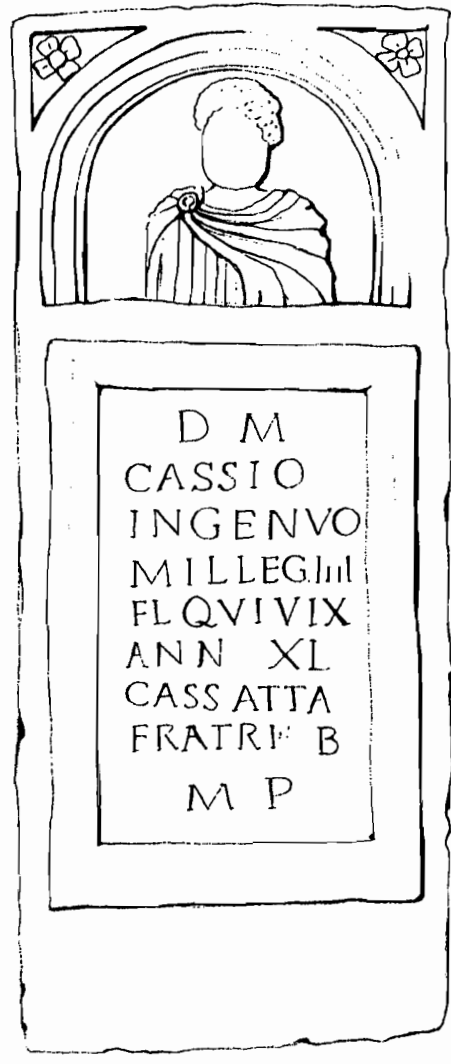
S-14. Oštećena nadgrobna ploča od krečnjaka, otkrivena na uglu ulica Simine i Dobračine. U niši, oivičenoj arkadom, su biste dve odrasle i dve dečije figure (sl. 25/3). U trougaonim poljima su dva delfina. Na frizu je predstavljen niz glava bikova povezanih girlandama. Natpisno polje je oivičeno kanelovanim reljefom. Dimenzije 2.25×0.92×0.28 m. IMS I 41.

S-15. Stela od krečnjaka, otkrivena u Đušinoj ulici. U trougaonom zabatu je centralna predstava: ogledalo, zatim pravougaoni predmet – tablica na desnoj strani i par sandala na levoj strani. U uglovima su rozete. Očuvane dimenzije su 0.96×0.94×0.19 m. IMS I 42.

S-16. Fragmentovana nadgrobna stela, otkrivena na Beogradskoj tvrđavi. Očuvane dimenzije su 0.50×0.35×0.22 m. IMS I 43.

S-17. Fragment nadgrobne stele od krečnjaka, otkrivene na prostoru Batal džamije. Natpisno polje je oivičeno kanelovanim reljefom. Očuvane dimenzije stele su 1.12×1.10×0.27 m. IMS I 44.

Sl. 24. Nadgrobne stele (R 1:20): 1. S-11 (G-199);
2. S-7 (G-138); 3. S-20; 4. S-13 (G-218)

1

3

4

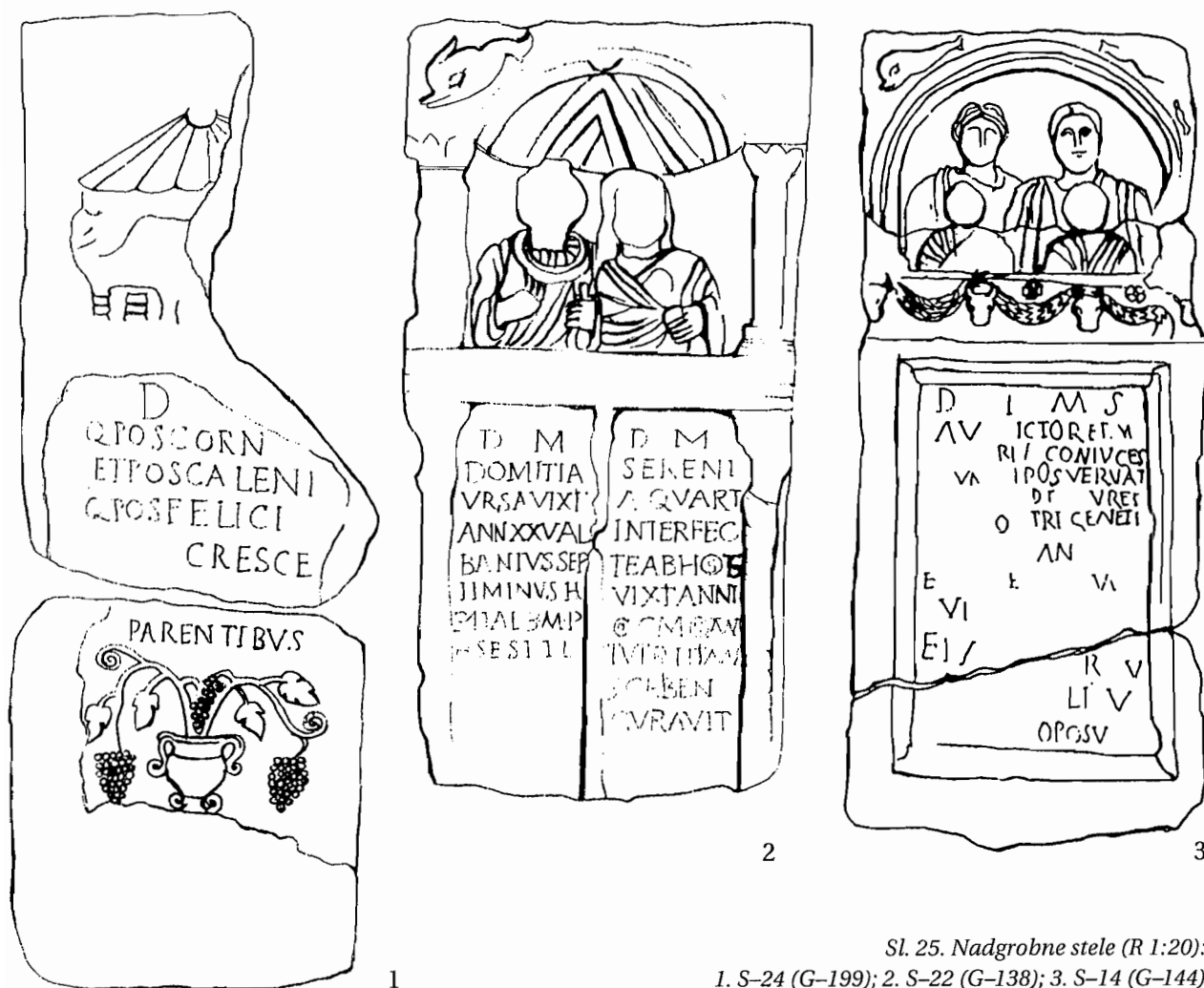
2

D M
CASSIO
INGENVO
MILLEGIII
FLQVIVIX
ANN XL
CASS ATTA
FRATRI B
M P

ATTIA
SOTRIS
VIXIT AN
VHIST

D M
VALERI
AVICTO
RI AVI
XITANL
L AVRE
MERCA
TORVET
LEGIII
ANT. CONI
B M P

D M
LALBANVS
L FIL FL SEPTI
MINVS SIRMI
IMAG LEG III
STIP XXIII IVS
SVIPSIVS SEPTICR
VMC TITVS CRES
CENS VEILEGIII FL
LALBANIVS HERMES
EPHILCANVS SV
DRONICI HEREDES
FECERVNT

Sl. 25. Nadgrobne stele (R 1:20):
1. S-24 (G-199); 2. S-22 (G-138); 3. S-14 (G-144)

S-18. Nadgrobna stela od krečnjaka, otkrivena na uglu Dobračine i Simine ulice. U frontonu je predstavljena rozeta sa dva lista (sl. 26/1). U trougaonim poljima su akantusovi listovi. U niši su tri odrasle osobe i tri deteta između dva stuba sa korintskim kapitelima. Natpisno polje je oivičeno kanelovanim reljefom. Očuvane dimenzije stele su 2.15×0.81×0.29 m. IMS I 45.

S-19. Fragmentovana nadgrobna stela otkrivena u Ulici carice Milice. Očuvane dimenzije su 0.92×0.72×0.10 m. IMS I 49.

S-20. Nadgrobna stela otkrivena u Bulevaru kralja Aleksandra 52. Plastično modelovana arkada je bez dekoracije, dok se iznad nje nalazi još jedna u kojoj je plastična predstava rozete (sl. 24/3). Udubljeno natpisno polje. Dimenzije su 1.71×0.58×0.28 m. IMS I 50.

S-21. Nadgrobna stela je otkrivena ispred Dobračine 36. Tokom vremena je nestala. IMS I 51.

S-22. Nadgrobna stela je otkrivena ispred Simine 33, u sekundarnoj upotrebi kao deo kasnijeg groba (G-138). U niši sa reljefom su predstavljena poprsja muške i ženske osobe iznad kojih je školjka (sl. 25/2). Ivice polja su ograničene sa dva pravougaona stuba koji se završavaju korintskim kapitelima. U trougaonim poljima su delfini. Natpisno polje je ograničeno tordiranim stubovima sa korintskim kapitelima i podeljeno u dva dela po vertikali. Deo stele ispod natpisnog polja nije očuvan. Očuvane dimenzije su 2.15×1.10×0.30 m. IMS I 52.

S-23. Fragment stele sa nepoznatog nalazišta u Beogradu. IMS I 54.

S-24. Nadgrobna stela od krečnjaka prelomljena u dva dela pri sekundarnoj upotrebi za izradu jednog kasnijeg groba u Višnjicevoj 10 (sl. 25/1).

a) Veoma oštećena predstava posmrtnog banqueta u kojoj se naziru ljudske figure u niši sa reljefom

1

2

3

4

5

6

7

Sl. 26. Nadgrobne stele (R 1:20): 1. S-18 (G-144); 2. S-42; 3. S-8 (G-120); 4. S-40; 5. S-41; 6. S-25; 7. S-31

iznad kojih je školjka. Deo natpisnog polja je oštećen. Očuvane dimenzije su 1.60×1.01×0.31 m.

b) Zadnji red natpisa je očuvan, a ispod njega, u soklu, predstavljena je posuda iz koje se širi loza sa grozdovima na levo i desno. Očuvane dimenzije iznose 1.15×1.01×0.31 m.

Ivica natpisnog polja na oba fragmenta je oklesana. IMS I 55.

S-25. Nadgrobna stela sa nepoznatog nalazišta u Beogradu. U zabatu je predstavljen orao okrenut na levo (sl. 26/6). U trougaonim poljima su delfini. Između zabata i polja sa reljefom je predstava talasaste volute. U polju sa reljefom je venac sa rozetom u sredini i vrpcama koje lepršaju. Uokvireno je tordiranim stubovima sa korintskim kapitelima. Natpisno polje je ograničeno sa dva kanelovana polustuba, čije su baze izvedene u obliku lotosovog cveta, a kapiteli su korintski. Dimenzije stele su 1.77×0.76×0.53 m. IMS I 56.

S-26. Fragment natpisnog polja stele otkrivene na Tašmajdanu u sekundarnoj upotrebi za izradu kasnijeg groba. Očuvane dimenzije su 0.72×0.93×0.21 m. IMS I 57.

S-27. Nadgrobna stela od krečnjaka, otkrivena u sekundarnoj upotrebi za izradu docnijeg groba u Brankovoj 16 (G-137). Površina stele je oklesana. U lučnom zabatu je oštećena predstava ljudskog poprsja. Dimenzije su 1.55×0.75×0.23 m. IMS I 58.

S-28. Fragment natpisnog polja nadgrobne stele, otkriven na Beogradskoj tvrđavi. Očuvan je gornji deo polukružnog stuba i kapitela koji je uokvirivao natpisno polje. Očuvane dimenzije iznose 0.65×0.34×0.24 m. IMS I 59.

S-29. Fragment stele, otkriven 1890. godine, danas je izgubljen. IMS I 60.

S-30. Stela od krečnjaka, otkrivena u Beogradu 1901. godine, danas je izgubljena. IMS I 61.

S-31. Fragment nadgrobne stele, otkrivene u Beogradskoj tvrđavi. U pravougaonoj niši su dve ljudske biste (sl. 26/7). Žena ima kosu podeljenu po sredini, a muškarac drži volumen u ruci. U oštećenom zabatu je orao sa spuštenim krilima. Na frizu je predstavljena vreža sa srcolikim listovima. Očuvan je samo deo levog kapitela u natpisnom polju. Očuvane dimenzije su 0.89×0.84×0.31 m. IMS I 62

S-32. Gornji deo nadgrobne stele, otkrivene kod Tašmajdana u sekundarnoj upotrebi. U zabatu je predstavljena glava meduze. U sredini pravougaone niše, između dva stuba, prikazana je rozeta. Očuvane dimenzije su 1.44×1.09×0.30 m. IMS I 63.

S-33. Fragment nadgrobnog spomenika otkrivenog u Beogradu, o kome je jedini podatak zabeležen kod Marsiljia. IMS I 64.

S-34. Fragment nadgrobne stele od krečnjaka otkrivene na nepoznatom nalazištu u Beogradu. U soklu je predstavljena posuda iz koje izvire loza. Danas je izgubljena. Očuvane dimenzije su 0.70×0.56×0.26 m. IMS I 65.

S-35. Fragment nadgrobne stele, otkriven prilikom iskopavanja kod eskarpe severoistočne kule Gornjeg grada Beogradske tvrđave. Očuvane dimenzije su 0.79×0.37 m. IMS I 66.

S-36. Fragment nadgrobnog spomenika, otkrivenog u Beogradu. Podatak prema Marsiljiju IMS I 67.

S-37. Fragment nadgrobne stele od krečnjaka, otkrivene na Beogradskoj tvrđavi. Očuvane dimenzije su 0.53×0.68×0.30 m. IMS I 68.

S-38. Fragment nadgrobne stele, otkrivene na nepoznatom nalazištu u Beogradu. Dimenzije 0.25×0.37×0.14 m. Nestala je tokom vremena. IMS I 69.

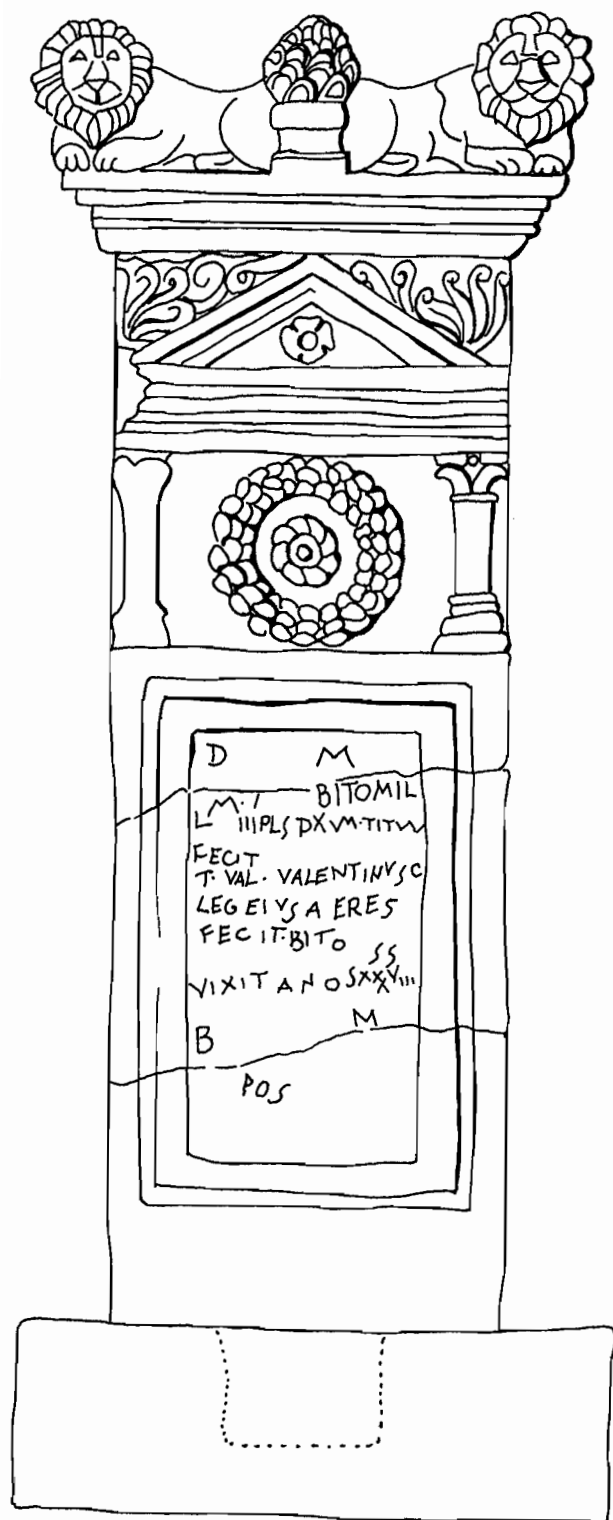
S-39. Natpis se nalazi u okviru profilisanog polja, a ispod natpisa ascija. U trougaonom zabatu je rozeta (sl. 26/5). U spoljnjim trouglovima su delfini. IMS I 70.

S-40. Natpis se nalazi između dva stuba. Iznad natpisa je rozeta sa širokim listovima koji ispunjavaju ceo prostor trougaonog zabata (sl. 26/4). IMS I 71.

S-41. Deo nadgrobne stele palmirskog tipa. Ljudska bista sa sveštenečkom kapom obučena u togu. IMS I 72.

S-42. Nadgrobna stela, otkrivena na uglu ulica Zmaj Jovine i Jevremove. U trougaonom zabatu predstavljen je orao, a u trougaonim poljima delfini (sl. 26/2). U međupolju predstavljene su biste odraslih osoba kao i tri manje biste. Na frizu je reljefno predstavljena vreža sa srcolikim listovima. Natpisno polje je između dva stuba sa korintskim kapitelima. Očuvane dimenzije iznose 2.00×0.80×0.33 m.

S-43. Nadgrobna stela otkrivena u Palmotićevoj ulici u sekundarnoj upotrebi pri izradi antičkog groba inhumiranog pokojnika (G-19). Gornji deo stele čini predstava dva plastično modelovana lava između kojih je predstavljena šiškarka na žrtveniku (sl. 27). U trougaonom zabatu je predstavljena rozeta, a u međupolju rozeta unutar venca. U trougaonim poljima su palmete. Natpisno polje je u profilisanom okviru. Dimenzije stele su 3.58×1.00×0.37 m.

Sl. 27. Nadgrobna stela (R 1:20): S-43 (G-19)

S-44. Nadgrobna stela. U zabatu je predstavljena meduza, a u spoljnjim trouglovima vinova loza sa groždem. U međupolju su predstavljene biste, od kojih je očuvana samo bista muškarca na desnoj strani. Natpis nije očuvan.

* * *

Nadgrobnim stelama Singidunuma je do sada posvećena relativno skromna pažnja, u dva rada. A. Mocsy je, u delu svog rada o Singidunumu, razmatrao predstave oslanjajući se na tipologiju koja je sastavljena od materijala sa teritorije cele provincije Mezije Superior. On uočava dva tipa nadgrobnih stela koji doživljavaju svoj razvoj tokom vremena. M. Mirković, je uz katalog natpisa iz Singidunuma, posvetila pažnju i osnovnim ikonografskim odlikama, poredeći ih sa materijalom iz susednih provincija. Uglavnom je uvidela sličnost sa materijalom iz Donje Panonije, unutrašnjosti i središta Mezije, a u manjoj meri Skupija, Makedonije i Male Azije.¹⁶²

Samo jedna nadgrobna stela je očuvana u celosti, dok su ostale sastavljene iz fragmenata, okrnjene ili namerno oštećene, naročito kad su bile u sekundarnoj upotrebi. Zbog ovakvog stanja očuvanosti, danas je moguće komentarisati oblik i predstave samo dvadesetak stela.

Zajednička odlika im je da imaju pravougaoni oblik, osim dva primerka S-15 i S-20, od kojih prvi ima trougaono završen vrh, dok je kod poslednje kraj lučno završen. Po broju polja – registara koje poseduju, mogu se izdvojiti dve grupe. U prvoj grupi su one koje imaju natpisno polje i iznad njega polje sa figuralnom predstavom pod lučnim svodom ili trougaonim zabatom, u drugoj one kod kojih se iznad natpisnog polja najčešće nalaze predstave ljudskih bista, a u polju iznad njih lučni svod ili trougaoni zabat. Samo u jednom slučaju je i sokl dekorisan i to sa predstavom vučice i blizanaca.

Prva grupa je zastupljena sa 10 spomenika (S-2, 9, 11, 13, 14, 15, 20, 27, 39, 40). Natpis se po pravilu nalazi u profilisanom polju, osim u slučaju S-40, gde je natpis uokviren sa dva stuba. U polju iznad natpisa nalaze ljudske se figure u polukružnoj niši kod stela S-2, 11, 14, 27. Kod stela S-9 i S-13 ispod lučnog svoda, oslonjenog na dva manja stuba, prikazani su rozeta sa vencem i disk uokviren girlandom. Slične stele se nalaze na prostoru Gornje Mezije, naročito u istočnom delu provincije.¹⁶³

Trougaoni zabat sa predstavom iznad natpisnog polja se nalazi na tri spomenika. Prvi, S-15 po predstavi ogledala, sandala i češlja u trougaonom

¹⁶² IMS I, 41.

¹⁶³ IMS II, 131; IMS III/2, 26, 28, 34, 35, 44, 45, 56, 57, 66, 67, 69, 71, 73, 89, 91; Mocsy 1970, Abb. 32, 35, 37, 42.

zabatu veoma podseća na slične spomenike iz Skupija¹⁶⁴. Dve stele sa grčkim natpisom S-39 i 40 imaju floralni motiv u trougaonom zabatu. Dok se natpis kod prve nalazi u reljefnom polju, kod druge je smešten između dva stuba. Nadgrobna ploča S-14 ima predstave ljudskih figura u polukružnoj niši. Između natpisnog polja i polukružne niše nalazi se friz sa motivom bukraniona i girlandi. Moguće je da ona zbog ovog friza predstavlja prelaznu varijantu između stela prve i druge grupe. Nadgrobna ploča S-20 ima lučni vrh i u okviru njega još jedno polje sa lukom iznad natpisnog polja. Ovakvo duplo lučno polje nema paralele među ostalim materijalom iz provincije.

Druga grupa je predstavljena sa 9 primeraka (S-7, 8, 18, 22, 25, 31, S-42, 43, 44) koji se pouzdano mogu svrstati u ovu grupu. Od ovog broja njih sedam ima trougaoni zabat, dok samo dve imaju luk oslovnjen na dva stuba (S-7, 22). U reljefnom polju između zabata i natpisnog polja u dva slučaja nalazi se rozeta uokvirena vencem, dok su kod ostalih to ljudske biste. Natpisno polje je uokvireno stubovima ili se nalazi u profilisanom polju. Ovde se može naglasiti da se natpis nalazi između stubova samo kod stela datovanih u II vek. Kod stela koje su epigrafski datovane u III vek i kasnije, natpis se nalazi u profilisanom polju. Posebno su interesantne stele S-7 i 22, kao i veoma oštećena S-24. Kod prve dve je u reljefnom polju predstavljen pokojnik na klini a iznad njega školjka, dok je kod poslednje školjka iznad dve biste. Stele S-7 i 22 nisu samo u ikonografskoj vezi, već se na obema pominje ista osoba – *L. Albanus Septiminus* imaginifer legije IV Flavije. Za predstavu sa stela S-7, M. Mirković naglašava da ima poreklo u Grčkoj, kao i da je česta u Trakiji i Meziji Inferior, kao i u Skupima, dok za stelu S-24 ističe da ima paralele u širom rasprostranjenim predstavama zagrobnog obroka (*Totenmahl, Repas Funebre*) u Panoniji.¹⁶⁵ Čini se da je M. Mirković pogrešno protumačila predstave iz Panonije, koje se razlikuju po tome što se u posebnom polju nalazi sto sa hranom i adorantima ispod pokojnika na klini.¹⁶⁶

Svakako da kvantitativni primat predstava pokojnika na klini ili zagrobne gozbe ima prostor istočno od Mezije Superior – Dakija, Mezija Inferior, Trakija, Makedonija, Pont,¹⁶⁷ međutim, naša dva primerka imaju bliže analogije u materijalu iz Germanije. Osnovni razlog za ovakvo razmišljanje je školjka koja se pojavljuje u kombinaciji sa predstavom zagrobne gozbe na nalazima iz Mainza, Kölna, Wiesbadena.¹⁶⁸ Pored toga je indikativno da je ovaj

materijal u vezi sa vojnicima, kao što je slučaj i u Singidunumu. Pojava ovih predstava u Singidunumu, svakako zaslužuje poseban rad, a mi smo jedino želeli da istaknemo direktnu ikonografsku vezu ovog materijala.

Druga velika grupa predstavljena je stelama kod kojih je iznad reljefnog polja predstavljen trougaoni zabat. U reljefnom polju su prikazane biste pokojnika na stelama S-8, 18, 31, 42 i 45, dok je venac sa rozetom u sredini karakteristika reljefnog polja kod S-25 i 43. U zabatu je prikazan orao u dva slučaja, dok je tri puta predstavljena rozeta. Na jednoj, sada izgubljenoj steli (S-32), prikazana je meduza, koja se pojavljuje i u zabatu stela S-45. Sva tri motiva – rozeta, orao, glava meduze, često su zastupljena na spomenicima drugih provincija.¹⁶⁹

Na završetku jednog nadgrobnog spomenika (S-43), iznad zabata, u punoj plastici predstavljena su dva lava i pinije na manjem oltaru. Pojava šišarke u grupi sa lavovima dovodi se u vezu sa Kibelinim kultom, a ovaj tip pripada panonsko-noričkoj produkciji, odakle je stigao u Meziju i Dakiju.¹⁷⁰

KAMENI LAVOVI

Tokom vremena je zabeleženo šest skulptura lava u ležećem položaju. Pojedinačno su nalaženi u Takovskoj ulici, Bulevaru kralja Aleksandra i Ulici Svetozara Markovića. Pouzdano se zna samo za jednu figuru lava (sl. 9) da je stajala nad grobom spaljenog pokojnika (G-79). Međutim, opis lokaliteta Bulevar kralja Aleksandra 72-78, gde se pominje da je skulptura lava otkrivena nad slojem zapečene zemlje navodi nas na pomisao da je i ovde kamena figura stajala nad grobom spaljenog pokojnika. Danas posedujemo tri primerka od kojih se izdvaja onaj koji potiče sa lokaliteta Bulevar kralja Aleksandra 72-78 po preciznoj izradi grive i nešto kvalitetnijem kamenu od kojeg je načinjen (sl. 28/3). Primerci sa Tašmajdana (sl. 28/2) i iz Takovske ulice

¹⁶⁴ IMS IV, 92, 122, 131, 146.

¹⁶⁵ IMS I, 64, 79.

¹⁶⁶ Schober 1923, 203.

¹⁶⁷ Bianchi 1985, 98-102; Alexandrescu-Vianu 1977, 139-166; Alexandrescu-Vianu 1985, 57-80; Alexandrescu-Vianu 1975, 183-200.

¹⁶⁸ Gabelmann 1972, 115-122; CSIR III,1, 40-52; CSIR III,2 kat. Nr. 36 T-20-21; CSIR II-11, 70-73.

¹⁶⁹ Dautova-Ruševljan 1983, 45-47.

¹⁷⁰ Dautova-Ruševljan 1983, 49-50.

Sl. 28. Kameni lavovi: 1. lok. Ul. Takovska 4; 2. lok. Tašmajdan (G-79);
3. lok. Bulevar kralja Aleksandra 72-78

Sl. 29. Kameni lav – nalaz in situ

(sl. 28/1) nešto su grublje izrade, od takozvanog tašmajdanskog peščara. Sve tri figure su predstavljene frontalno, tako da su glave blago uzdignute sa otvorenim čeljustima, za razliku od lavova sa nadgrobnih stela kod kojih su glave i prednji deo tela okrenuti na levo ili desno. S obzirom na sekundarnu upotrebu nadgrobnih stela i delova kamenih sarkofaga, danas nije moguće reći da li su skulpture lavova izradene da bi stajale nad grobovima spaljenih pokojnika kao grobna obeležja, kao što je pretpostavljeno u Kaleniću i Karanu,¹⁷¹ ili su bili načinjeni da stoje na ulazu u ograđeni prostor (*area maceria cincta*), a zatim, tokom vremena, sekundarno upotrebljeni nad grobovima spaljenih pokojnika.

KAMENA PINIJA

U neposrednoj blizini grobne konstrukcije od kamenih blokova G-150 otkrivena je veća kamena šišarka (vis. 0.55 m), izradena od kvalitetnijeg peščara. U Apulumu je, na osnovu otkrića većeg broja kamenih pinija, određena njihova tipologija i pretpostavljeno je da su činile delove nadgrobnih spomenika.¹⁷²

* * *

Nadgrobnni spomenici su stvarani sa ciljem da obeleže grob preminule individue. S obzirom na ovu činjenicu, na njima je predstavljen određeni broj tekstualnih i vizuelnih informacija koje su u najbližoj vezi sa pokojnikom. Prvu grupu tekstualnih informacija čine podaci o imenu, poreklu, godinama, društvenom položaju, rodbini, prijateljima, načinu smrti i mestu sahrane pokojnika. U drugu grupu bismo svrstali podatke o osećanjima onoga ko podiže spomenik, kao i moralnim odlikama pokojnika i onoga ko podiže spomenik. Nažalost, u Singidunumu nije zabeležena treća grupa informacija vezana za pravni položaj groba.

Karakteristika nadgrobnih spomenika Singidunuma, kao i uostalom celog Carstva, je da su bogati vizuelnim informacijama, koje nam i omogućavaju da posebnu pažnju posvetimo predstavama. I njih bi podelili u tri grupe, mada je u ovom slučaju mnogo veća mogućnost da se sve tri grupe prepliću. Prvu grupu informacija čine predstave pokojnika jednog ili više, zbog kojih je i načinjen spomenik, drugu grupu čine predstave dekorativnog karaktera, dok bismo u treću grupu svrstali simbole. Ovde se, na-

ravno, postavlja ključno pitanje kako možemo da razlikujemo npr. rozetu simbol od dekorativne rozete, tj. predstavu koja ulepšava i popunjava prostor stele od predstave koja sa sobom nosi posebnu poruku. Odgovor bi se mogao tražiti kroz analizu položaja predstave u odnosu na celinu.

Antičke stele Singidunuma su značajan izvor za istoriju ovog antičkog grada i najneposrednija veza sa njegovim stanovnicima, upravo zbog ove svoje funkcije. Za razliku od mestimičnih pomena istorije samog grada i njegovih legija, nadgrobnne stele nam direktno govore o samim stanovnicima, a u nekim slučajevima nam prikazuju i njihov lik. Nažalost, nijedna stela nije otkrivena u primarnoj upotrebi, tako da za razliku od samih grobova gde imamo ostatke ljudi čijim se životom bavimo neznajući njihova imena, kad razmatramo stele posedujemo imena i kao što je napred rečeno i njihov izgled, ali bez njihovih materijalnih ostataka.

U Singidunumu je verovatno postojala radionica koja se bavila izradom stela. Na natpisu IMS 11 je zabeležen *lapidarius* i stoga smatramo da ne bismo pogrešili ako pretpostavimo da je većina stela izradena u samom Singidunumu. Različita dekoracija i izgled stela verovatno potiče od različitih ukusa kupaca, kao i od promena koje su se dogodile tokom tri veka koja dele najstariju od najmlađe stele. Karakteristično je za stele iz Singidunuma da u najvećem broju nose odlike, sa jedne strane panonskih, a sa druge, lokalnih, mezijskih radionica. Odlike panonskih radionica bi se ogledale u arhitektonskom tipu stela, dok je nesumnjivo karakteristika mezijskih radionica specifična obrada gornjeg dela stele (motiv ljudske biste ispod lučnog svoda i lučnog svoda oslonjenog na stubove slične oltarima), zatim bršljana i posude kao dekoracije sokla i ivica. Smatramo da su kod pojedinih primeraka zabeleženi i uticaji radionica na Rajni. Moguće je da i ovi, kao uostalom mnogobrojni uticaji kad je u pitanju drugi materijal, dolaze sa vojskom.

DATOVANJA GROBNIH CELINA

Sam čin polaganja tela u grob obuhvaćen je veoma kratkim vremenskim periodom, i iza njega ostaje zapečaćena slika jednog trenutka, u kome su

¹⁷¹ Zotović R. 1994, 128.

¹⁷² Baluța 1975, 140

različiti predmeti na određen način raspoređeni u okviru ograničenog prostora. Proces izrade i pripreme groba zavisi od samog njegovog izgleda, ali se može sa sigurnošću reći da ne traje duže od jednog dana, ako ne računamo vreme potrebno za izradu kamenih i olovnih sarkofaga. Nešto duži vremenski proces zahteva i izrada nadgrobničkih stela. Moglo bi se reći da sam čin istraživanja grobne celine arheološkim metodom rekonstruiše trenutak posle zatvaranja groba. U procesu istraživanja običaja sahranjivanja jedan od ciljeva je hronološko opredeljenje baš tog trenutka u kome je zatvoren grob.

Pored same konstrukcije, grobnu celinu čine i različiti pokretni predmeti, čije datovanje predstavlja elemente za hronološko opredeljenje trenutka sahrane. Po vremenu svog trajanja i po mogućnosti da se datuje njihov nastanak, razlikuje se i njihova upotrebna vrednost za datovanje grobne celine.

Materijal koji smo koristili kao osnov za datovanja može se opredeliti u četiri grupe. Prvu grupu čine predmeti koji nam pružaju podatak o donjoj vremenskoj granici pre koje nije mogla biti izvršena određena sahrana. To su uglavnom numizmatički i epigrafski materijal – novac, natpisi na nadgrobničkim stelama, legijski žigovi na opekama i u nekim slučajevima, pečati na keramici i žištima, kao i pojedine vrste fibula čije vreme nastanka i upotrebe može da se smesti u par decenija određenog veka. Ovaj materijal, iako najpouzdaniji, ipak daje samo donju granicu tj. trenutak (godinu, a u nekim slučajevima i par decenija) pre kojih nije izvršena određena sahrana. Drugu grupu čini relativan odnos između dva groba koji pruža, isto kao i prethodni, podatke o vremenu pre koga, odnosno posle koga nije mogla da bude sprovedena određena sahrana. Treću grupu predstavljaju elementi koji nam pružaju samo okvirnu mogućnost datovanja, s obzirom da je uglavnom poznato vreme njihove upotrebe, a samo u retkim slučajevima vreme nastanka i vreme u kojem izlaze iz upotrebe. U pitanju je, uglavnom, grobni inventar – posude, nakit, delovi odeće i ostali predmeti svakodnevne upotrebe. Hronološki najneosetljiviji elemenat je tip sahrane, koji smo koristili više kao opredeljenje – da li je u pitanju antički grob, nego kao elemenat za datovanje grobne celine. Prema tome koji od četiri elementa je bilo moguće koristiti za datovanje, može se i videti koliko je pouzdano vremensko opredeljivanje grobne celine.

KRAJ I – PRVA POLOVINA II VEKA

Grobovi koji bi se mogli datovati u ovaj period su malobrojni. Sarkofag otkriven na uglu Nušičeve i Makedonske ulice (G–123), na osnovu natpisa, datuje se u vreme vladavine cara Trajana, dok se nalaz Hadrijanovog novca u sarkofagu otkrivenom u Kosovskoj ulici (G–17) ne može uzeti kao elemenat za datovanje, zbog epigrafskih karakteristika natpisa, koje nam govore o znatno kasnijem datumu. Takođe, nismo skloni da grob G–36 datujemo u I vek na osnovu nalaza novca I veka, zbog stepena izlizanosti novca, kao i zbog činjenice da sam grob nije istražen u celini, a novac izvađen iz profila. Grobovi nad kojima su stajale stele IMS I 26, 33 mogli bi se datovati u period prve polovine II veka. Materijal iz celina otkrivenih u ulicama Andre Nikolića i Temišvarskoj, datuje ove grobove u sam kraj I veka. Ovo uslovno datovanje je okvirno s obzirom da stratigrafija grobova bunara predstavlja nepoznanicu samu po sebi, a opredeljenje grobova bunara u kraj I veka je pod pretpostavkom da je datovani materijal otkriven u slojevima sahrane. Kao što se vidi iz izloženog, najraniji materijal u vezi sa sahranjivanjem u Singidunumu pripada kraju I veka, dok se pouzdano može reći da su najranije grobne celine do sada konstatovane, sa početka II veka.

DRUGA POLOVINA II VEKA – SREDINA IV VEKA

Nedostatak većeg broja grobnih celina sa početka ovog perioda, predstavlja poseban problem. Novcem je datovana grobna celina G–25, u period vladavine Marka Aurelija. Možda bi se i grob G–26 mogao datovati u isti period, s obzirom da se nalazi u neposrednoj blizini, da je otkriven na približno istoj apsolutnoj koti i sa istom orijentacijom. Na osnovu datovanja keramičkog materijala iz G–80, G–81 i G–90, možemo okvirno da datujemo ove celine u period druge polovine II veka. Nadgrobne stele IMS I 34, 35, 52, 62, kao i grobovi nad kojima su bile postavljene, takođe se mogu datovati u period od sredine II veka do početka vladavine Septimija Severa, na osnovu epigrafskih i ikonografskih karakteristika. Očigledno da je broj grobnih celina koje potiču iz ovog vremena veći u odnosu na prethodni period. Takođe je logično pretpostaviti da se izvestan broj grobova sa hronološki manje osjetljivim materijalom može datovati u drugu polovinu II veka.

Posebno interesantan odnos je između grobova G-19 i G-40. Između ova dva groba otkrivena je nadgrobna stela položena nad G-19. Kako je stela orijentisana pravcem severozapad–jugoistok, a skelet iz G-19 pravcem istok–zapad, mišljenja smo da stela nije iskorišćena u sekundarnoj upotrebi kao pokrivač ovog groba. Sam nadgrobni spomenik bi se mogao datovati najranije u finalnu deceniju II i početak III veka, s obzirom na carski gentilicijum vojnika (*M. Aurelius*) i godine života (XXXVIII). Ukoliko je stela ipak bila u funkciji pokrivača groba pouzdan *terminus post quem* za formiranje groba bio bi momenat izrade stele (najranije sam kraj II veka), dok bi *terminus post quem non* činio momenat formiranja G-40. Na osnovu datovanja staklenog vretenastog unguentarijuma, G-40 se može datovati u prvu polovinu IV veka.

Tri nadgrobne stele su sekundarno upotrebljene za izradu G-218, a pomen III Flavijeve legije sa epitetom Antoninijana nam je omogućio da grobnu celinu datujemo u period posle Karakaline vlade (211–217). Podjednako je zanimljiv međusoban odnos između grobova G-255–7, 261, 263, 265, 266. Iznad G-255 i 261 se nalaze G-263, 265 i 256. U G-255 je otkriven novac Aleksandra Severa datovan u 229/230. godinu, dok je u G-261 otkriven kontramarkiran AS datovan, najverovatnije, u prvu polovinu III veka. Ova dva nalaza su omogućila da odredimo kao *terminus post quem* za momenat formiranja grobova, drugu četvrtinu III veka. Ova situacija međusobnog preklapanja i oštećivanja grobnih celina zabeležena je i kod grobova G-9, 10 koji su svojim ukopima oštetili grob spaljenog pokojnika G-42, zatim G-14 i G-48, G-15 ukopanog u sloj iznad G-54, datovanog u period posle 211. g. G-70 i 71 gde je grob spaljenog pokojnika, datovanog u period posle 244 g., svojim ukopom ošteti grob takođe spaljenog pokojnika, koji se prema ovom relativnom odnosu dva groba datuje u period pre 244. g. Na periferiji nekropole, u Ulici Generala Ždanova grob inhumiranog pokojnika G-32, datovan novcem careva, Dioklecijana, Maksimijana, Galerija i krkastom fibulom u početak IV veka, ošteti grob spaljenog pokojnika, dok je veoma pozno datovan grob spaljenog pokojnika G-91 (novac Konstancija II – 355/61) oštećen ukopom takođe groba spaljenog pokojnika G-92.

Slabija istraženost severoistočnog dela nekropole uz put Viminacijum–Singidunum, sadrži manji broj preciznije datovanih grobnih celina. Jedan stratigrafski podatak sa lokaliteta Glavnjača, koji

ističe da su grobovi bunari otkriveni ispod sloja rimske arhitekture iz III veka, daje nam za pravo da odredimo treći vek kao *terminus post quem non* za nastanak grobova na ovom prostoru. Jedini predmet koji potiče iz ovih grobova, a može se preciznije datovati, je keramički žižak sa pečatom *CASSI* i pripada prvoj polovini II veka. Za brojne grobove od opeka otkrivene u Kapetan Mišinoj ulici, kao i za grobove iz ulica Cara Uroša i Jovanove nije moguće odrediti ni širi period nastanka. Grobne konstrukcije od sekundarno upotrebljenih nadgrobni stela iz Jovanove, Višnjićeve, Dobračine i Simi- ne ulice imaju određen *terminus post quem*, samom činjenicom da je okvirno datovan nastanak nadgrobni stela, koji je u slučaju grobova u Simi- noj i Jovanovoj druga polovina II veka, dok je za grob u Dobračinoj ulici sam kraj III ili čak početak IV veka. Na osnovu stilskih odlika stela otkrivenih u Višnjićevoj i sam grob imao bi za *terminus post quem* III vek.

Jedinu pouzdano datovanu grobnu celinu sa ovog prostora predstavlja grob od opeka G-133, u kojem su otkriveni novac cara Florijana i kameja koja je tokom vremena izgubljena, što ukazuje na datovanje grobne celine u vreme posle 276. godine.

U Brankovoj ulici otkriven G-137 je datovan nalazom novca Klaudija II i Aurelijana ne pre 270. g. dok dve nadgrobne stele nemaju epigrafskih i ikonografskih karakteristika na osnovu kojih bi mogle biti preciznije datovane. Ova grobna celina i tri grobnice od opeka iz neposredne blizine dale su osnova razmišljanju o postojanju druge nekropole u Singidunumu – jugozapadne.

Grobovi sa šire teritorije Singidunuma uglavnom su datovani na osnovu nalaza novca i ako ne računamo već pomenute grobove bunare sa Senjaka, pripadaju vremenu od sredine III do druge polovine IV veka. Grob spaljenog pokojnika, otkriven na Banjici krajem prošlog veka, opredeljuje se na osnovu nalaza novca cara Klaudija II u vreme posle 270. godine. Grob G-232 datovan je nalazom krstaste bronzane fibule u period sredine IV veka. Sahrana u olovnom sarkofagu u Požarevačkoj ulici (G-132) opredeljena je u samu sredinu III veka na osnovu nalaza novca kolonije Viminacijum. Grobovi od opeka iz Marinkove bare (G-146) i Bukovičke ulice na Voždovcu (G-227) datovani su u period posle druge polovine III veka na osnovu nalaza srebrne fibule, odnosno para zlatnih minduša, dok je grobnica od opeka iz Cerske ulice datovana novcem Konstancija II u sredinu i drugu polovinu IV veka.

Pozna grobnica od opeka iz Železnika (G-253) datovana je novcem cara Valensa i bronzanom krstastom fibulom u period 350–380. godine.

Ovako hronološki opredeljen horizont sahranjivanja u okolini Singidunuma, imao bi za objašnjenje stvaranje većeg broja manjih naseobina u okolini grada, za čije potrebe je vršeno sahranjivanje tokom druge polovine III, sve do kraja IV veka. Ovde bi se posebno morali sagledavati nalazi iz Železnika koji su u direktnoj vezi sa otkrivenom antičkom arhitekturom na lokalitetu.

ODNOS NEKROPOLA I GRADA

Pogled na topografiju Singidunuma, od vremena Flavijevaca do perioda seobe naroda, prolazi i dalje kroz maglu, kroz koju se naziru utvrđenja, naselje i prostori na kojima je vršen pogreb. Ova koprena pred našim očima delimično je odagnata radom M. Popovića¹⁷³ koji je prepoznao grešku ranijih istraživača. Topografija Singidunuma se mora sagledavati kroz vremenske etape u kojima je grad nastao, živio punim dahom i zamirao sa sutonom antike. Tim redom se nižu i naša saznanja o prostorima na kojima se sahranjivalo. Period nastanka grada, koji se smešta u vremenske okvire druge polovine I i početka II veka, i dalje ostaje nepoznanića. Puni život grada, tokom druge polovine II, kroz ceo III, sve do druge polovine IV veka, čini period iz kojeg potiče najveći broj grobova. Zamiranje grada, krajem IV veka, doslovce se ogleda u pojavi grobova ukopanih u naselje prethodnog perioda.

Vlast rimske države uspostavljena je dolaskom vojnih trupa. Stvaranjem vojnog logora stvoreni su uslovi za nastanak rimskog Singidunuma.¹⁷⁴ Oko logora su se razvili civilno naselje i putevi. Položaj ova tri činioca je odredio mesto na kojem će se razvijati nekropole.

Teritorija Singidunuma u užem smislu obuhvatala je prostor uzvišenja nad ušćem Save u Dunav, odnosno beogradskog grebena, zatim savske i dunavske padine. Na ovom prostoru su konstatovani stariji i mladi vojni logor, naselje, putevi, prostori radioničke delatnosti i gradske nekropole. Koliko je prema današnjim saznanjima moguće zaključiti, rimski Singidunum nastaje na osnovama vojnog logora rimskih legija.¹⁷⁵ Taj prvi period u istorijskom smislu je i dalje predmet razmatranja, a samo okvirno bi se mogao smestiti u I vek. Ostaci Singidunuma iz I veka su oskudni. Konstatovan je sloj

na prostoru Dizdareve kule Gornjeg grada na Beogradskoj tvrđavi, koji okvirno može da se datuje u kraj I i početak II veka. Takode su na prostoru kalemegdanskog parka konstatovani slojevi iz istog perioda, ali bez čvršćih podataka o postojanju naselja.¹⁷⁶ Otkrićem odbrambenog rova na lokalitetu Knez Mihailova 30, otvorene su mogućnosti za razmišljanja o topografiji Singidunuma prvog veka. Autori su na osnovu ovog otkrića pretpostavili postojanje zemljano-palisadnog utvrđenja.¹⁷⁷

Za datovanje nastanka pretpostavljenog zemljano-palisadnog logora, autori se nisu opredelili, mada su naveli da bi gornju granicu za nastanak rova predstavljale prve decenije II veka.¹⁷⁸ Horizont ispune rova, znači napuštanje logora, datovan je u širi vremenski period sredine II i prvih decenija III veka. Dimenzije logora, 200×400 m, samo su spekulativno određene na osnovu podataka sa ranijih iskopavanja¹⁷⁹ i položaja grobova bunara na Trgu Republike i Studentskom trgu.

O arhitekturi iz perioda samog početka II veka pouzdanije se može govoriti jedino na lokalitetu plato ispred Filozofskog Fakulteta, gde su otkrivene kuće od pletera, datovane novcem, keramikom i ostalim pokretnim materijalom u početak II veka.¹⁸⁰ Prema zamišljenom rasprostiranju zemljano-palisadnog utvrđenja ova arhitektura bi činila deo unutrašnjosti logora.

Tom horizontu od kraja I, zaključno sa sredinom II veka, odgovarao bi sarkofag otkriven na uglu ulica Nušićeve i Makedonske (G-123), koji je na osnovu pomena carskog gentilnog imena vremenski opredeljen u početak II veka, neki od grobova bunara kod Trga Republike i Prirodno-matematičkog fakulteta, kao i grobovi o čijem postojanju se zna samo na osnovu otkrića nadgrobnih stela sa natpisima. Najstariji bi bili grobovi za koje su izradene stela S-6, koja se na osnovu nedostatka formule *D(is) M(anibus)* datuje u kraj I i početak II veka i S-1, koja se na osnovu epigrafskih karakteristika datuje u vreme dačkih ratova. Prethodni istraživa-

¹⁷³ Popović M. 1997, 5.

¹⁷⁴ IMS I, 32, 33.

¹⁷⁵ Mirković 1981, 80.

¹⁷⁶ Popović M. 1997, 14–15.

¹⁷⁷ Ivanišević, Nikolić-Dordević 1997, 68–69, 71–72, 142.

¹⁷⁸ Ivanišević, Nikolić-Dordević 1997, 72.

¹⁷⁹ Popović M. 1997, 15–16.

¹⁸⁰ Bojović 1975, 5–27.

či su pojavu grobova bunara na lokalitetima Trg Republike (spomenik Knezu Mihailu) i ulica Braće Jugovića (Stara Glavnjača) tumačili kao najraniju vrstu sahranjivanja, predlažući njihovo datovanje u širi vremenski period I i II veka, kao i mogućnost da se nekropola nalazila na prostoru gde su oni otkriveni. Mada su elementi za njihovo datovanje sasvim nesigurni, na osnovu nekih nalaza (žiška sa pečatom *CASSI*, krčaga) mogli bi pripadati početku II veka.

Ovako predstavljena slika nam govori o širem prostoru koji obuhvata nekropola početkom II veka. Od Trga Republike do Nušićeve ulice jugoistočno, oko ulice Braće Jugovića i dalje niz dunavsku padinu severoistočno od pretpostavljenog položaja logora u Knez Mihailovoj. Razloge za ovakav položaj nekropole trebalo bi potražiti u odgovoru na pitanje gde su se nalazili glavni putni pravci. Možda se odgovor nalazi u položaju kasnijeg puta, otkrivenog na uglu Vasine i Zmaj Jovine, Dositejeve, Vlajkovićeve 4.¹⁸¹ Ovaj put je možda zadržao pravac *cardo-a* prvobitnog logora. Inače, ta komunikacija orijentacije severozapad–jugoistok, paralelna sa *cardom* logora IV Flavije, prolazi sredinom zamišljenih užih strana zemljano-palisadnog utvrđenja. Spekulativno bi se moglo pretpostaviti da se civilno naselje nalazilo severozapadno, zapadno i jugozapadno od logora, znači od beogradske grede ka Savi i duž grede, na šta ukazuju neki nalazi.¹⁸² Postoje indicije o postojanju antičkih celina iz prvog veka, van uže gradske teritorije. Na praistorijskoj nekropoli na Karaburmi, pored grobova iz poznog latena otkriveni su i grobovi sa materijalom tipičnim za period rimske dominacije.¹⁸³ Na Topčiderskom brdu su otkrivena dva groba bunara (G–230, 231) sa materijalom karakterističnim za I i početak II veka. Sa ovog lokaliteta potiče materijal prikupljen iz uništenih slojeva,¹⁸⁴ tako da se samo može pretpostaviti postojanje naseobine na Topčiderskom brdu.

Sledeći period, koji delimično odgovara vladavini dinastije Antonina, predstavlja prelaz između vremena o kojem imamo samo šture podatke i vremena koje je najobilnije nalazima.

Grobovi koji se mogu datovati u drugu polovinu II veka nalaze se mestimično na prostoru nekropole u Kosovskoj ulici. Grob slobodno ukopanog pokojnika (G–25), datovan je novcem Faustine II, dok su etažni grobovi spaljenih pokojnika (G–43 i 67) datovani novcem Septimija Severa. Ostali grobovi samo okvirno mogu pripadati II veku prema mate-

rijalu koji je otkriven u njima, a koji se datuje i u II vek. Nadgrobne stele otkrivene u Kosovskoj ulici i Bulevaru kralja Aleksandra (S–4 i 39), datuju se u drugu polovinu II veka. Sa prostora severoistočne nekropole iz druge polovine II veka potiču grobovi za koje su bile izrađene stele na lokalitetu Simina 33 (S–7, 22), S–8 otkrivena u Jovanovoj 36 i stela sa ugla Gospodar Jovanove i Zmaj Jovine ulice (S–42). Na lokalitetu Knez Mihailova 30 u ovom periodu se odvija zatrpavanje odbrambenog rova, što bi pretpostavilo prestanak funkcionisanja prvobitnog legijskog logora.¹⁸⁵ Kraju II veka odgovara gradnja kamenog utvrđenja na prostoru Beogradske tvrđave – logora legije IV Flavijeve.¹⁸⁶

Najveći broj datovanih celina pripada rasponu od početka III do druge polovine IV veka. U ovom periodu je, kako se čini, sahranjivanje obuhvatilo najširi prostor grada. Jugoistočni deo nekropole je najbogatiji datovanim grobnim celinama, a sa sigurnošću se može reći da je na ovom prostoru sahranjivanje najfrekventnije. Grobovi spaljenih pokojnika (G–43, 44, 54, 56, 67, 70, 71, 255, 261, 265) iz Kosovske ulice precizno su datovani novcem od vremena Septimija Severa do kraja III veka, od kojih najveći deo pripada prvoj polovini III veka, dok samo jedna celina (G–56) može da se datuje u kraj III veka. Idući ka jugu, grob spaljenog pokojnika iz Ulice Svetozara Markovića datuje se novcem Aleksandra Severa u drugu četvrtinu III veka, dok se G–91 i G–92 sa istog lokaliteta hronološki smeštaju u sredinu IV veka. Najjugoistočniji nalaz groba spaljenog pokojnika G–149 opredeljuje se u sredinu III veka. Grobovi od opeka iz Proleterskih Brigada (G–27), Đure Salaja (G–32), Bul. kralja Aleksandra (G–114), Takovske (G–154), Majke Jevrosime 47 (G–180, 182, 187), Majke Jevrosime 28 (G–237), datovani su od kraja II do druge polovine IV veka. Nalazi sarkofaga (G–215) u Kosovskoj 19–23, slobodno ukopanog pokojnika iz Majke Jevrosime 47 (G–179) i grobnice od kamenih ploča iz Bulevara Revolucije 72–78 (G–150) sa najmladim novcem Klaudija II, samo upotpunjuju ovu sliku o najfrekventnijem

¹⁸¹ Bojović 1980, 85.

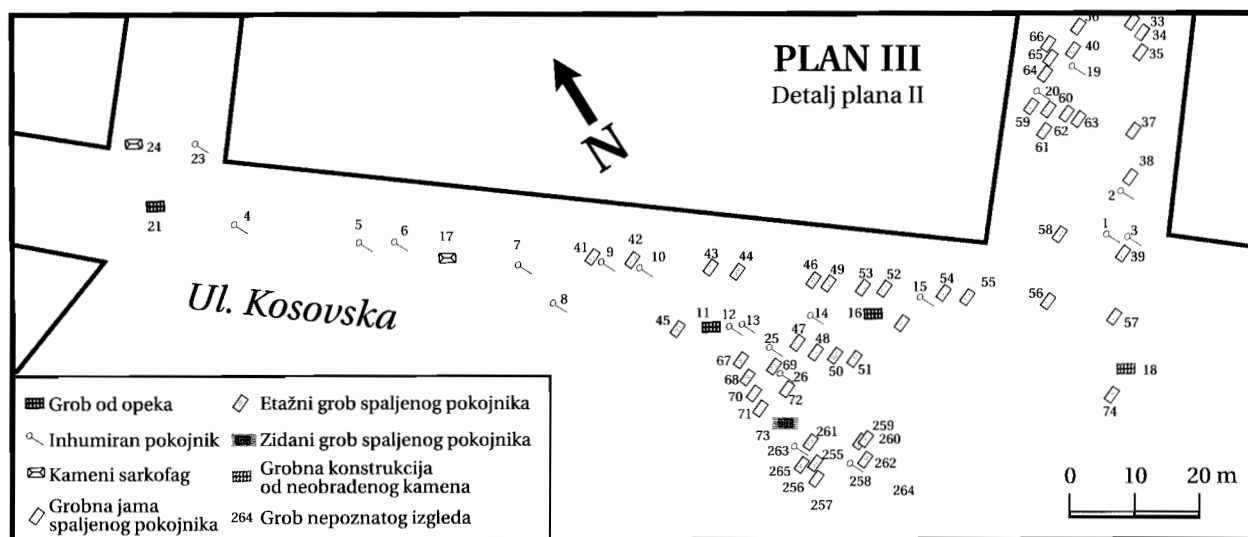
¹⁸² Popović M. 1997, 15–16

¹⁸³ Todorović 1972, 95–96. U grobovima spaljenih pokojnika 8 i 9 su otkrivena dva pehara i prsten sa gemom.

¹⁸⁴ Kondić 1970, 32.

¹⁸⁵ Ivanišević, Nikolić–Đorđević 1997, 69.

¹⁸⁶ Popović M. 1982, 32; Popović M. 1997, 7.

sahranjivanju u III veku. Na severoistočnom delu nekropole grobovi iz perioda samog kraja II pa sve do druge polovine IV veka, zastupljeni su samo sa tri pouzdano datovana groba. U prvom redu tu je nalaz groba od opeka iz Kapetan Mišine 6 (G-133) u kome je otkriven novac cara Florijana, zatim grob od sekundarno upotrebljenih nadgrobni stela sa ugla Simine i Dobračine ulice (G-144), koji se datuje u sam kraj III i prvu polovinu IV veka. Najveći broj grobova u severoistočnom delu nekropole otkriven je između Dobračine i Višnjiceve, tj. između Jovanove i Ulice Braće Jugovića. Nažalost 15 grobova od opeka sa ugla Kapetan Mišine i Zmaj Jovine ulice kao i drugi grobovi sa ovog prostora neupotrebljivi su nam za hronološku determinaciju, ali se za njih može pretpostaviti da potiču iz perioda III-IV veka, na osnovu analogne situacije sa drugim grobovima od opeka otkrivenim u Singidunumu.

Mada se na severoistočnom delu nekropole ne može govoriti o pouzdano datovanim celinama iz prve polovine III veka, iz iznetih podataka se vidi da i jedan i drugi deo nekropole, severoistočni i jugoistočni imaju svoje početke u prvoj polovini II veka, dok je najfrekventnije sahranjivanje tokom celog III i prve polovine IV veka na jugoistočnom delu.

Mišljenja smo, da bi i grobove na dunavskoj padini i uz put Viminacijum-Singidunum trebalo posmatrati kao jednu celovitu nekropolu sa prostorima na kojima je negde gušće sahranjivanje, a negde ga uopšte i nema. Na pomisao da je u pitanju jedna celovita nekropola, navodi činjenica da je mali prostorni razmak između najistočnijeg groba severoistočnog dela nekropole, otkrivenog u Siminoj 33, i najzapadnija dva groba jugoistočnog dela

nekropole otkrivena u Makedonskoj 32 i na uglu Makedonske i Nušiceve. Inače, u tom delu grada je austrijska fortifikacija uništila kulturne slojeve prethodnih perioda.¹⁸⁷ Prostori, na kojima je zabeleženo gušće sahranjivanje, su između ulica Višnjiceve, Jovanove, Dobračine i Simine, kao i između ulica Nušiceve, Takovske, Majke Jevrosime, Kosovske, Takovske i Bulevara kralja Aleksandra do početne tramvajske stanice na Tašmajdanu, odnosno, najfrekventnije je sahranjivanje sa leve strane pretpostavljenog puta Singidunum-Viminacium (Plan III). Sa desne strane ovog puta nalaze se grobovi u Kosovskoj 20 i Dečanskoj ulici. Trasa puta od Vlajkovićeve 4 ka jugoistoku je nepoznata. S obzirom da se na pravcu prostiranja trase puta nalaze grobovi otkriveni u Palmotićevoj 1 i 1a, mišljenja smo da put skreće ka jugu negde između Vlajkovićeve i Palmotićeve, utapajući se u pravac današnjeg Bulevara kralja Aleksandra. D. Bojović podvlači činjenicu da se tri tačke pretpostavljenog prostiranja puta Vlajkovićeve 4, Dositejeva 1 i Vasina 13 ne poklapaju egzaktno jednom pravom,¹⁸⁸ međutim, mišljenja smo da put nije morala da povezuje jedna prava linija, već da je put mogao da ima krivine na pojedinim svojim delovima, nastale usled konfiguracije terena. Ovakvo objašnjenje se čini izvesnijim od objašnjenja da je u Dositejevoj otkrivena još jedna antička ulica koja bi u tom slučaju bila paralelna putu određenom pravcem Vasina 13 – Vlajkovićeve 4, a teže je prihvatiti da se dve paralelne

¹⁸⁷ Popović M. 1997, 4.

¹⁸⁸ Bojović 1980, 85-86.

komunikacije nalaze na udaljenosti dvadesetak metara jedna od druge. Na ovaj način bi bilo objašnjeno preklapanje pravca prostiranja puta Singidunum–Viminacium sa lokalitetom Terme u Studentskom parku.

Raniji autori su ukazali na postojanje treće nekropole u jugozapadnom delu Singidunuma. U pitanju su jedan grob od sekundarno upotrebljenih nadgrobnih stela, datovan novcem Klaudija II u Brankovoj 16 i tri groba od opeka na uglu Brankove i Pop-Lukine (G–137, G–141–143).¹⁸⁹ Na osnovu ova četiri otkrivena groba teško je još uvek pretpostaviti postojanje nekropole u širem smislu, mada bi po našem mišljenju trebalo interpretirati ovaj nalaz kao jednu insulu kakve postoje na delu nekropole uz put Viminacium–Singidunum, kao npr. lokalitet Bulevar kralja Aleksandra 72–78.

U sklopu pretpostavke o prostiranju nekropole na rubnim delovima antičkog naselja i Kastruma, interesantno je navesti nekoliko činjenica, a to su: kod Zindan kapije su 1968. god. otkrivena tri ljudska skeleta, od kojih je jedan otkriven u grobu oivičenom neobrađenim kamenom,¹⁹⁰ sa malom figurinom šake od terakote kod glave, a druga dva su otkrivena pored ulomaka antičkih opeka: iskopavanjima unutrašnjeg utvrđenja otkriven je fragmentovan poklopac jednog antičkog sarkofaga.¹⁹¹ Inače, sa prostora Gornjeg grada Beogradske tvrđave potiču nalazi 7 nadgrobnih stela koje su bile uzidane u kasnije srednjevekovno i austrijsko utvrđenje.¹⁹² Ova tri podatka o nalazima vezanim za sepulkralnu sferu antičkog života, mogu da ukažu na postojanje neke manje insule u okviru severoistočnog dela nekropole. Kako bilo, najseverniji pouzdano utvrđen antički grob je G–249, otkriven u Zoološkom vrtu, nažalost, bez nekih čvršćih indicija za preciznije datovanje. Sledeći antički grob ka istoku se nalazio u Jevrejskoj ulici (G–246), načinjen od kamenih ploča. Nažalost, ni ovaj grob nije moguće hronološki opredeliti. Idući dalje po rubovima nekropole moguće je pretpostaviti postojanje jedne insule na prostoru Botaničke bašte.¹⁹³ Sa južne strane puta Singidunum–Viminacium, prema jugu, otkriven je grob od opeka na uglu ulica Dobrinjske i Narodnog fronta G–229.

Posebno interesantni za razmatranje pitanja topografije Singidunuma su grobovi otkriveni na lokalitetima Rospri ćuprija (G–268), Požarevačka 32 (G–132), Vojvode Dragomira 9 (G–267), Cerska 82 (G–254), Generala Ždanova (kod Akademije G–115), Bukovačka 88 (G–226), na Banjici (G–119), u Ma-

rinkovoj bari (G–146), u ulicama Andre Nikolića (G–230), Temišvarskoj (G–231) i Vojislava Vučkovića na Senjaku (G–135), na čukarici (G–130, 161) i u Železniku (G–148, 253). Svi ovi grobovi su toliko udaljeni od samog Singidunuma u užem smislu da se ne može govoriti o tome da predstavljaju delove nekropole. Najlogičniji zaključak bi bio da je u neposrednoj okolini Singidunuma postojao niz prigradskih vila čiji stanovnici nisu imali potrebu da se sahranjuju na gradskim nekropolama, već je to činjeno u neposrednoj blizini njihovih naseobina. Da su postojale takve vile postoje indicije na osnovu nalaza arhitekture sa hipokaustom u ulici Maksima Gorkog,¹⁹⁴ koju smo skloni da povežemo sa G–254. Takođe je pretpostavljeno i postojanje neke naseobine na Voždovcu,¹⁹⁵ kojoj bi odgovarali grobovi iz Bukovičke 88 i Marinkove bare.

O sahranjivanju krajem IV veka postoje samo sumarni podaci. Dva groba od opeka, otkrivena u sred naselja iz prethodnog perioda, govore o tome da se naselje povlači, najverovatnije ka neposrednoj blizini kastruma. Jedan od ovih grobova (G–251) je pouzdano datovan novcem Arkadija. Možemo samo pretpostaviti da ovom periodu odgovaraju i grobovi iz ulice Vuka Karadžića (G–122), Dobračine 7 (G–269), Čika Ljubine (G–270) i Vasine, na osnovu toga što se nalaze na prostoru nekadašnjeg naselja.

Iz ovog kratkog pregleda osnovnih elemenata topografije Singidunuma, izdvaja se nekoliko problema koje će razrešiti buduća istraživanja. Razvoj grada od prvog veka je određen sa dva osnovna činioca – položajima dva logora, starijeg i mladeg, smeštenim na dve različite pozicije. Prema njima su se razvijali ostali urbani elementi – komunikacije, naselje i na kraju – nekropole. Izgled zemljano-palisadnog logora daće odgovor na pitanje, kojim pravcem se prostire najranija komunikacija i da li je prostiranje nekropole direktno zavisilo od položaja puta? Zatim, gde su se nalazili grobovi I veka i kakav je njihov odnos prema grobovima bunarima?

¹⁸⁹ Bojović 1976, 7; Popović M. 1997, 13.

¹⁹⁰ Iskopavanja Zavoda za zaštitu spomenika kulture grada Beograda.

¹⁹¹ Bajalović-Hadži-Pešić 1991, 47.

¹⁹² IMS I 36, 43, 56, 59, 62, 68, 72.

¹⁹³ Garašanin D. 1954, 65.

¹⁹⁴ Garašanin D. 1954, 80.

¹⁹⁵ Bojović 1977b, 158.

Posebno interesantan problem istaknut u ranijim radovima je odnos Singidunuma i naselja stanovništva koje je sahranjeno na praistorijskoj nekropoli na Karaburmi.¹⁹⁶ Za sada postoje pretpostavke da bi po svom položaju Zvezdarski breg mogao da bude lokacija na kojoj je bio smešten keltski *dunum*. Materijal otkriven u nekim grobovima nekropole na Karaburmi ima karakter čisto rimske produkcije (npr. pehar i prsten iz groba 8) i svedoči o određenoj vrsti komunikacije između stanovnika keltskog naselja i rimske države. Kako bilo, jedino će buduća istraživanja moći da potvrde ili odbace mišljenje da na Zvezdarskom bregu treba tražiti keltsko naselje.

Iz perioda postojanja zidanog kastruma najvažnija su takođe dva pitanja, kada se razmatra položaj nekropole. Prvo je u vezi sa položajem naselja od Vasine ulice ka severu i severoistoku i njegovom prostornom odnosu prema severoistočnom delu nekropole, kao i zapadnog dela naselja od Kosančićevog venca ka jugozapadu. Drugo pitanje je vezano za eventualno postojanje nekropole u blizini severoistočne strane logora.

Budućim istraživanjima nije ostalo mnogo neistaknutih prostora za arheološka iskopavanja¹⁹⁷ i stoga je svaki takav prostor važan izvor za saznanja o antičkom Singidunumu, posebno o njegovim nekropolama.

ZAKLJUČAK

Tokom višedecenijskih istraživanja antičkog Singidunuma sakupljen je dovoljan broj informacija da se posle više od jednog veka mogu zbirno sagledati pokretni materijal i celine koje su u posrednoj ili direktnoj vezi sa sahranjivanjem antičkog življa. Počevši od otkrića prvih grobnih celina krajem 19. veka, pa nadalje, do poslednjih većih istraživanja jugoistočnog dela nekropole, krajem dvadesetog veka, autori su pokušavali da šire sagledaju antičku grobnu praksu u Singidunumu i da na osnovu fragmenata sastave celinu, koja će objasniti nastanak i razvoj samog grada sa jedne i zagrobnih običaja njegovih žitelja sa druge strane.

Značaj međusobnog odnosa prostora na kome će se određena populacija sahranjivati i prostora na kojem će živeti u našem radu je još jednom naglašen. Strogo utvrđeno pravilo da se kuća i grob ne mogu nalaziti jedno pored drugog isključuje postojanje nekropole u okviru naselja. Prostiranje nekropole ograničava nasebinski deo grada. širenje

naselja zauzima prostor nekropole pomerajući je ka rubu grada. Ovaj dinamičan odnos između prostora za život i nekropole, omogućio nam je da u Singidunumu, ako ne otkrijemo, onda makar razmišljamo o delovima naselja iz perioda iz kojeg su retki nalazi arhitekture. To se prvenstveno odnosi na još uvek enigmatičan period nastanka Singidunuma u I veku. Pomen municipiuma Singidunum tokom prve polovine II veka i zabeležene nadgrobne ploče s kraja I veka, svedoče o neminovnom postojanju naselja u I veku. Međutim, sami slojevi naselja toga razdoblja kao i njegov položaj još uvek su nepoznanica. Pored toga što otkriće položaja nekropole može da pruži odgovore na pitanje gde se nalazilo naselje u I veku naše ere, još dva elementa na neki način sužavaju prostor na kome bi ga trebalo tražiti. Nastanak rimskog Singidunuma je u direktnoj vezi sa dolaskom rimskih trupa na ove prostore. Naselje rimskih trupa – castrum postojalo je na prelazu iz prvog u drugi vek, a njegovi ostaci su prepoznati na lokalitetu Knez Mihailova 30. Moguće je da je njegovu unutrašnjost činila drvena arhitektura otkrivena na lokalitetu plato ispred Filozofskog fakulteta. Pretpostavljeno je rasprostiranje tog palisadnog utvrđenja između današnjih ulica Knez Mihailove, Braće Jugovića, 1300 kaplara i Laze Pačua. Grobovi bunari, otkriveni na lokalitetima Trg Republike i Braće Jugovića, ograničavaju sa severoistočne i jugoistočne strane prostor do koga su mogle dosezati strane utvrđenja.¹⁹⁸ Nalaz sarkofaga, sa prvim pomenom municipiuma Singidunum iz prve polovine II veka naše ere, daje nam za pravo da pretpostavimo da se nekropola širila od palisadnog utvrđenja na severozapadu, do današnje Nušićeve ulice na jugoistoku. Prema tako utvrđenom položaju vojnog logora i nekropola, civilno naselje bi trebalo tražiti na severozapadu od Knez Mihailove ulice, ka Kosančićevom vencu i ka današnjem prostoru Beogradske tvrđave. Orijentacija nekropole severozapad–jugoistok bila je određena pravcem prostiranja komunikacije koja je išla od vojnog logora ka Viminacijumu, poklapajući se sa današnjim ulicama Vasinom i Kosovskom, idući paralelno sa beogradskom gredom. Iako je zabeleženo postojanje komunikacije na tom prostoru tek u III veku, smatramo da se sa dovoljno sigurnosti

¹⁹⁶ Mirković 1968, 40; IMS I, 32.

¹⁹⁷ Popović M. 1997, 18.

¹⁹⁸ Ivanišević, Nikolić-Đorđević 1997, 72.

može pretpostaviti da ona postoji od samog dolaska rimske vojske na tle Singidunuma i još više, da je ulazeći u palisadno utvrđenje činila *cardo logora*. Prema jugoistoku se oko nje formirala nekropola. Ovakvim rasporedom osnovnih gradskih celina objasnili bismo razloge za postavljanje nekropole istočno i jugoistočno od užeg gradskog jezgra.

Tokom drugog veka u rasporedu osnovnih gradskih celina desila se značajna promena. Nju čini formiranje kamenog utvrđenja legije IV Flavije na uzvišenju iznad ušća Save u Dunav. Kako je premeštanje logora izvršeno ka severozapadu, prostor nekropole na istoku i jugoistoku nije bio direktno ugrožen ovom promenom. Smatramo da je naseobinski deo sada imao prostor za širenje prvenstveno na mestu nekadašnjeg zemljano-palisadnog utvrđenja i dela nekropole severoistočno, konkretno sve do današnje Ulice Braće Jugovića. Nalazi arhitekture iz III veka nad grobovima bunarima mogu da budu dobra potpora ovakvom razmišljanju. Primarno širenje nekropole je ka jugoistoku uz put Singidunum–Viminacium, dok je broj otkrivenih i datovanih grobnih celina sa severoistočnog dela nekropole toliko mali da je teško govoriti o rasprostranju ovog dela nekropole u određenom periodu.

Još dve lokacije su mogle da čine delove nekropole Singidunuma. Prva se nalazi izvan severoistočnog bedema kastruma IV Flavije i na nju ukazuju retki nalazi grobova od opeka. Druga lokacija je na jugozapadnom rubu grada kod ugla današnjih ulica Pop-Lukine i Brankove, gde su otkrivene grobne celine od opeka i jedna grobnica od sekundarno upotrebljenih nadgrobnih stela.

U okolini užeg gradskog jezgra je takođe zabeleženo sahranjivanje. Na padinama Karaburme, Vračara, Topčiderskog brda, Voždovca, Banjice, Čukarice otkrivene su uglavnom pojedinačne grobne celine. Ovog puta pozicije grobova svedoče o položajima naselja, jer baš negde u okolini bi trebalo da se nalaze manja naselja populacije koja je sahranjena u tim grobovima. Na takvo tumačenje nas navodi nalaz arhitekture u Ulici Maksima Gorkog, koju smo skloni da povežemo sa grobnicom u Cerskoj 82.

Ako je po nečemu blizina Sirmijuma i Viminacijuma očigledna onda je to jasno vidljivo kod vrsta sahranjivanja zabeleženih u Singidunumu. Naime, nije čudno da jedna manja urbana celina kao što je Singidunum gravitira ka dva glavna grada provincija u sferi života određenoj etničkom, socijalnom i verskom pripadnošću. Međutim, podjednaka za-

stupljenost specifičnog stranog grobnog oblika, kao što je sahranjivanje u grobovima oblika bunara, nameće razmišljanje o zajedničkom učestvovanju ova tri grada u istorijskom trenutku u kome je stvorena mogućnost za razvoj vrste sahrane koja je očigledno bila kratkotrajna. Zabeležene celine u Singidunumu neće dati odgovore na mnoga pitanja o grobovima oblika bunara, pa i na to da li su u pitanju grobne celine ili sveti prostor nekog antičkog kulta. Sama činjenica da su otkrivene u Singidunumu i to među najranijim oblicima sahranjivanja, ostavlja mogućnost budućim uspešnijim istraživanjima da rastumače vezu ovog stranog grobnog oblika i istorije grada. Među ostalim oblicima sahranjivanja spaljenih pokojnika, po broju je polaganje pokojnika u etažne ili obične grobne jame spaljenih zidova dominantno. Materijal otkriven u njima je uglavnom ograničen na posude, lampe i predmete za ličnu upotrebu. Iznenaduje veoma retka pojava nakita u ovim grobovima. Za sada ih ne možemo datovati ranije od kraja II veka, dok se za njihovu prostornu ograničenost na jugoistočni deo nekropole, i to od Vlajkovićeve ulice ka jugoistoku, može samo pretpostaviti da odražava etničku ili socijalnu podvojenost na nekropoli. Pojava međusobnog preklapanja grobova spaljenih pokojnika, kao i spaljenih i inhumiranih pokojnika, svedoči kao prvo da je u delu nekropole između Vlajkovićeve i Palmotićeve ulice jedan od centralnih delova nekropole sa najdužim trajanjem. Potvrđena su najmanje tri horizonta sahranjivanja. Drugo je potvrda paralelnog postojanja sahrana spaljenih i inhumiranih pokojnika na istom prostoru, koja traje od II sve do druge polovine IV veka. Najbrojnije među tipovima grobova inhumiranih pokojnika čine oni za čiju su konstrukciju korišćene opeke. Nažalost, broj datovanih celina nije veliki, tako da nije bilo moguće pratiti razvoj različitih konstrukcija od opeka, mada se one u Singidunumu ni po čemu ne razlikuju od istih grobova sa šireg područja Mezije Superior. Grobovi od opeka su obuhvatili najširi prostor Singidunuma. Moguće objašnjenje leži u činjenici da ih je bilo najlakše uočiti tokom više od 100 godina istraživanja. Grobna konstrukcija od opeka i kamena vezanih malterom, u kojoj je sahranjen spaljeni pokojnik, jedina je u Singidunumu. Mišljenja smo da u određenom trenutku populacija Gornje Mezije ne vidi idejnu razliku između sahranjivanja u grobnici od opeka ili etažnom grobu spaljenih zidova. Od tog trenutka i spaljeni zidovi jame i čvrste opeke vezane malterom

štite ostatke pokojnika ne narušavajući tradiciju. Grobovi pokojnika inhumiranih u običnu grobnu jamu uglavnom imaju skroman grobni inventar. Uz neke od njih su otkriveni i gvozdeni klinovi, a verovatno potiču od drvenih sanduka u koje su bili smešteni ostaci pokojnika. Kao i kod grobova od opeka, najbrojniji su oni orijentisani u pravcu severozapad–jugoistok. Kameni sarkofazi su relativno brojni u odnosu na ostale grobne tipove. Retki su oni kod kojih je dekoracija prisutna. Uobičajeno se smatra da su dekoracija na sarkofagu, kao i natpisi koji se pojavljuju na nekim primercima iz Singidunuma, namenjeni prolazniku, posetiocu pokojnika i samim tim su sarkofazi postavljeni nad zemljom u okviru manjeg ograđenog prostora ili pod zemlju u kripti. Smatramo da ne bi trebalo isključiti ni mogućnost da je u izvesnim slučajevima dekoracija na sarkofazima namenjena kako pokojniku tako i bićima onog sveta. Neki od sarkofaga Singidunuma bili su ukopani direktno u zdravicu. Isto kao što je postojala potreba pokojnika za svetlošću, hranom, pićem i odećom, moguće je da je postojala i potreba za pogledom na ukrašen grob. Sarkofazi Singidunuma su uglavnom bez dekoracije, sa poklopcima oblika dvoslivnog krova i naglašenih akroterija. U ovom slučaju naše tumačenje ide ka objašnjenju da je kameni sanduk pružao najveći stepen zaštite telu pokojnika okruženog zemljom. Idući od jednostavnih jama, kod kojih ne postoji direktna prepreka između tela i zemlje, preko drvenih dasaka i opeka, kameni sarkofazi pružaju najveću sigurnost da će telo ostati netaknuto. Retki grobovi su imali venac od neobrađenog kamena poredan oko tela, koji u stvari prati tu ideju zaštite ostataka, makar i na taj nesvršishodan način. Kod grobova spaljenih pokojnika urna ili spaljene ivice zidova jame ponavljaju identičnu potrebu za zaštitom od hladnoće, od životinja koje borave u zemlji ili od zlih mitskih bića. Manji broj olovnih sarkofaga predstavlja pojavu stranog etničkog elementa, koji sahranom u olovnom sanduku potvrđuje važnost zaštite tela pokojnika. Smeštanje olovnog sarkofaga u konstrukciju od sekundarno upotrebljenih nadgrobnih stela i običnih kamenih ploča, ukazuje na pogrešno shvatanje funkcije olovnog sarkofaga, čija su svojstva dovoljna da zaštite telo od spoljnih uticaja. Određen broj grobova načinjenih od delova nadgrobnih stela posebno je interesantan, s obzirom na jasnu zabranu uništavanja grobova u antici. Nismo u mogućnosti da se jasno opredelimo za objašnjenje da su nemirna vremena

III veka donela nesigurnost čak i na nekropoli ili da se upotrebom nadgrobnih stela potvrđuje pravo nad grobnim mestom.

Pojava nadgrobnih stela prati se u Singidunumu od kraja I, pa sve do prelaza iz III u IV vek. Kao i kada su sarkofazi u pitanju, skloni smo da samo jednim delom posmatramo namenu njihove dekoracije očima prolaznika ili posetioca. Bogatstvo vizuelnih kao i tekstualnih informacija koje ona pruža o pokojniku može biti samo delimično rastumačena, naročito stoga što je u vezi sa jednim pokojnikom ili njegovom užom porodicom. Sa jedne strane osnovni podaci o imenu, starosti, zanimanju pokojnika mogu biti otkriveni samo preko natpisa na nadgrobnim stelama. U Singidunumu je najveći broj natpisa posvećen vojnim licima ili veteranima legije IV Flavije ili licima iz gradske uprave. U manjoj meri se pominju i oslobođenici i robovi. Predstave na stelama odražavaju uticaj panonskih i gornjemezijskih radionica, mada uvidamo indirektnu vezu sa klesarskim radionicama Germanije, na osnovu predstava školjke iznad pokojnika na klini. Pojedine karakteristike obrade pilastara na stelama svedoče o lokalnoj radionici u Singidunumu. Uostalom o postojanju kamenorezačke profesije postoji svedočanstvo na jednom natpisu gde se pominje *lapidarius*.¹⁹⁹ Pored direktnih pomena stanovnika koji potiču iz istočnih provincija, u Singidunumu je registrovana još jedna pojava čije je poreklo na istoku. Kameni lavovi u punoj plastici nad grobom spaljenog pokojnika potvrđeni su najmanje u jednom slučaju, ali takvih nalaza je bilo više²⁰⁰. Pored lavova koji se nalaze na zaglavljima nadgrobnih stela i ovi primerci lavova u krupnoj plastici predstavljali su zaštitnike grobnog prostora. Pojava nadgrobnih stela i nadgrobnih skulptura zabeležena je na prostoru severoistočnog i jugoistočnog dela nekropole, kao i u najbližoj okolini kastruma IV Flavijeve legije.

Nekoliko grobova od opeka, međutim, remeti raspored gradskih celina zalazeći u delove koji su pouzdano potvrđeni kao naseobinski. Jedan od njih je pouzdano datovan nalazom novca cara Arkadija iz razdoblja posle 388. godine. Pored dva groba iz Knez Mihailove ulice otkriveni su grobovi u Čika Ljubinoj i u Ulici Vuka Karadžića. Sahrinjavanje na ovom prostoru, uz otkrića naseobinskog sloja uz

¹⁹⁹ IMS I, No 11.

²⁰⁰ G-79.

bedem otkrivenog 1988. godine,²⁰¹ svedoči da se krajem IV veka naselje povlači ka branjenom delu grada. Za sada je teško povući granicu između dela koji predstavlja naselje krajem IV veka i dela određenog za sahranjivanje u tom momentu. Nadalje, u V veku, sahranjivanje je zabeleženo u samoj unutrašnjosti kamenog utvrđenja.²⁰² Sa dolaskom nove populacije i običaji vezani za sahranjivanje se menjaju.

Za mnoga pitanja koja su povezana sa sahranjivanjem u Singidunumu, odgovori nikad neće biti ponuđeni, zbog velike površine antičkih i kasnijih slojeva koje su zauvek uništene. Sačuvani materijal je često nekoristan zbog nepostojanja podataka o njihovom nalazu, stoga su pojedine, još uvek očuvane celine, posebno dragocene kao izvor informacija

za buduća istraživanja. Uspostavljanje preciznije hronologije nastanka i razvoja grada je nužnost ka daljem istraživanju pojedinih pojava zagrobnih običaja. Neki odgovori će biti ponuđeni otkrićima koja možda neće biti iz samog Singidunuma. Sirmium i Viminacium, između kojih se razvijao Singidunum i po broju otkrivenih grobnih celina i po značaju prevazilaze nalaze u Singidunumu. Celovito poređenje podataka sa nekropola ova tri grada može da pruži odgovore za svaki od njih pojedinačno, a samim tim i za Singidunum.

---

²⁰¹ Bjelajac, Simić 1991, 30.

²⁰² Bjelajac, Ivanišević 1991, 134.

BIBLIOGRAFIJA

- Alexandrescu-Vianu 1975** – M. Alexandrescu-Vianu, Les stèles funéraires de la Macédonie romaine, *Dacia* N.S. XIX, Bucarest 1975, 183–200.
- Alexandrescu-Vianu 1977** – M. Alexandrescu-Vianu, Les Banquet funéraires sur les stèles de la Mésie inférieure: schémas et modèles, *Dacia* XXI, Bucarest 1977, 139–166.
- Alexandrescu-Vianu 1985** – M. Alexandrescu-Vianu, Les stèles funéraires de la Mésie inférieure, *Dacia* N. S. XXIX, N. 1–2, Bucarest 1985, 57–80.
- Alföldi 1957** – M. R. Alföldi, Schmucksachen, *Intercisa II* (Dunapentele), Geschichte der Stadt in der Römerzeit, Budapest 1957, 399–476.
- Baluța 1975** – C. L. Baluța, Pineae Apulenses, *Apulum* XIII, 1975, Alba Iulia, 133–140.
- Bianchi 1985** – L. Bianchi, *La stele funeraire della Dacia*, Roma 1985.
- Bjelajac 1982** – Lj. Bjelajac, Nalazi keramičkih žižaka sa Beogradske tvrđave, *Godišnjak grada Beograda*, knj. XXIX, Beograd 1982, 13–25.
- Bjelajac, Simić 1991** – Lj. Bjelajac, Z. Simić, Rezultati zaštitnih arheoloških istraživanja na prostoru ulice Kneza Mihaila, *Godišnjak grada Beograda*, knj. XXXVIII (1991), Beograd 1991, 17–34.
- Bjelajac, Ivanišević 1991** – Lj. Bjelajac, V. Ivanišević, Les témoignages archéologiques des Grandes Invasions à Singidunum, *Starinar* XLII, Beograd 1991, 123–151.
- Bojović 1975** – D. Bojović, Prilog urbanoj istoriji Beograda u periodu rimske dominacije, *Godišnjak grada Beograda*, knj. XXII, Beograd 1975, 5–27.
- Bojović 1976** – D. Bojović, Neobjavljeni podaci za istoriju rimskog Singidunuma, *Godišnjak grada Beograda*, knj. XXIII, Beograd 1976, 5–16.
- Bojović 1977** – D. Bojović, *Rimska keramika Singidunuma*, Beograd 1977.
- Bojović 1977a** – D. Bojović, Rimske terme u studentskom parku u Beogradu, *Godišnjak grada Beograda*, knj. XXIV, Beograd 1977, 5–20.
- Bojović 1977b** – D. Bojović, Singidunum, Bukovička ul. br. 88 – vila rustika, *Arheološki pregled* 19, Beograd 1977, 156–158.
- Bojović 1980** – D. Bojović, Rimski put *SINGIDUNUM – CASTRA TRICORNIA – AD SEXTUM MILIARE*, Materijali XVII, (Materijali simpozijuma Putevi i Komunikacije u Antici, Peć 1978), Beograd (1980), 85–99.
- Bojović 1983** – D. Bojović, *Rimske fibule Singidunuma*, Beograd 1983.
- Böhme 1974** – H. W. Böhme, *Germanische Grabfunde des 4. bis 5. Jahrhunderts zwischen unterer Elbe und Loire*, München 1974.
- CSIR II–11** – M. Mattern, Die Römischen Steindenkmäler der Stadtgebiets von Wiesbaden und der Limesecke zwischen Marienfels und Zugmantel, *Corpus Signum Imperii Romani* (Corpus der Skulpturen der Römischen Welt) Deutschland Band II–11 Germania Superior, 70–73.
- CSIR III, 1** – *Corpus Signum Imperii Romani* (Corpus der Skulpturen der Römischen Welt) Deutschland – Band III,1 Germania Inferior (Bonn und Umgebung) – Militärische Grabdenkmäler, Bonn 1978, 40–52.
- CSIR III, 2** – *Corpus Signum Imperii Romani* (Corpus der Skulpturen der Römischen Welt) Deutschland – Band III,2 Germania Inferior (Bonn und Umgebung) – zivile Grabdenkmäler, Bonn 1979, kat. Nr. 36, T. 20–21.
- Cvetković-Tomašević 1981** – G. Cvetković-Tomašević, Arheološki lokalitet na Kosančićevom vencu br. 12–16 u Beogradu – neki rezultati sondiranja, *Saopštenja XIII/1981*, Beograd 1981, 182.
- Cvjetičanin 2000** – T. Cvjetičanin, Grnčarska radionica u Singidunumu – lokalitet Narodno Pozorište, *Singidunum* 2, Beograd 2000, 245–254.
- Dautova-Ruševljan 1983** – V. Dautova-Ruševljan, *Rimska kamena plastika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije*, Novi Sad 1983.
- Desbordes 1977** – J. M. Desbordes, Circonscription du Limousin, *Gallia* 35–2, Paris 1977, 429–448.
- Fülep 1984** – F. Fülep, *Sopianae – the history of Pecs during the roman era, and the problem of the continuity of the late roman population*, Budapest 1984.
- Fouet 1958** – G. Fouet, Découverte d' un puits funéraire dans la villa de Montmaurin (Haute-Garonne), *Galia* XVI–1, Paris 1958, 115–196.
- Gabelmann 1972** – H. Gabelmann, Die Typen der römischen Grabstelen am Rhein, *Bonner Jahrbücher*, Band 172, Bonn 1972, 115–122;

- Garašanin 1948** – D. Garašanin, Rad Muzeja Grada Beograda na arheologiji posle oslobođenja, *Muzeji 1*, Beograd 1948, 123–129.
- Garašanin 1949** – D. Garašanin, Nekoliko rimskih grobnica iz Beograda, *Muzeji 2*, Beograd, 1949, 146–154.
- Garašanin 1954** – D. Garašanin, Arheološki spomenici u Beogradu i okolini, *Godišnjak muzeja grada Beograda I*, Beograd 1954, 45–97.
- Garašanin M, Garašanin D. 1951** – M. Garašanin, D. Garašanin, *Arheološka nalazišta u Srbiji*, Beograd 1951.
- Garašanin 1974** – M. Garašanin, Antički Singidunum – Istorija grada, *Istorija Beograda 1*, Beograd 1974, 51–71.
- Golubović 1998** – S. Golubović, *Grobovi u obliku bunara sa nekropola Viminacijuma*, magistarski rad u rukopisu, Beograd 1998.
- Golubović 1999** – S. Golubović, A grave in the shape of the well from the necropolis of Viminacium, *Arheologia Bulgarica 3–III*, Sofia 1999, 9–23.
- Golubović 2001** – S. Golubović, Prilog proučavanju olovnih sarkofaga u Gornjoj Meziji, *Viminacium 11*, Požarevac 2001, 135–158.
- Grbić 1928** – M. Grbić, Izveštaj o radu Narodnog muzeja, *Godišnjak srpske kraljevske akademije XXXVII*, 1928, 229.
- IMS I** – M. Mirković, S. Dušanić, *Inscriptions de la Mésie Supérieure I* – Singidunum et la Nord-Ouest de la province, Belgrade 1976.
- IMS II** – M. Mirković, *Inscriptions de la Mésie Supérieure II* – Viminacium et Margum, Beograd 1986.
- IMS III/2** – P. Petrović, *Inscriptions de la Mésie Supérieure III/2*, Timacum minus et la Vallée du Timok, Beograd 1995.
- Isings 1957** – C. Isings 1957, *Roman glass from dated finds*, Groningen – Jakarta 1957.
- Ivanišević, Nikolić-Đorđević 1997** – V. Ivanišević, S. Nikolić-Đorđević, Novi tragovi antičkih fortifikacija u Singidunumu – lokalitet Knez Mihailova 30, *Singidunum 1*, Beograd 1997, 65–147.
- Iványi 1935** – D. Iványi, *Die panonischen Lampen – ein typologisch-chronologische Übersicht*, Budapest, 1935.
- Iulii Pauli Sententiae ad filium – Iulii Pauli Sententiae ad filium, biblioteka Latina et Graeca**, Zagreb 1988.
- Jovanović 1978** – A. Jovanović, *Nakit u rimskoj Dardaniji*, Beograd 1978.
- Jovanović 1984** – A. Jovanović, *Rimske nekropole na teritoriji Jugoslavije*, Beograd 1984.
- Jovanović 1985** – A. Jovanović, Lampe iz radionice Flaviusa, *Niški zbornik 1*, Niš 1985, 45–52.
- Jovanović 1996** – A. Jovanović, O problemu grobova sa spolijama iz kasnoantičkog perioda na tlu Dardanije, *Novopazarski zbornik 20*, Novi Pazar 1996, 23–32.
- Keller 1971** – E. Keller, *Die spätrömischen Grabfunde in Südbayern*, München 1971.
- Kondić 1957** – V. Kondić, Izveštaj o radu Muzeja grada Beograda – rimski period, *Godišnjak muzeja grada Beograda*, knj. IV, Beograd 1957, 664–667.
- Kondić 1960** – V. Kondić, Rimski nalaz iz Višnjiceve ulice, *Godišnjak muzeja grada Beograda*, knj. VII, 1960, 29–36.
- Kondić 1961** – V. Kondić, *Singidunum – Castra Tricornia*, Limes u Jugoslaviji (Zbornik radova sa simposiuma o limesu 1960. godine), ed. Miodrag Grbić, Beograd 1961, 117–120.
- Kondić 1970** – V. Kondić, Rimski Singidunum u svetlosti arheoloških nalaza, Zbornik radova *Oslobođenje gradova u Srbiji od Turaka 1862–1867*, Beograd 1970, 29–37.
- Kondić 1974** – V. Kondić, Antički Singidunum, Osnovni elementi topografije Singidunuma, *Istorija Beograda 1*, Beograd 1974, 72–88.
- Korać 1995** – M. Korać, *Antički žišci sa teritorije Viminacijuma*, doktorska teza u rukopisu, Beograd 1995.
- Krunić 1995** – S. Krunić, Rimska nekropola iz Kosovske ulice u Singidunumu, *Glasnik srpskog arheološkog društva 10*, Beograd 1995.
- Labrousse 1962** – M. M. Labrousse, Circonscription du Toulouse, *Gallia XX-2*, Paris 1962, 547–610.
- Ladek, Premerstein, Vulić 1901** – F. Ladek, A. Premerstein, N. Vulić, *Jahreshefte des österreichischen archäologischen Institutes in Wien*, IV, Wien 1901, Beiblatt.

- Lanyi 1972** – V. Lanyi, Die spätantiken Gräberfelder von Pannonien, *Acta Archeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* XXIV, 1972, 53–214.
- Maniere 1966** – G. Maniere, Un puits funéraire de la fin du I-er siècle aux Aquae Sicae (Cazeres, Haute-Garonne), *Gallia* XXIV, Paris 1966, 101–159.
- Marjanović 1963** – G. Marjanović, Kosovska, Kondina i Vlajkovićevo ul. – rimska nekropola, *Arheološki pregled* 5, Beograd 1963, 81–82.
- Marjanović-Vujović 1964** – G. Marjanović-Vujović, Singidunum–Beograd – rimska nekropola, *Arheološki pregled* 6, Beograd 1964, 91–92.
- Mikulčić 1975** – I. Mikulčić, Ranorimski grobovi iz Skupa, *Starinar* XXIV–XXV–1973/1974, Beograd 1975, 89–102.
- Milošević 1996** – P. Milošević, Karakteristike nekropola u Sirmijumu, *Zbornik muzeja Srema* 2, Sremska Mitrovica 1996, 39–49.
- Mirković 1968** – M. Mirković, *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*, Beograd 1968.
- Mirković 1981** – M. Mirković, Ekonomsko socijalni razvoj u II i III veku, *Istorija Srba* 1, Beograd 1981, 77–88.
- Mirković 1988** – M. Mirković, Rimsko selo Bube kod Singidunuma, *Starinar* XXXIX 1988, Beograd 1988, 99–104.
- Mirković 1998** – M. Mirković, The Legio VIII Augusta in the Balkans, *Novensia* 10, Acta of the International Conference Wykno, Poland, 18–22 November 1995, Warszawa 1998.
- Mirković 1999** – M. Mirković, Porta praetoria semper hostem spectare debet, *Derdapske sveske* III, Le Đerdap/les Portes de Fer à la Deuxième moitié du premier millénaire av. J. Ch. jusqu' – aux guerres daciques, Beograd 1999, 113–114.
- Mocsy 1970** – A. Mocsy, *Gesellschaft und Romanization in der Römischen Provinz Moesia Superior*, Budapest 1970.
- Nikolić-Đorđević 2000** – S. Nikolić-Đorđević, Antička keramika Singidunuma – oblici posuda, *Singidunum* 2, Beograd 2000, 11–244.
- Petković 1995** – S. Petković, *Rimski predmeti od kosti i roga sa teritorije Gornje Mezije*, Beograd 1995.
- Petković 1934** – V. Petković, Izveštaj o radu Narodnog muzeja, *Godišnjak srpske kraljevske akademije* XLIII, Beograd 1934, 242–243.
- Petrović 1928** – J. Petrović, Istorijsko-umetnički (Narodni Muzej) u 1927. godini – Klasično-arheološko odeljenje, *Godišnjak srpske kraljevske akademije* XXXVII, Beograd 1928, 202–203, 230–231.
- Petrović 1932** – J. Petrović, Votivni kameni spomenici, *Godišnjak srpske kraljevske akademije* XLI, Beograd 1932, 218.
- Petrović 1933** – J. Petrović, Poznorimski grob u Siminoj ulici, *Starinar* VIII–IX, Beograd 1933/4, 317–321.
- Popović I. 1992** – I. Popović, *Rimski nakit u Narodnom Muzeju u Beogradu – prstenje*, Beograd 1992.
- Popović I. 1994** – I. Popović, Zlatno rimsko prstenje iz muzeja grada Beograda, *Godišnjak grada Beograda* XL/XLI, Beograd 1996, 5–12.
- Popović I. 1996** – I. Popović, *Rimski nakit u Narodnom Muzeju u Beogradu – Zlatan nakit*, Beograd 1996.
- Popović I. 2001** – I. Popović, *Kasnoantički i ranovizantijski nakit od zlata u Narodnom Muzeju u Beogradu*, Beograd 2001.
- Popović M. 1971** – M. Popović, Singidunum–Beograd, lok. ul. Majke Jevrosime 28. – nekropola, *Arheološki pregled* 13, Beograd 1971, 73–74.
- Popović M. 1972** – M. Popović, Singidunum – nekropola – park Tašmajdan, ulica Kneza Miloša (ugao Proleterskih Brigada), *Arheološki pregled* 14, Beograd 1972, 64–66.
- Popović M. 1979** – M. Popović, Prilog proučavanju nekropole antičkog Singidunuma, *Starinar* XXX, Beograd (1979), 109–112.
- Popović M. 1982** – M. Popović, *Beogradska tvrđava*, Beograd 1982.
- Popović M. 1990** – M. Popović, Hadži Hasan Agina Džamija u Beogradu, *Godišnjak grada Beograda*, knj. XXXVII, Beograd 1990, 87–91.
- Popović M. 1997** – M. Popović, Antički Singidunum: Dosadašnja otkrića i mogućnosti daljih istraživanja, *Singidunum* 1, Beograd 1997, 1–20.

- Preda 1980** – C. Preda, *Callatis – necropola romano-bizantina, (Callatis die römisch-byzantinische Nekropole)*, Bucuresti 1980.
- Rusova-Slokoska 1991** – Lj. Rusova-Slokoska, *Roman jewellery – a collection of the national archeological museum – Sofia*, Sofia 1991.
- Saria 1924** – B. Saria, Izveštaj o praistorijskom, klasičnom i numizmatičkom odeljenju, *Godišnjak srpske kraljevske akademije XXXIII*, Beograd 1924, 197.
- Saria 1925** – B. Saria, Arheološke beleške, *Starinar 3/III*, 1924/5, Beograd 1925, 159–164.
- Schober 1923** – A. Schober, *Die Römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien*, Wien 1923.
- Schwarz 1962** – K. Schwarz, Zum Stand der Ausgrabungen in der spätkeltischen Viereckschanze von Holzhausen, *Jahresberichte der Bayerischen Bodendenkmalpflege* 1962, München 1962, 22–77.
- Srejić 1965** – D. Srejić, Rimske nekropole ranog carstva u Jugoslaviji, *Starinar XIII/XIV* (1962–1963), Beograd 1965, 69.
- Simić 1988** – Z. Simić, Beograd – antička nekropola, *Arheološki pregled* – 1988, Ljubljana 1988, 125–128.
- Simić 1992** – Z. Simić, Zaštitna arheološka iskopavanja u krugu fabrike ILR u Železniku, *Glasnik društva konzervatora Srbije* 16, Beograd 1992, 59–62.
- Simić 1994** – Z. Simić, Kasnoantički grob u Cerskoj ulici u Beogradu, *Glasnik društva konzervatora Srbije* 18, Beograd 1994, 75–76.
- Simić 1997** – Z. Simić, Rezultati zaštitnih arheoloških istraživanja na prostoru jugoistočne nekropole Singidunuma, *Singidunum* 1, Beograd 1997, 21–56.
- Škalamera, Popović M. 1978** – Ž. Škalamera, M. Popović, Urbani razvoj Dorćola, *Godišnjak grada Beograda XXV*, Beograd 1978, 215–216.
- Todorović 1962** – J. Todorović, Jedna rimska grobnica iz Beograda, *Vesnik muzejsko-konzervatorskih radnika NRS* 14, Beograd 1962, 24–25.
- Todorović, Birtašević 1955** – J. Todorović, M. Birtašević, Arheološki spomenici u Beogradu i okolini, *Godišnjak muzeja grada Beograda*, knj. II, Beograd (1955), 31–42.
- Todorović, Kondić 1956** – J. Todorović, V. Kondić, Arheološka nalazišta u Beogradu i okolini – Rimski period, *Godišnjak muzeja grada Beograda*, knj. III, Beograd 1956, 76–83.
- Todorović 1972** – J. Todorović, *Praistorijska Karaburma I – nekropola mladeg gvozdenog doba*, Beograd 1972.
- Topal 1993** – J. Topal, *Roman cemeteries of Aquincum, Pannonia. The Western Cemetery (Becsi Road)*, Budapest 1993.
- Vulić 1931** – N. Vulić, Antički spomenici naše zemlje, *Spomenik srpske Kraljevske akademije LXXI*, Beograd 1931.
- Vago, Bona 1976** – E. Vago, I. Bona, *Die Gräberfelder von Intercisa – Der spätromische südost friedhof*, Budapest 1976.
- Valtrović 1884** – M. Valtrović, Razne vesti, *Starinar I* (1884), sv. 1, Beograd 1884, 43–44.
- Valtrović 1885** – M. Valtrović, Rimski grobovi u obliku bunara, *Starinar II* (1885), Beograd 1885, 35–45, 69–74.
- Valtrović 1886** – M. Valtrović, Starohrišćanski sarkofag naden u Beogradu, *Starinar III* (1886), Beograd 1886, 70–71.
- Valtrović 1887** – M. Valtrović, Rimski natpisi – Iz Beograda, *Starinar IV* (1887), Beograd 1887, 26.
- Valtrović 1888** – M. Valtrović, Rimski natpis (Iz Beograda), *Starinar V* (1888), Beograd 1889, 137–8.
- Valtrović 1889** – M. Valtrović, Spalište na Banjičkom Brdu, *Starinar VI* (1889), Beograd 1889, 85–91.
- Valtrović 1890** – M. Valtrović, Rimski natpis iz Beograda, *Starinar VII* (1890), Beograd 1890, 114–116.
- Valtrović 1891** – M. Valtrović, Staro-hrišćanski mrtvački kovčeg, naden u Beogradu, *Starinar VIII* (1891), Beograd 1891, 130–142.
- Vasić 1907** – M. Vasić, Nekolike grobne konstrukcije iz Viminacijuma, *Starinar N.R. II*, sv. I, Beograd 1907, 66–98.
- Vasić 1907a** – M. Vasić, Izveštaj o stanju i radu u Narodnom Muzeju u godini 1907, *Godišnjak srpske kraljevske akademije XXI*, Beograd 1907, 308.

Vasić 1908 – M. Vasić, Narodni Muzej 1908. godine, *Godišnjak srpske kraljevske akademije* XXII, Beograd 1908, 167.

Vasić 1910 – M. Vasić, Izveštaj o radu u 1910. godini, *Godišnjak srpske kraljevske akademije* XXIV, Beograd 1910, 277.

Vasić M. M. 2001 – Vasić M. M, Osvrt na nalaz IV veka iz Starčeva, *Zbornik narodnog Muzeja* XVII-1 arheologija, Beograd 2001, 175–201.

Zotović Lj. 1968 – Lj. Zotović, Nekropole spaljenih pokojnika na teritoriji Gornje Mezije, *Leskovački zbornik* VIII, Leskovac 1968, 19–38.

Zotović Lj. 1986 – Lj. Zotović, Južne nekropole Viminacija i pogrebni obredi, *Viminacium* 1, Požarevac 1986, 41–60.

Zotović Lj, Jordović 1990 – Lj. Zotović, Č. Jordović, *Viminacium – Nekropola Više grobalja*, Beograd 1991.

Zotović R. 1994 – R. Zotović, Rimski kameni lavovi iz zbirke narodnog muzeja u Užicu, *Saopštenja* 1994/XXVI, Beograd 1994, 123–130.

Živanović 1979 – S. Živanović, Ostaci ljudskih skeleta iz rimske grobne konstrukcije sa Dorćola, *Starinar* XXX (1979), Beograd 1979, 113–115.

Županić 1909 – N. Županić, Izveštaj o antropološkom i paleontološkom radu, *Godišnjak srpske kraljevske akademije* XXIII, Beograd 1909, 208.

NECROPOLISES OF ROMAN SINGIDUNUM

STEFAN POP-LAZIĆ

The decades-long investigation into Roman Singidunum has provided sufficient information to form an integral picture of the movable material and assemblages directly or indirectly related to the burial practice in Roman times. From the first discovery of graves in the late 19th century until the most recent, late 20th-century excavations of the southeast part of the necropolis, researchers have made attempts at gaining a broader perspective of the issue, at putting together a whole that may elucidate the origins and development of the town itself on the one hand, and that of the burial customs of its inhabitants on the other. The state of research before World War Two is readable from reports on accidental finds accompanying the construction of Belgrade, periodically published in such magazines as *Starinar*, *Godišnjak Srpske kraljevske akademije* and *Spomenik Srpske kraljevske akademije*. The destination of those finds – grave goods, stone and lead sarcophagi, funerary stelae – was the present-day National Museum. After the war, Belgrade's Antique heritage became the responsibility of the City Museum and the Institute for the Protection of Monuments of Culture of the City of Belgrade. Further research has continued to base on rescue interventions accompanying construction works, its results have been published in the *Godišnjak grada Beograda* and *Arheološki pregled*, while the material is kept in the City Museum. Quite recently, a large number of graves discovered within the southeast part of the necropolis, along the Viminacium–Singidunum road, have been published in the periodical *Singidunum* 1.

There are 270 burials registered so far, and for some of them there is no information other than their location. It has been our goal to assemble all available information about each burial and, taking the advantage of an integrated approach, draw some inferences about burial practices, grave goods, gravestones, and the chronology of related phenomena.

The importance has been reemphasized of the relationship between the space where a community lives and that where its members are buried. The strictly observed rule that dwellings and graves must not stand next to each other excludes the presence of a necropolis within the settlement (Plan I). The spread of a necropolis sets limits to the settlement. The expansion of a settlement makes a necropolis recede towards its outskirts. This dynamic relationship between the living space and the necropolis has permitted us to reflect upon, if not to discover, the parts of Singidunum from the period rarely yielding architectural remains, above all upon the still enigmatic period of its formation in the 1st century AD.

A reference to the *municipium* of Singidunum in the first half of the 2nd century and the gravestones from the end of the 1st century inevitably confirm the existence of a settlement in the 1st century. The layers from the period, however, as well as the settlement's location are as yet unknown. In addition to the fact that the knowledge of the cemetery's position may help locate the 1st-century settlement, another two elements trim down the area where it should be looked for. The origin of Roman Singidunum is directly related to the arrival of Roman troops in the region. There was a Roman military camp – *castrum* – at the turn of the 1st and 2nd centuries, and its vestiges are observable on the location of 30 Knez Mihailova Street. Timber structures on the piazza in front of the Faculty of Philosophy may have been within its walls. The presumed boundaries of the fortification follow the lines of the present-day streets Knez Mihailova, Braće Jugovića, 1300 kaplara and Laze Pačua. The well-shaped graves found on the Square of the Republic and in Braće Jugovića Street mark the probable northeast and southeast limits of the fortification.¹ The discovery of a sarcophagus, along with the first reference to the *municipium* of Singidunum in the first half of the 2nd century, give us grounds to presume that the necropolis spread from the palisaded fortification in the southwest to present-day Nušićeva Street in the southeast. According to this position of the military camp and necropolis, the civil settlement should be looked for to the northwest of Knez Mihailova Street in the direction of Kosančićev venac and the Belgrade Fortress. The northwest–southeast orientation of the necropolis was determined by the course of the road leading from the fort to Viminacium, corresponding to the modern streets Vasina and Kosovska, and running parallel with the so-called Belgrade ridge. Although such a route was first referred to only in the 3rd century, we find it quite plausible that it dates back to the very arrival of Roman troops in Singidunum, moreover, that it entered the fort constituting its *cardo*. To the southeast, a necropolis formed round it. Such a layout of the major town zones might have been the reason for placing the necropolis to the east and southeast of the town's nucleus.

An important change in town layout occurred in the course of the 2nd century – the construction of a stone fort for *legio* IV Flavia on the elevation above the junction of the Sava and the Danube. As the camp was displaced to the northwest, the east and southeast sides

¹ Ivanišević, Nikolić-Djordjević 1997, 72.

of the necropolis were not directly threatened (Plan II). The zone of housing, as we see it, could have extended primarily into the area formerly occupied by the palisaded fortification and northeast part of the necropolis, more precisely as far as modern Braće Jugovića Street. Third-century architectural vestiges overlying the well-shaped graves favour such a hypothesis. The necropolis principally spread southeastwards and along the Singidunum–Viminacium road, whereas the number of discovered and dated burials in its northeast part is insignificant.

Another two locations may have been part of the necropolis. One is outside the northeast rampart of the *castrum* of *legio* IV Flavia and is suggested by scarce finds of brick-built graves. The other is on the town's southeast periphery, at the corner of Pop-Lukina and Brankova Streets, where brick-built graves and a tomb built from reused stelae have been discovered.

Burials have also been registered beyond the town's core. They occur, mostly isolated, on the slopes of Karaburma, Vračar, Topčidersko brdo, Voždovac, Banjica, Čukarica, thereby suggesting the location of settlements, because it is in the vicinity of graves that smaller settlements of the population buried in them are likely to have been. The latter interpretation has been encouraged by the find of architectural remains in Maksima Gorkog Street, which we tend to relate to the grave from 82 Cerska Street.

If there is anything in Singidunum that manifestly echoes the vicinity of Sirmium and Viminacium, that would be the types of burials registered. It is no wonder that a smaller urban structure such as Singidunum would have relied on the two provincial centres in the sphere of life ruled by ethnic, social and religious determinants. However, the comparable frequency of a foreign form of burial, exemplified by well-shaped graves, induces the idea about the equal shares of the three towns in a historical moment that permitted the introduction of such a type of burial, obviously short-lived. The burials registered in Singidunum may not help us answer a number of questions concerning the well-shaped graves, among them the one as to whether they were just graves or sacred places for an Antique cult. The very fact, however, that they have been found in Singidunum, and among the earliest forms of burial, leaves open the possibility for future researchers to study the relationship between this foreign burial form and the town's history. As for the other types of cremation burials, there predominate storeyed chambers or ordinary pits with burnt walls (fig. 1/1, 2, 3). The material found in them generally consists of vessels, lamps and objects for personal use. Surprisingly, jewellery occurs quite seldom. For the time being, these graves cannot be considered earlier than the end of the 2nd century, while the fact that their occurrence is limited to the southeast part of the necropolis (from Vlajkoviće-va Street southeastwards) may have reflected ethnic or social differentiation. The occurrence of overlapping

cremation burials, as well as of overlapping inhumation and cremation ones, indicates that the part of the necropolis between Vlajkoviće-va and Palmotiće-va Streets is one of its central and longest-lived zones – at least three horizons of burials have been ascertained. In addition, it confirms simultaneous practices of inhumation and cremation in the same space (Plan III) from the 2nd century to the second half of the 4th (fig. 2). The most frequent inhumation graves are brick constructions (figs. 5, 4, 1/6, 7, 8, 11, 12, 13). Unfortunately, those of them dated are not numerous, which has made it impossible to track the development of various brick-built constructions, regardless of the fact that those found in Singidunum show no difference at all from such graves elsewhere in Moesia Superior. Brick-lined types occur widely in the territory of Singidunum. A possible explanation comes from the fact that they have been easy to perceive in the course of a century-long research. There is a single construction of stone and brick bound with mortar (fig. 1/4), containing a cremation burial. In our opinion, at one point the population of Upper Moesia ceased making any conceptual difference between a brick-lined grave and a storeyed grave with burnt walls. From that point, both the burnt earth walls and the solid brick walls were regarded as protecting the dead without violating the tradition. Simple inhumation burials generally contain modest grave goods (fig. 1/5). In some of them wooden pegs have been found, probably from wooden coffins. As in the case of brick-lined graves, the most numerous are those set on northwest–southeast axis. Stone sarcophagi are relatively frequent by comparison to other burial forms, but they rarely bear any decoration. It is commonly thought that decoration or inscriptions on sarcophagi were intended for passers-by and visitors, and that they were consequently placed in a smaller enclosed space above ground or in crypts under ground. It is not to be ruled out, however, that such decoration may have sometimes been intended for the deceased and the creatures of the next world. Some sarcophagi were sunk directly in the ground. Just as they were thought to need the light, food, drink and clothes, it is not unlikely that the dead were also thought to need an adorned grave (fig. 9). The sarcophagi from Singidunum generally lack any decoration, have a gabled lid and prominent *acroteria* (fig. 7, 8, 6). Our interpretation in this case tends to be that stone coffins provided for the dead the best protection against the surrounding earth: from simple hollows in the ground lacking direct barrier between the body and the earth, and then wooden planks and brick, to stone sarcophagi offering a lot of certainty that the body would remain intact. Quite rare, a belt of untrimmed stone round the body (fig. 3) also shows consideration for the concept of protection, even if in such an inefficient way. Urns or burnt walls of a pit in cremation burials communicate the identical need for protection against cold, underground animals or evil creatures. A

small number of lead sarcophagi represent a foreign ethnic element, itself confirming the importance attached to the protection of the body. The deposition of a lead sarcophagus in a structure built from reused stelae and plain stone slabs suggests a misapprehension of the function of lead sarcophagi, the properties of which were thought sufficient to protect the body from external influences. A number of such graves built of reused stelae are especially interesting, considering the explicit ban on the annihilation of graves in Antiquity. We cannot unreservedly support the explanation that the turbulent 3rd century let the disorder spill over into necropolises or that the use of stelae was meant to confirm the right to a burial place.

Funerary stelae occur in Singidunum from the end of the 1st century until the turn of the 3rd and 4th centuries. As in the case of sarcophagi, we do not tend to look at the purpose of their decoration only with the eyes of a passer-by or a visitor. Their ample visual and textual information about the dead can be only partially deciphered, especially because it concerns individuals or their close families. On the one hand, information about the name, age or career of the deceased may only be obtained from such inscriptions. Most of the stelae from Singidunum are dedicated to militaries, to the veterans of *legio IV Flavia* or to local officials. Some of them make mention of freemen and slaves. The depictions on them reflect the influence of Pannonian (figs. 25/3; 26/1, 2, 3) and Upper Moesian workshops (fig. 24/1, 4), although an indirect connection is noticeable with stonecutters of Germania, as evidenced by a shell carved above the figure of the deceased (figs. 24/2; 25/1). Some elements in the treatment of pilasters testify to a local Singidunum workshop. The stonecutting trade is also confirmed by an inscription making mention of a *lapidarius*.² Besides direct references to citizens born in the eastern provinces, there is another thing that drew its origin from the East. Stone lions in the round on cremation graves have been confirmed at least in one case: G-79 (fig. 29), but the find is not isolated. Comparably to stone lions at the head of funerary stelae, they were the guardians of a burial place (fig. 28). Stelae and funerary sculpture have been registered in the northeast and southeast zones of the necropolis, as well as in the immediate vicinity of the stone fort.

A few brick-lined graves, however, disturb the layout of town zones encroaching upon those that have been reliably identified as residential. One of those graves has been dated by a find of the emperor Arcadius coins minted after AD 388. Besides two graves in Knez Mihailova Street, some have been found in the streets Čika Ljubina and Vuka Karadžića. The use of this area for burials, along with the discovery in 1988 of a habitation layer next to the fortification³ testify to the recession of the settlement towards the defended town zone. For the time being, it seems difficult to draw a line of demarcation

between the settlement and the necropolis in the late 4th century. No later than the 5th century burials began to take place within the stone fortification itself.⁴ The arrival of a new population brought about a change of burial practices.

Movable material has provided a picture of the kinds of objects predominating on the necropolis. Pitchers constitute the predominant category of pottery, followed by drinking vessels and those for storing and serving food: jugs, goblets, pots, bowls and plates. In one case only the remains of the dead (G-149) were deposited in a pot (fig. 12/18). Some types of jugs (figs. 10-11) seem to have predominantly been used for funerary purposes, on the grounds that it is in the Singidunum necropolis⁵ that they most abundantly occur (type VII/8, VII/11, VII/37, VII/38). Glass vessels (figs. 14-15), noticeably less frequent, also occur as those for pouring (jugs, *titinae*) and storing of liquid (bottles and *balsamaria*). A glass lamp from G-248 is a single specimen of the kind discovered so far in Singidunum (fig. 14/2). Numerous ceramic lamps recovered from graves or from the necropolis zone belong to the well-known types: voluted lamps (fig. 16/1-2), firmalamps (figs. 18, 19/1), lamps with short and rounded beak (fig. 16), and lamps with their beak and body joined organically (figs. 17-19/2, 3). Particularly interesting are two lamps classified as oval-bodied and angular-beaked. The first fits in the type only by its angular beak (fig. 19/6), whereas the other fits in it in all of its features except for its oval beak (fig. 19/5). We consider the first as exemplifying an interim phase in the development of a variety of firmalamps towards the oval-bodied and angular-beaked type, while the second is a variety in the further development of the type.

Jewellery have been generally associated with inhumation graves. It includes fibulae, earrings, necklaces, beads, pendants, bracelets and rings. As for the fibulae, there predominate the so-called cross-shaped ones (fig. 20/1-3, 7, 8) occurring between the end of the 3rd century and the latter half of the 4th. The other types are represented by a single bipartite hinged fibula (fig. 20/5) and a single one-piece bronze fibula. A pair of sheet gold earrings (fig. 21/1) from a brick-lined grave (G-227) is of the type that was introduced towards the end of the 2nd century and lasted to the mid-4th century, while a pair with a polygonal stone (fig. 21/2), recovered from a lead sarcophagus (G-190), has been dated to a broader span of the early 2nd to the end of the 3rd century. Simple links made of bronze or poor-quality silver wire placed beside the ears of the body probably functioned as earrings (fig.

² IMS I, No 11.

³ Bjelajac, Simić 1991, 30.

⁴ Bjelajac, Ivanišević 1991, 134

⁵ Nikolić-Djordjević 2000.

21/3). Metal (gold, bronze), glass, amber and stone beads of various shapes (fig. 21/4,10–18) were probably worn round the neck, which can only be reliably confirmed for those that have been found in that position. We should also be cautious about a string of amber beads on a thick iron wire found on a dead person's thighs (fig. 21/19). We presume it functioned as a decorative belt. Bronze pendants have been recovered both from inhumation and cremation burials (fig. 21/5–9). They are usually associated with young girls' burials. From seven bracelets – two fragmented glass specimens, two of thick bronze wire (fig. 21/22, 24), one open-ended (fig. 21/23), and one of intertwined wire (fig. 21/21) – stands out a bracelet of hammered sheet gold decorated with a netted pattern (fig. 21/25). The grave it comes from has been dated to later than AD 268. The types of rings range from simple links of bronze or silver wire (fig. 22/8) to a polygonal gold band (fig. 22/5), and those made of twisted bronze or gold wire and set with glass or precious stone intaglios (fig. 22/1, 2–4). They belong to the types characteristic of the 3rd–4th century, with the exception of a somewhat earlier piece (fig. 22/7) recovered from a zone beyond graves in Kosovska Street. Two bone pins with polygonal heads (fig. 22/16–17) have been found on the shoulders of a female, which makes it reasonable to assume that they used to hold her garment. Bronze pins from the well-shaped graves (fig. 22/18–19) probably had the same function, while bone and bronze needles presumably were used in sewing (fig. 22/20–24). As for the finds of bits, to be singled out is a specimen discovered beside the skeleton of a horse (fig. 22/10), analogous to

the type decorated with an animal head occurring in late Antique necropolises of Germania. The bronze D-shaped bits from G-32 and G-256 (fig. 22/12, 13) have been reliably dated to the 4th century owing to the coins of Diocletian and Valens. Two circular golden sheets (fig. 22/9) from G-234 are likely to have been sewn to garments. Grave 54 has yielded a fragment of a bronze mirror and a smaller iron axe (fig. 23/10, 17). Bronze mirrors are not uncommon in Antique graves, while the association with an axe may be presumed to reflect the dead person's lifetime occupation. A few graves have yielded fragments of casings, keyholes and keys to wooden caskets (fig. 23/1–8), probably for holding the objects of value to the deceased.

Many questions concerning the burial customs in Singidunum will never be answered. Large areas of Roman and subsequent layers have been destroyed for good, and the surviving material is often useless for want of information about its contexts. With that in mind, some of the preserved burial wholes are especially valuable as a source of information for future research. To establish a chronology of the origin and development of the town is a prerequisite for all further study of the phenomena relevant to burial practices. Some answers about Singidunum may result from discoveries made elsewhere. Sirmium and Viminacium, between which Singidunum was growing, surpass the latter both in the number and in the importance of burials. An integrated approach to the necropolises of the three towns may come up with answers of interest for each of them and consequently for Singidunum.